

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

KANT'TA ALT-ÜST SORUNU VE ŞEMATİZM

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ahmet KARACA

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Behiç ALBAYRAK

İSTANBUL

2023

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

KANT'TA ALT-ÜST SORUNU VE ŞEMATİZM

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ahmet KARACA

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Behiç ALBAYRAK

İSTANBUL
2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Anabilim Dalı, 200220YL01 numaralı Ahmet KARACA'nın hazırladığı “*Kant'ta Alt-Üst Sorunu ve Şematizm*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 18/07/2023 günü (14:00 – 16:30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Behiç ALBAYRAK
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Ahmet Ayhan ÇİTİL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Üye)

Doç. Dr. Özgüç GÜVEN
İstanbul Üniversitesi
(Üye)

BEYÂN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrîfât yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyân ederim.

Ahmet KARACA

18/07/2023

ÖZ

Bu tez, Kant'ın şematizm olarak adlandırdığı, düşünsel kavramların duyuşsal görünömlere nasıl uygulanabileceğini açıklamaya çalıştığı edimi konu edinmektedir. Şematizm, düşünürler tarafından genellikle eleştirilmiş veya anlaşılmaz bulunmuştur ancak eleştirel felsefesinin oldukça önemli bir yönünü oluşturur. Söz konusu çalışmada, şematizmin temsiller arasındaki geçişlerle nasıl anlaşılabilirdiği; duyuşsallık ile anlama yetisi ve anlama yetisi ile akıl arasındaki ilişkiyi nasıl oluşturduğı gösterilecektir. Bu ilişki, anlama yetisinin duyuşsallıktan gelen malzemeyi nasıl kurduğı, aklın ise anlama yetisinden gelen bilgileri nasıl düzenlediğıyle ilgilidir. Bununla birlikte, temsiller arasındaki olası geçişlerin farklı (gidimli, belirleyici, düşünöşsel, benzetimli) şematizm türlerine olanak sağladığı gösterilmeye çalışılacaktır. Göreceğiz ki şematizm, matematiğı ve fizyolojiyi (fizik ve metafizik) zamansallığa dayanarak temellendirir.

Anahtar Kavramlar – Şematizm, Altına Getirme, Hayal Gücü, Yargı Gücü, Zamansallık.

ABSTRACT

This thesis deals with the act that Kant calls schematism, the way of applying intellectual concepts to sensible appearances. Schematism has been generally criticized or deemed incomprehensible by thinkers, but it constitutes a vitally important aspect of the critical philosophy. In this study, I will attempt to show how schematism provides transitions between representations and establishes the relation between sensibility and understanding, also between understanding and reason. The relation is about how the understanding constructs the material of sensibility, and how the reason regulates the cognitions of the understanding. In this respect, I will also show that possible transitions between representations (discursive, determinative, reflexive and analogical) enable different ways of schematism. It will be shown that schematism grounds mathematics, and physiology (physics and metaphysics) based on temporality.

Key Words – Schematism, Subsumption, Imagination, Power of Judgment, Temporality.

ÖNSÖZ

Aralar genellikle sorunludur çünkü hem her iki yana bağlıdır hem de hiçbir yana tam anlamıyla bağlı değildir. Bu nedenle, arada olmak da arayı çözümlenmek de oldukça güçtür. Ne var ki 'araya' ilişkin bu olumsuz belirleme, aynı zamanda olumlu bir belirlemeyi de berâberinde getirir: Ara, her iki yana bağlı olduğundan sürekliliği ve birliği sağlayabilecek bir güce sahiptir.

Bu çalışma, sözü edilen 'ara'nın alt-üst ikiliğine ve eleştirel felsefenin kuramsal çerçevesine dayalı bir incelemesidir. *Birinci Kritik* temelinde yapılan ara incelemesi, şematizm doğrultusunda cereyân eder. Şematizm, pek çok felsefî sorunla ilişkilidir çünkü arayı anladığımızda geçişin ve sürekliliğin olanağını da anlarız. Gelgelelim, Kant'ın bu konudaki anlatımları oldukça tartışılmış ve belirsiz bulunmuştur. Bu çalışmada, şematizm anlayışına yönelik bütünlüklü bir açıklama yapmaya çalışıyor ve bu bakımdan tezimizin yazınsal alana ve genelde düşünce dünyasına katkı sağlamasını umuyoruz.

Şüphe yok ki bir düşünsel çalışma bireysel çabanın yanı sıra, aynı zamanda örtük bir ortak çabanın da ürünüdür. Bu bakımdan her şeyden önce felsefî yetkinlikte kendisine öykündüğüm ve dünyaya farklı bir gözle bakmama olanak tanıyan Kant'a teşekkür ederim. Bununla birlikte, tez süreci boyunca ayrıntılarda kaybolmamamı, bütüne odaklanmamı salık veren ve yürüttüğümüz felsefî tartışmalarla tezdeki yönümü belirlememi sağlayan değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ömer Behiç Albayrak'a müteşekkirim. Tez süreci boyunca sürekli olarak sorduğum sorulara zamanını ayırarak yanıt veren, düzeltme ve önerilerde bulunan, derslerindeki ve çalışmalarındaki fikirlerle ilhâm kaynağı olan hocam Prof. Dr. A. Ayhan Çitil'i; gerek lisans yıllarımdan itibaren kendisinden aldığım derslerle ve Kant üzerine çalışmalarlarıyla Kant'ın eleştirel felsefesiyle tanışıklığımı arttıran, gerekse tez süreci boyunca düzeltme ve önerileriyle oldukça önemli katkılarda bulunan hocam Doç. Dr. Özgüç Güven'i; verdiği yüksek lisans dersine katılmama izin vererek *Üçüncü Kritik*'in önemini anlamama yardımcı olan hocam Prof. Dr. Sanem Yazıcıoğlu'nu, derin bir şükran duygusuyla anıyorum.

Uzun yıllara dayanan felsefî ve gündelik tartışmalarla bana yeni bakış açıları kazandıran ve düşüncelerimin şekillenmesinde öyle veya böyle katkı sağlayan düşün dostlarımlı Ali Furkan Giray'a, Ulaş Ayaz'a, Recep Demir'e, Temmuz Taha Şamcı'ya; adını anamadığım diğer tüm dostlarıma ve üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Öğrenim sürecim boyunca bana destek veren ailemi saygı ve sevgiyle anmak isterim. Yaşamımda her dâim varlığını hissettiğim ve kitaplardan öğrenemediğim yaşam bilgeliğini kendisinden öğrendiğim kıymetli anneme sonsuz teşekkürler.

AHMET KARACA
İSTANBUL, 2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
BEYÂN	III
ÖZ.....	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KAYNAKLAR ve ATIFLAR ÜZERİNE GENEL NOT	X
KISALTMALAR	XI
ÇİZELGELER LİSTESİ	XVI
GİRİŞ.....	1
1 Çalışmanın Konusu, Sorunsalı ve Önemi	1
2 Çalışmanın Bölümlendirilişi	7
3 Çalışma Kaynakları ve Yöntem	8
1 TEMEL ÖGELER VE YETİLER ÖĞRETİSİ	16
1.1 YETİLER ve TEMSİLLER	16
1.1.1 Yeti Psikolojisinin ‘Kök’ Terimlerinin Analitiği	17
1.1.2 <i>Gemüt</i> Yetilerinde Alt ve Üst Ayrımı.....	18
1.1.3 Alt ve Üst Yetiler.....	21
1.1.4 Bir Tanımlanamazı Tanımlama: <i>Vorstellung</i>	22
1.1.5 Temsil ve Tasarım	23
1.2 ELEŞTİREL ESTETİK	25
1.2.1 Tekil Temsil Olarak Görü ve Duyusallık	25
1.2.2 İlişkiler Bakımından Uzay ve Zaman.....	27
1.3 ELEŞTİREL MANTIK.....	31
1.3.1 Düşünme Bilimi Olarak Mantık	31
1.3.2 Eleştirel-Transendental Mantıkta Kurallılık.....	32
1.3.3 Kural Olarak Kavram ve Anlama Yetisi	33
1.3.4 Yargı ve Yargı Bütüncüllüğü	36
1.3.5 Alt ve Üst Bölümlerinin Özellik Bakımından Karşılaştırılması.....	39
2 ŞEMATİZM ÖĞRETİSİ	41
2.1 SORUNUN ANLAŞILMASI	41
2.1.1 İki Düzeyli Alt-Üst Sorunu.....	41
2.1.1.1 Sorunun Tanımlanması	41
2.1.1.2 Anlam, Gönderim ve Kavrayış.....	43
2.1.2 Yargı Gücü ve Altına Getirme Sorunu	45
2.1.2.1 Transendental Altına Getirme ve Türdeşlik	47
2.1.3 Hayal Gücü ve Transendental Sentez.....	49
2.1.4 Düşüncenin ve Şematizmin Dört Boyutu	53
2.1.5 Şematik İşlevlerin Dizgesel Sunuluşu	55
2.1.6 Empirik ve Duyusal Kavramların Şematizmi.....	57
2.1.6.1 Empirik Kavramın Şematik İşlevi.....	57
2.1.6.2. Duyusal Kavramın Şeması	62

2.2 METAFİZİK ve FİZİĞİN TRANSENDENTAL ŞEMALAR ÜZERİNDEN KURULUŞU.....	64
2.2.1 Şematizm ve Metafizik.....	64
2.2.2 Fizyolojik Temel İlkeler Doğrultusunda Kategorilerin Transendental Şematizmi ..	70
2.2.2.1 Nicelik Kategorisinin Şematizmi	70
2.2.2.2 Nitelik Kategorisinin Şematizmi.....	75
2.2.2.3 İlişki Kategorisinin Şematizmi.....	80
2.2.2.4 Kipsellik Kategorisinin Şematizmi	89
2.3 METAFİZİĞİN AKLÎ ZEMİNİ	90
2.3.1 İdeaların Şematizmine Ön-Geçiş.....	90
2.3.1.1 Akıl Birliği ve Aklın İşlevleri	91
2.3.1.2 Mutlak Bütünlük ve Platoncu Arkitektonik	92
2.3.1.3 Aklın Düzenleyici Kullanımı ve <i>Focus Imaginarius</i>	94
2.3.2 Aklın Transendental Varsayımı ve Yeniden Empirik Kavramlar	95
2.3.3 Dizgesel Birlik İlkeleri	97
2.3.4 Dizgesel İlkelerin Duyusallaştırılması.....	99
2.3.3.1 Kavram ve Ufuk.....	99
2.3.5 Aklın Tümel Kavramı ve Nesnenin Akla Veriliş Kipleri.....	101
2.3.6 İdeaların Düzenleyici Dedüksiyonu	103
2.3.5.1 Psikolojik İdeanın Şeması: Salt Düşünen Ben	104
2.3.5.2 Kozmolojik İdeanın Şeması: Genelinde Doğa.....	106
2.3.5.3 Teolojik İdeanın Şeması: Antropomorfik Aklî Tanrı.....	107
2.3.7 Kantçı Arkitektonik	109
2.3.6.1 Kant'ın Babil Kulesi.....	109
2.3.6.2 Teknik ve Arkitektonik Birlik Şeması	111
2.3.6.3 <i>Conceptus Cosmicus</i> ve <i>Summum Bonum</i>	112
3 BAĞLAM ÖĞRETİSİNE GİRİŞ	115
3.1 Tam Bütünlüklü Akıl Kavramı	115
3.1.1 Anlama ve Kavrama Ayrım.....	115
3.1.2 Genelinde Kavram İdeasının Şeması.....	115
3.1.3 Empirik ve Türevsel Kavramlar	117
3.2 Bütüncüllük ve Evren	118
3.3.1 Çıkarım Bütüncüllüğü	118
3.3.2 Doğa, Dünya ve Evren.....	119
3.3 Tarihsel Şematizm	122
3.2.1 Ufuk ve Tarihsellik Bakımından Aklın Şemaları	122
3.2.2 Kategoriler Açısından Tam Bütünlüklü Kavramının Şeması.....	123
3.2.3 Ufuk, Bağlam ve <i>Cosmotheoros</i>	124
SONUÇ	126
KAYNAKLAR.....	129
ÖZGEÇMİŞ.....	133

KAYNAKLAR ve ATIFLAR ÜZERİNE GENEL NOT

Kaynaklar

1. Tez boyunca Kant'ın toplu eserlerini içeren *Akademie-Ausgabe* (AA) ve *The Cambridge Edition*'a (CE) başvurulmuştur. Eğer çevrilmişse Türkçe (TR) metne de bakılmıştır.
2. Kısaltmalardan sonra gelen numaralar Almanca edisyondaki cilt ve sayfa numarasını imlemektedir. Cambridge ve Türkçe çevirisi gerek gördüğümüzde anılmıştır.
3. Akademi ve Cambridge edisyonundaki ciltler için ayrıntılı bilgiler aşağıdaki kaynakçada bulunabilir.
4. *Saf Aklın Eleştirisi*'ne yapılan atıflarda yapılageldiği şekliyle "A" ve "B" edisyonundaki sayfa numaraları belirtilmiştir.

Atıflar, Alıntılar ve Biçimsel Özellikler

1. Doğrudan doğruya yapılan alıntılar blok alıntılar şeklinde veya çift tırnak imi içinde gösterilmiştir.
2. Araştırılan konudaki terim, kavram veya önermeler; incelenen düşünürün kullanım tarzını imlerken çift tırnak, (özel vurgu ve dikkat durumları dışında) tarafımızca kullanıldığında ise tek tırnakla belirtilmiştir. Bununla birlikte, kavramsal kullanımlar ve yabancı sözcükler italik ile vurgulanmıştır.
3. Çeviriler olanaklı olduğu ölçüde sözü edilen kaynaklardan yararlanılarak ve karşılaştırılarak tarafımızca yapılmıştır.
4. Yapılan alıntılardaki vurgular aksî belirtilmedikçe yazara âittir.
5. Atıflar, adları kısaltılmış eser adı anıldıktan sonra öncelikle Akademi edisyonuna, ikinci olarak Cambridge edisyonuna ve son olarak eğer mevcutsa Türkçe çevirisine yapılmıştır. Sayfa numarasından ve noktalama iminden sonra gelen sayı, ilgili metindeki satırı belirtmektedir. Sözelimi: *Erste Einleitung*, AA 20: 193.22, CE 23, TR 45.
6. Metin boyunca Kant'ın çalışmalarına yapılan atıflar için aşağıdaki kısaltma listesi kullanılmıştır.

KISALTMALAR

Genel Kısaltmalar

bkz.	<i>vid.; bakınız</i> etkilendiğimiz fakat doğrudan alıntı yapılmayan, yorum ve değerlendirme süzgecimizden geçmiş görüş ve düşünceleri imler.
krş.	<i>cf; karşılaştırınız</i> anılmaya değer, koşut veya karşıt görüşü imler.
vb.	<i>etc.; ve benzeri</i> sunulan öge listesinden sonra kullanılır.
e.d.	<i>i.e; eş deyişle</i> yani, bir önceki cümleyle eş anlama gelebilecek ya da tanımlayıcı olabilecek cümleyi imler.
gdz.	<i>q.v; gidiniz</i> metin içindeki ilgili bölüme yönlendirmek amacıyla kullanılır.
vba.	<i>vurgu bize âit</i> alıntılanan metinde tarafımızca yapılan vurguyu imler.
örn.	<i>e.g.; örneğin</i> açıklanan cümleyi belirginleştirmek için sıralanan örnekleri imler.
[...]	<i>alıntı metne eklenen sözcük (öbeği)</i>
=	<i>metinde anlatılan düşünce</i>
D_x	<i>dipnot</i>

Eser Kısaltmaları

Anfangsgründe

Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft (1786)

AA 4: 464-565

CE *Metaphysical Foundations of Natural Science*, trans. Michael Friedman (Cambridge: Cambridge University Press, 2004)

Briefwechsel

Briefwechsel

AA 10-13

CE *Correspondence*, trans. Arnulf Zweig (Cambridge: Cambridge University, 1999)

De Mundi

De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis (1770)

AA 2: 385-416

CE “On the Form and Principles of the Sensible and the Intelligible World” in *Theoretical Philosophy 1755-1770*, ed. and trans. D. Walford and R. Meerbote (Cambridge: Cambridge University, 1992), 373-416

Erste Einleitung

Erste Einleitung in die Kritik der Reinen Vernunft (1790)

AA 20: 193-251

CE “First Introduction” in *Critique of the Power of Judgment*, ed. Paul Guyer and trans. P. Guyer and Eric Matthews, (New York: Cambridge University, 2000).

KpV/İkinci Kritik

Kritik der praktischen Vernunft (1788)

AA 5: 1-164

CE “Critique of Practical Reason” in *Practical Philosophy*, ed. and trans. Marry J. Gregor, (Cambridge: Cambridge University, 1996), 139-271.

TR *Kılgısal Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2015)

KrV A/Birinci Kritik

Kritik der reinen Vernunft (1781)

AA 4: 5-252

CE *Critique of Pure Reason*, ed. and trans. P. Guyer and A. W. Wood, (Cambridge: Cambridge University, 1998).

TR *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2017).

KrV B/Birinci Kritik

Kritik der reinen Vernunft (1788)

AA 3: 2-552.

CE *Critique of Pure Reason*, ed. and trans. P. Guyer and A. W. Wood, (Cambridge: Cambridge University, 1998).

TR *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2017).

KdU/Üçüncü Kritik

Kritik der Urteilskraft (1790)

AA 5: 165-486

CE *Critique of the Power of Judgment*, ed. Paul Guyer and trans. P. Guyer and Eric Matthews, (New York: Cambridge University, 2000).

TR *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2020)

Logik Blomberg

Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen (1770)

AA 24: 16-300

CE “The Blomberg Logic”, in *Lectures on Logic*, ed. and trans. J. Michael Young (Cambridge: Cambridge University, 1992), 15-246.

Logik Dohna-Wundlacken

Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen (1770)

AA 24: 693-784.

CE “The Dohna-Wundlacken logic”, in *Lectures on Logic*, ed. and trans. J. Michael Young (Cambridge: Cambridge University, 1992), 425-515.

Logik Jäsche

Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen (1800)

AA 9: 1-150

CE “Jäsche Logic”, in *Lectures on Logic*, ed. and trans. J. Michael Young (Cambridge: Cambridge University, 1992), 521-640.

Weiner Logik

Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen (1770)

AA 24.2: 785-940.

CE “The Vienna Logic”, in *Lectures on Logic*, ed. and trans. J. Michael Young (Cambridge: Cambridge University, 1992), 15-246.

Metaphysik Mrongovius

Metaphysik Mrongovius (1782-83)

AA 29: 747-940

CE “Metaphysik Mrongovius”, in *Lectures on Metaphysics*, ed. and trans. Karl Ameriks and Steve Naragon (Cambridge: Cambridge University, 1997), 109-288.

Opus Postumum

Opus Postumum (1792-93)

AA 21-22.

CE *Opus Postumum*, ed. and trans. Eckart Förster and Michael Rosen (Cambridge: Cambridge University, 1993).

Prolegomena

Prolegomena zu einer jedn künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können (1783)

AA 4: 255-383

CE “Prolegomena” in *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 51-169

TR *Prolegomena*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2014).

Reflexionen

Handschriftlicher Nachlass (Reflexionen) (1770)

AA 14-23

CE *Notes and Fragments*, ed. and trans. Curtis Bowman, Paul Guyer, and Frederick Rauscher (Cambridge: Cambridge University, 2005).

Die wirklichen Fortschritte

Welches sind die wirklichen Fortschritte, die die Metaphysik seit Leibnizens und Wolf's Zeiten in Deutschland gemacht hat? (1804)

AA 20: 257-332.

CE *Theoretical Philosophy after 1781*, 337-424

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1: Alt-Üst Bölümlerinin Karşılaştırmalı Çizelgesi	40
Çizelge 2: Temsiller Arası Olanaklı Geçişler	54
Çizelge 3: Şematik İşlev Çizelgesi.....	57
Çizelge 4: Temel-İlkeler Doğrultusunda Transendental Şemalar Çizelgesi.....	69

Yaşamın yaşanmaya değip değmediği konusunda yargıya varmak, felsefenin temel sorusuna yanıt vermektir. Gerisi, dünyanın üç boyutlu olup olmadığı, düşüncenin dokuz mu yoksa on iki kategorisinin mi bulunduğu sonra gelir. Oyundur bunlar, önce yanıt vermek gerekir.¹

GİRİŞ

1 Çalışmanın Konusu, Sorunsalı ve Önemi²

Anlam nedir? Doğruluk nedir? Gerçeklik nedir? Gerçeklik nasıl anlaşılır ve anlamlandırılır? Bu anlamlandırmayı sağlayan insan türünün hangi yetileridir? Bir bütün olarak ‘dünya’ ve onu kurup düzenleyen düşünselliğimiz bu noktada nerede durmaktadır? Kimileri bu soruların tümüyle anlam ve gönderimden yoksun olduklarını belirterek bir kenâra itebilir. Kimileri ise sözü edilen soruların yaşamdaki en önemli sorular olduklarını kabul edip anlam ve gönderimlerini görmezden gelebilir. Böylece felsefede tümüyle birbirinden kopuk iki eğilimin olduğunu fark ederiz. Bir yönde pratikten, yani felsefenin temel sorusundan uzaklaşmış ve hiç kimsenin ilgilen(e)mediği kuramsal tartışmalar bulunur. Diğer yönde kuramdan ve tutarlılıktan kopuk, anlam ve gönderimden yoksun pratik tartışmalar bulunur. Böylece “yaşamın anlamı ile düşüncenin kaç kategorisi olduğu arasında bir bağ var mıdır?” sorusu her iki eğilim açısından da kavranılamaz olur, çünkü anlam denildiğinde biri salt duyusalı, diğeri salt düşünseli anlar veya gerçeklik biri için salt empirik olanı imlerken diğeri için tümüyle empirik olanın

¹ Albert Camus, *Sisifos Söyleni*, çev. Tahsin Yücel (İstanbul: Can Yayınları, 2016), 21.

² Bu metindeki felsefe kavramlarının çevirilerinde Türk Dil Kurumu’nun 1942 yılında yayınladığı Maârif Vekilliğinin topladığı komisyonca hazırlanan *Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü* yoğun şekilde kullanılmıştır; çünkü sözü edilen sözlük yoğun bir emek ve düşüncenin sonucunda ortaya çıkmış ortak kullanımları sergiler ve Osmanlıca, Türkçe ve Fransızca kökenli terimlerden hangisinin kullanması gerektiğine dâir yetkin öneriler içerir. Bu doğrultuda, kanaatimizce felsefe kavramlarının üretim ve tercihinde uyulması gereken birtakım ölçütler bulunur. Her şeyden önce kullanılan ve üretilen bir kavram, (a) *gündelik dilin kullanımlarına* uygun olmalıdır. Yardımlı’nın çevirilerinde, İslâm felsefesi çalışmalarında ve genellikle Kıta felsefesine ilişkin çalışmalarda gözden kaçırılan konu budur, fakat bu durum hiçbir şekilde sözü edilen çalışmaların değerine zarar vermez. Sözü edebileceğimiz ikinci ölçüt, o dilde oturmuş (b) *terimsel (=istilâhî) kullanımlardır*. Bir dilde terimsel kullanımlar oturmussa, doğrudan bir anlam yitimine yol açmadığı sürece kullanılması en yerinde karar olacaktır, çünkü yerleşmiş kullanımları kemikleştirmek oldukça güç bir iştir. Kemikleşmiş kullanımları değiştirmeye çalışmak hem kafa karışıklığına yol açacak hem terim hazinemizi ereksizce genişletecek hem de terimlerin karşılıklarını çoğaltarak belirsizleştirecektir. Kavram üretiminde üçüncü ve en önemli ölçütümüz, merkezî dili kullanan okurun ve yazarın bir sözcüğü (c) *çekimleyebileceği dil* olmasıdır, çünkü ne okur ne de yazar çekimleyemediği bir dilde düşünebilir. Bu doğrultuda, üretilen bir kavram için başvurduğumuz dil sırası Türkçe, Osmanlıca, Arapça ve Farsça, Fransızca ve İngilizce olmalıdır. Burada ölçütümüz yine bilimsel kullanımı hatâlı bir anlama indirgenmediği gündelik dile en uygun kavramı bulmaya çalışmaktan ileri gelmektedir çünkü Türkçenin diğer dillerden tarihsel olarak etkilenimi bu zaman sırasına göre olmuştur.

karşıtını imler. Benzer şekilde, doğruluk ilki için nesneyle ilgili etkilenimlerin işleviyle bağdaşmasıyken ikincisi için şeyin³ ve eylemin ulaşılamaz özüdür. Ne var ki dünya bir bütündür ve dünyadaki her şey zamansal ve tarihsel olarak hem art zamanlı hem de eş zamanlı bir etkileşim hâlinindedir. “Bu bir kitaptır”, “bu kitap kırmızıdır” veya “bu kitap x ideolojisini yansıtır” önermeleri aynı dünyaya ilişkin yargılardır. Benzer şekilde, içinde bulunduğumuz toplum, genetik mîrâsımız, düşünsel yapımız, ekonomik koşullarımız ve nice sonsuzca değişken; tüm bunlar aynı nesneye ve dünyaya ilişkin belirlenimlerdir. Böylece kendine özgü nesnelere olan her bağlam belli ufuklar açısından aynı nesneye yönelik yön çizgilerini doğrultarak sonsuz yargı alanını önümüze açar. Peki nasıl oluyor da aynı nesneye yönelik böylesine farklı yargılar verebiliyoruz? Dahası bu yargılar arasında bir farktan söz edilebilir mi?

Yanıtımız ne olursa olsun, yargılarımızın bu farklılığını ve başlangıçta andığımız soruları irdeleyebilmemizin en temel yolu dünyayı nasıl anladığımız, onu hangi kategori ve yetilerle kurduğumuza bağlıdır. Bu durumda yanıtlanması oldukça güç olan soruların çözümü için; (a) gerçekliğin kendisi, (b) gerçekliği kuran, tanzim eden⁴ ve düzenleyen insan öznesi ve (c) özne ile nesne arasında bağıntıyı⁵ sağlayan yetiler olmak üzere elimizde üç temel öge bu-

³ Metin boyunca kullanırken bağlı kalmaya çalıştığımız ve oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz Kant’ın “şey” anlayışına kısaca değinmek istiyoruz. Şimdi şey (*Ding*) olanaklı olandır. Olanaksız olan şey-olmayandır (*Unding*). Olasılık (*problematik*) bakımından genelinde (*überhaupt*) bir nesne (*Gegenstand*) kavramı ya bir şeydir (*Etwas*) ya da hiçbir şeydir (*Nichts*). Öyleyse genelinde nicelik kategorisi açısından her şey bir düşünceşeydir (*Gedankending*). Nitelik kategorisi sırası açısından olanaklı her şey ya bir şeydir (gerçeklik) ya da hiçbir şeydir (değilleme ve sınırlama). Bkz.: A291/B348. Bununla birlikte, belirlenemeyen şey, kendinde-şeydir (*Ding an sich*). Kendinde-şey, şey olmayan değildir çünkü olanaklıdır. Böylece genelinde şey (*Sache*) kendilerine hiçbir atfı yapılamayan şeydir. Şey ise deneyimin olası bir nesnesidir. Bize görünen kendinde-şey bakımından temsillerdir ve duyusallığımıza konu olduğu ölçüde duyusal-nesnedir (*Gegenstand*); düşünsele ilişkin olduğunda ise düşünsel-nesnedir (*Objekt*). Bkz.: Kant, *KrV* A 479/B 507. Bkz.: Hans-Ulrich Baumgarten, “Sache”, *Kant-Lexikon* (Berlin Boston: De Gruyter, 2015), 1995. Sache için bkz.: Rudolf Eisler, *Kant-Lexikon: Nachschlagewerk zu Kants sämtlichen Schriften, Briefen und handschriftlichem Nachlaß* (Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag, 1984), 410. Krş.: Howard Caygill, *A Kant Dictionary* (Oxford, UK: Blackwell Publishers, 2008), 204-206.

⁴ Akıl matematiksel kategorileri kullanamaz çünkü görüsel değildir, ne var ki bir nesnenin var oluşu ve birbiriyle ilişkileri üzerine düşünebildiğinden dinamik kategorileri kullanabilir. Bu nedenle biz duyusal-nesnelere ilişkin kategorik kullanıma sahip dinamik kategorileri tanzim edici, fakat akıldaki kullanımları durumunda ise düzenleyici olarak nitelendirmeyi uygun bulduk. Aksî takdirde kullanımlar birbirine karışacaktı. Bu bakımdan, söz konusu edimi anlama yetisi açısından tanzim, akıl açısından düzenleyici olarak belirttik. Kuruculuğu da matematiksel kategorilere atfen kullandık. Oluşturmayı ise tüm bu edimlerin genel cinsi olarak aldık. Bkz.: A713/B741.

⁵ Burada iki tür ilişki kavramı arasındaki ayrımı belirtmek istiyoruz. *Verhältnis* ve *Beziehung* iki farklı ilişki biçimidir. *Verhältnis* temsil ile temsil veya tasarım ile tasarım (nesne × nesne) arasındaki ilişkiyi, *Beziehung* ise temsil ile özne (özne × nesne) arasındaki ilişkiyi imler. Bu bakımdan, ilkini yalnızca ilişki, ikincisini ise bağıntı olarak karşıladık. Kimi zaman vurguyu belirginleştirmek için ilkini nesnesel ilişki, bağıntıyı ise öznesel bağıntı olarak kullandık. Bkz.: Kant, *KrV*, CE 173.

lunur. Bu üç öge bize gerçekliğin kurulmasını ve bir bütünde düzenlenmesini sağlayacaktır. Eleştirel dizgenin sorunu artık varlık ile düşünce arasındaki karşıtlık değildir çünkü bu karşıtlık varlığın bizden bağımsızlığını, ‘dışarısal’⁶ olanı varsayıyordu; bir başka anlatımla, idealist değil, realist bir ön-varsayıma dayanıyordu. Modern felsefede söz konusu sorun, özne-nesne karşıtlığına dönüşecek ve karşıtlığa en yetkin çözümlerden birini getirdiğini düşündüğümüz Kant, transendental idealizmin tinine uygun olarak sorunsalı ‘öznesel’ düzeyde ama empirik olanla da bağıntısını koparmayacak şekilde çözmeye çalışacaktır. Gerçeklik, insan öznesinin yetilerine bağlı olduğundan, bize görünenin, yani bizde temsil edilenin dışında bir başka şey, durum veya alandan haberdâr değiliz ve olamayız da çünkü düşünsel görümüz olmadığından numenlere (ne kendinde-şeylere ne de tözsellik atfedilen transendental ideaların nesnelere) erişimimiz yoktur. Bizde temsil edilenlerin temsil edilmesini (=duyusal ve hayal gücü) ve tasarılanmasını (=düşünsellik) sağlayan *a priori* koşullar (=uzay-zaman, şemalar, kategoriler) bulunur. Bu durumda ‘dışarıdan’ bize sunulanı, “dışsal” ve “içsel” olarak anlamamızı sağlayan koşullar aracılığıyla gerçekliği kurar, doğayı tanzim eder ve dünya olarak bir bütünde düzenleriz. Zorunlu koşulların kurduğu bu empirik gerçeklik tektir ve temsilidir çünkü insan öznesinin türüne özgü duyusal görü dışında bir görüsü olmadığından başka türlüünü ne kurabiliriz ne bilebiliriz ne de kavrayabiliriz. Bu durumda dizgemiz, içsel kuruluşa dayandığından *idealizm* adını ve *a priori* koşulların olanağına dayandığından *transendental* adını alır.

Öyleyse artık doğruluğu, ‘dışarının’ içeriyle bağdaşması değil, dışta temsil edilen malzemenin içteki tasarımıyla uyuşması edimi olarak tanımlarız. Bu nedenle, doğruluk bilginin nesnesiyle bağdaşmasıdır. Bağdaşımdan sonra bilgilerimiz tutarlı bir bütünde akıl tarafından dizgeleştirilir. İlgilenmemiz gereken de artık ‘dışarısal’ olanın nasıl içsel olana uyduğu değil,

6 Buradaki “dışsal” (*outer*) veya “dışımızdaki” anlatımları ile ‘dışarı’ (*external*) veya ‘dışarısal’ anlatımlarından ayrımını, transendental-eleştirel felsefedeki kullanımını açıklamak istiyoruz. “Dış” anlatımı (a) kendilerinde-şeyler olarak bizden ayrı olanlar (b) dış görünüm olarak bize âit olanlar olmak üzere olası iki duruma gönderim yapabilir. Kant “dışsal” anlatımını genel olarak ikinci anlamda kullanır. Bu nedenle, dış derken uzaysal olanı ama dışarı derken kendinde-şeylere ilişkin olanı imliyoruz. Öte yandan, bu konuya koşturarak şu belirlenimlerde ve çıkarımlarda bulunmamız gerekir: uzayda temsil edilen *dış nesne*, zaman ilişkilerinde temsil edilen ise *iç nesnedir*. Uzaysal nesnenin içeriği *empirik dışsal nesne*, uzaysal nesnenin biçimi *transendental dışsal nesnedir*. Bkz.: A373. Bununla birlikte “dışarısal” anlatımı ‘insan öznesinin’ dışarısında, e.d. bağıntısız bir ilişkisinin olmamasını, “dışsal” ise öznesel bağıntısı olanı, yani bir ilişkiyi imler. Kant’ın dediği gibi “Saf idealizm, şeylerin dışımızdaki varoluşlarıyla ilgilenir. Eleştirel idealizm buna karar veremeyeceğimiz şekilde geride bırakır ve şunu ileri sürer: [şeylerin] görülerin biçimleri yalnızca bizdedir.” Kant, *Reflexionen*, XXVI E18, AA 23: 23.

dış ve için bağdaşıp bağdaşmadığıdır. Bu doğrultuda, duyusallığın ve anlama yetisinin bir araya getirilmesi ve öğelerinin sentezi hem gerçekliği kurmamıza hem de doğruluğu sağlamamıza olanak tanıyacaktır.

Bu noktada, tezimizin ilk ana sorununa geliriz: Duyusallık ve anlama yetisi nasıl bir araya getirilecektir? Bilgilerimizin verilişini ve birbiriyle ilişkilendirilişini sağlayan *Gemüt*'ün bu iki kaynağı ve bu kaynakların temel öğeleri arasındaki bağdaşım nasıl sağlanacaktır? Bir başka anlatımla, estetik ile mantık, aracısız temsil ile aracılı tasarım, alıcılık ile kendiliğindenlik, görü ile kavram, görünümler ile kategoriler nasıl bir araya getirilecektir? Bu öğelerin her biri *Gemüt*'ün ya duyusallığına ya da düşünselliğe (anlama yetisi ve akla) âittir. Kant'ın alt yeti ve üst yeti arasında yaptığı ayırım, buradaki her bir alanı *alt* ve *üst* olarak adlandırmamıza olanak tanır. O hâlde sorunumuzu en yalın hâliyle *alt-üst sorunu* şeklinde bildirebiliriz. Bu iki alanı ve öğelerini bir araya getirme, altına getirme (*subsumption*) edimiyle; sentezleme ise hayal gücüyle olanaklıdır. Kavramların yetisi özelde anlama yetisi, genelinde ise gidimsellik açısından düşünce yetisidir ve düşünce yetisi yargı yetisidir. Yargı yetisi ise altına getirme ve ayırt etme yetisidir. O hâlde tüm düşünselleştirme tasarımları ilişkilendirerek temsilleri onların altına getirme, kurallar altına etkilenimleri yerleştirme ediminden başka bir şey değildir. Demek ki alt ve üst alanlarını bir araya getirme, alt öğelerin nasıl üst öğelerin altına getirileceği sorunuyla ilgilidir. Ne var ki alt ve üst tümüyle kendine özgü ve yalıtık alanlardır: ne kavram ile görü ne de görünümler ile kategoriler türdeş (*homojen, gleichartig*) olabilirler. Bunlar bütünüyle iki ayrı alandır. Peki öyleyse düşünsel ve duyusal öğeler, tasarımların altına getirilerek bir araya nasıl getirilecektir? Böyle bir edim olanaklı değilse bilginiz nasıl bir sürekliliğe sahip olacak ve sentezlenebilecektir?

O hâlde bir yönü düşünsel diğer yönü duyusal bir aracı tasarıma, özelde şemaya genelinde şematik işleve gereksinimimiz vardır. Bu aracılığı sağlayan tasarımlama edimi ise tezimizin ana konusunu oluşturan şematizmdir. Şematizm alt ve üst arasındaki bu farklı türdenliği (*heterojen*) her ikisiyle de sahip olduğu ortaklık ile çözecektir. Kant'ın yapıtında oldukça belirsiz şekilde açıkladığı bu “ara”, araştırmamızın konusudur.

Bu doğrultuda iddia ediyoruz ki Kant'ta şematizmin tek bir türü yoktur ve şematizm temsil ve tasarım arasındaki olanaklı geçişlerle (gidimli, belirleyici, düşününsel, benzetimli) bütünlüklü olarak anlaşılabilir ve açıklanabilir. Ne var ki şematizm çoğunlukla belirleyici

şematizmle, tikel bilgilerle sınırlandırılmıştır ve aklın şematik işlevlerdeki görevi pek görülmemiştir. Peki aklın şematizmle bir bağı var mıdır? Eğer böyle bir bağ varsa bu ne türden bir bağıdır? Bu bağı anlamak için aklın mantıksal ilkesini hatırlamak gerekir. Akıl tüm koşullu tikel bilgilerini koşulsuz bütünde tamamlamak ve onlara dizgesel bir birlik vermek ister. Aklın bu birliği dizgenin birliğinden başka bir şey değildir. Bu durumda sorunumuz ikinci bir sorunla tamamlanır: anlama yetisinin tikel bilgileri akıl altına nasıl getirilip düzenlenir? Aklın bu düzenleme edimi ideaların şemaları ve düzenleyici bir şematizmi kaçınılmaz kılar. Burada amaç üst yetilerimize duyusallık yoluyla gelen malzemeyi sağlamak ve böylece bilgilerimizin baştan sonra giden kesintisiz birliğini sağlamaktır. O hâlde söz konusu geçişler, bize belirleyici şematizm (kurucu ve tanzim edici, yani matematiksel ve dinamik) ve düzenleyici şematizm (akıl açısından salt dinamik) arasındaki farkın olanağını gösterir. Böylece belirleyici şematizm yoluyla nesnenin kuruluşunda görünümlemler ile kategoriler arasındaki aracılık sağlanır. Buna karşın, düzenleyici şematizm yoluyla tikel bilgilerimizin düzenlenişinde kavram ile idea arasındaki aracılık sağlanır. Bu nedenle, düzenleyici şematizm, altına getirme sorununun ikinci düzeyidir.

Bu noktada, tezimizde sunduğumuz birtakım iddialardan söz etmek istiyoruz. Öncelikle belirleyici şematizm nesnenin kuruluşuna ve bağdaşıma ilişkin olduğundan doğrulukla ilişkilidir. Düzenleyici şematizm nesnenin düzenlenişine ilişkin olduğundan tutarlılıkla ilgilidir. Bu doğrultuda, anlam (*Sinn*), nesnede ona karşılık düşenin görüde sergilenmesi sonucunda ortaya çıkan üründür.⁷ Gönderim/imlem (*Bedeutung*), anlama yetisindeki nesnenin kavramda ona karşılık düşebilecek olanın (duyusal-nesne), imlenenin sonucunda ortaya çıkan üründür.⁸ Kendileri boş olan kategorilere asıl gönderimini sağlayan, duyusallıktır. Kavramın şeması, duyusallık tarafından sağlanan anlam yoluyla kavrama gönderimini sunan aracı tasarımıdır. Kavrayış ise akıldaki nesnenin ideada ona karşılık düşenlerin (kavramsal nesne) düzenlenmesi sonucunda ortaya çıkan üründür. Bu açıdan belirleyici şema, gönderime anlamını sağlayan

⁷ Bkz.: A240/B299: "...yalıtılmış bir kavramın duyusal [*sinnlich*] kılınmasını, e.d. ona karşılık düşen nesnenin görüde sunulmasını isteriz, çünkü bu olmaksızın kavram söylendiği gibi anlamsız [*ohne Sinn*] olacak ve hiçbir şey anlatmayacaktır."

⁸ Bkz.: A147: "...kategorilerin tüm şemalardan bağımsız ve çok daha geniş bir gönderimleri olmalıdır. Gerçekten de saf anlama yetisi kavramları için tüm duyusal koşulun yalıtılmasından sonra her ne kadar yalnızca tasarımların birliğini salt mantıksal gönderim olsa da sonra bile geriye bir gönderim kalır". Bkz.: A146/B185: "Saf anlama yetisi kavramlarının şemaları böylece bu kavramların nesnelere ile bir ilişki ve dolayısıyla bir gönderim kazanmalarını sağlayacak biricik gerçek koşullardır."

aracı tasarımıdır. Düzenleyici şema ise kavrayışa, hayalî bir gönderim sağlayan aracı tasarımıdır.

Bu noktada tezimizde ulaştığımız birtakım temel sonuçları açıklamak istiyoruz. Şematizme yönelik önerdiğimiz çözümle fark ederiz ki bir bilim olarak genel metafiziğin (ontoloji) ve kuramsal fiziğin asıl olanağı şematizm öğretisinden geçer. Şematizm bölümünün ana amacı metafiziği ve kuramsal fiziği temellendirmektir. Şematizmin sağladığı bu genel tüm temel ilkeler dizgesi, olanaklı her özel metafiziğin ve olanaklı her bir dizgenin de rehberidir. Böylece empirik veya saf türevsel kavramlara dayalı her bir özel metafizik ve dizge sözü edilen genel temel ilkelerine dayanır. Duyusallık yoluyla edinilen görünümeler anlama yetisinin altına nasıl getiriliyorsa, bu ikinci durumda anlama yetisinden gelen bilgiler de akıl altına getirilir.

Böylece tüm insan bilgisi zorunlu ilkeler temelinde kurulur ve tanzim edilir, olumsal ilkeler doğrultusunda düzenlenebilir. Bu düzenleme, teknik bir birlik ideasının veya bir bilimin ideasının şeması aracılığıyla önümüze yeni bakış açılarının, yeni ‘bağlamlar’ın olanağını açar. Belirleyici şematizm ile doğaya, empirik dünya bütünü imgesinde bir yöntem tasarlanır, buna karşın düzenleyici şematizm ile hayalde yeni dizgeler üretilir.⁹ Nihâyetinde arkitektonik birlik şeması ile tüm bilgilerimiz saf aklın kanonu olarak pratik aklın nihâî ereği olan en üst iyide ve insanlığa hizmet bakımından özsel ereklerde birleşir. Saf akıl ve pratik akıl insan aklının özsel erekleri doğrultusunda tek bir idealde birleşir. Şimdi söylenenler bakımından bu tezde ileri sürdüğümüz düşünceler ve ana argümanlar şu sıra düzeninde anlatılabilir:

- (1) Kant’ta şematizm bölümünün, yani metafiziğin ve doğa bilimlerinin nasıl kurulduğunun anlaşılması için şematizmin yanıt verdiği iki düzeyli alt-üst sorununa odaklanmamız gerekir.
- (2) Kant’ta tek bir şematizm türü yoktur. Temsil ve tasarım arasındaki önerdiğimiz ayrım- la ve olanaklı geçişlerle bu sorun çözüme kavuşabilir. Bu nedenle, şematizmin yalnızca belirleyici şematizmle sınırlandırılmaması gerekir.

⁹ *İmge (Bild)* ile *hayal (Bild)* arasında bir ayrımın gidilmesi gerektiğini düşünüyoruz. İmge, duyusala yönelik edimsel bir nesnenin anlama yetisindeki karşılığına ilişkindir fakat aynı imge eğer akıl için düşünülürse, gerçek ve edimsel olamayacağı ama gerçekmişçesine ele alınacağı için *hayal* olarak adlandırılması daha uygun olacaktır. Bu nedenle, Kant’ın metinlerinde “imgesel” anlatımı kimi zaman ilkini, kimi zamansa ikincisi belirtilerek kullanılır. Bkz.: B434. Krş.: A490/B518.

- (3) Şematik işlev ile (transcendental) şema arasında yaptığımız ayrımla şematizm bölümünde bu karışıklığı önlemeyi ve Kant'ın şematizm anlayışına bütünlüklü bir açıklama sunmayı hedefliyoruz.
- (4) Transcendental şemalar ve ideasal şemalar metafiziğin olanağını anlaşılmasına hizmet eder. Böylece iddia ediyoruz ki transcendental şemalar gönderime (*Bedeutung*) anlamını (*Sinn*) sağlar. İdeasal şemalar ise kategorik şemalarla benzetim içinde kavrayışa (*Begreifung*) hayalî gönderim sağlar. Böylece tüm insan bilgisine metafizik doğrultusunda kesintisiz olarak dizgesel bir birlik verilmiş olur.
- (5) Belirleyici ve düzenleyici şematizm ayrımına, nesnenin kurucu, tanzim edici ve düzenlenişi temelinde 'bağlam öğretisi' adını verdiğiniz yeni bir alana geçişi olanaklı kılar.

Bu doğrultuda tez alt-üst sorununa dayanarak öncelikle Kant'ın şematizm anlayışına dizgesel bir açıklama sunmayı hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda sorunun ilk düzeyinin şematizmin temelde ontoloji olarak metafiziği ve fiziği temellendirdiğini göreceğiz. İkinci düzeyde ideasal şemalar doğrultusunda bilgilerimizin nasıl tümelleştiği, metafiziksel bir zemini nasıl kazandığını ve arkitenonik birlik şeması bakımından tüm insan bilgisinin bir bütünde nasıl toplandığını göreceğiz. Böylece temel amacımız transcendental şematizmin Kant'ın genel metafizik anlayışının temelinde olduğunu göstermektir. Düzenleyici şematizmin ise özel metafiziğin ve dizgelerin temelinde olduğunu göstermektir. Son bölümde ise dizgesel birliklerin tarihsellik ve ufuk kavramları doğrultusunda sunabileceği birtakım olanakların neler olabileceğini irdeleneceğiz.

2 Çalışmanın Bölümlendirilişi

Bir felsefî soruşturmanın kavramsal ve sorunsal olmak üzere iki düzeyi olduğu söylenebilir. Kavramsal düzey, sorunsal boyuta hizmet ederek ortaya konulan çıkmazın öncelikle anlaşılmasına ve ikinci olarak çözümlenmesine olanak sağlar. Bu nedenle, kavramsal boyut eksikliği bir felsefî çalışmayı eksik bırakacak, felsefî sorunun anlaşılmasına ve çözümlenmesine olanak sağlamadığı gibi daha çok kafa karışıklığına yol açacaktır. Buna karşın sorunsal düzey, araştırmanın amacını ve ereğini belirtir. Bu amaç doğrultusunda, mevcûd çözümler veya görüşler incelenir. Böylece felsefî sorunlara yanıt üretme, verilen yanıtların değerlendirilmesi ve çözümlenmesini daha da olanaklı hâle gelir.

Çalışmamızda Kant'ın felsefesindeki en temel sorunlardan birinin alt üst sorunu olduğu saptadık. Alt-üst sorununa şematizm ile getirilen çözümü inceledik. Bu çözümün sonuç bakımından sağladığı çıktıları da ele aldık. Bu doğrultuda **Bölüm 1** alt ve üst bölümlerine ilişkin temel öğelerin ne kadar kökensel olduğunu göstermeye ve bu temel öğeleri anlatmaya ayrılmıştır. Burada amacımız hem kavramsal arka zemini sağlamak hem de ileri sürdüğümüz iddiayı temellendirmektir. **Bölüm 2** yargı gücü ve hayal gücü yoluyla bu iki alanın nasıl bir araya getirildiğine ayrılmıştır. Bununla birlikte, şematik işlevlerin genelini belirlemeye ve temsiller arası olası geçişlere ayrılmıştır. Bu geçişlerle belirleyici ve düzenleyici şematizm türleri belirlenerek genel ve özel metafiziğe açılan yol temellenmiş olmaktadır. Bu bakımdan tezin asıl bölümüdür. **Bölüm 3** ise aklın düzenleyici işlevine dayanılarak ufuk ve bağlam kavramları doğrultusunda oluşturulabilecek bir yeni felsefi yöntemin olanağına ilişkin birtakım düşünceler içermektedir.

3 Çalışma Kaynakları ve Yöntem

Bir yazınsal irdelemenin art zamanlı olarak sorunsal, eş zamanlı olarak eleştirel ve soruna ilişkin yorumsal metinler olmak üzere üç boyutundan söz edilebilir. Yazınsal taramanın ilk aşaması, tarihsel izleğe dayanılarak ortaya konulması gereken *sorunsal boyuttur*. Bu çalışmanın sorunsal boyutu (*boy*) metafiziğin ve fiziği temeli olan sorunun alt-üst sorunu olduğu ve Kant'ın kendi düşüncesinde yanıt aradığı sorunun da bu olduğunun gösterilmesidir. Ne var ki çalışmamızda alternatif düşünürler ve tarihsel izlek içerisindeki konumunu belirleme eksik kalmıştır çünkü konunun zorluğu ve derinliği bizi bundan alı koydu. İşlenen temadan hareketle Alman idealizmi üzerinden dizgesellik fikri ve Helmholtz-Hertz-Boltzman-Wittgenstein hattı üzerinden durum/faz uzayı veya mantıksal uzay¹⁰ fikri izlenerek konu derinleştirilebilir.

Bununla birlikte, çalışmaya derinlik katan ve mevcûd düşünürün soruna verdiği yanıtları ortaya seren, yanıtları anlamlandırmamızı sağlayan bir 'dizgesel bütünlük' boyutu (*derinlik*) bulunur. Dizgeyi sağlayan, düşünürün soruna yanıt içeren veya sorunları ortaya çıkartan

¹⁰ Örneğin Lamoureux'un tezi Kant'ın şematizminden mantıksal uzaya ve Fraassen'in düşüncelerine uzanan bir hat izleyen oldukça özgün bir tezdir. Bkz.: Lucie Lamoureux, "From Mirror to Mirage: The Idea of Logical Space in Kant, Wittgenstein, and van Fraassen" (London, Ontario, Canada, The University of Western Ontario, 2012).

metinleridir. Bu doğrultuda Kant'ın yapıtlarında, özellikle *Saf Aklın Eleştirisi*'nde şema kavramının özellikle işlendiği yer *Anlama Yetisinin Saf Kavramlarının Şematizmi* adlı bölümdür. Bunun yanı sıra Transandantal Diyalektik kitabına *Ek* olarak yazılan *Saf Aklın İdealarının Düzenleyici Kullanımı* ve *İnsan Aklının Doğal Diyalektiğinin Nihâi Amacı* adlı bölüm ve *Saf Aklın Arkitektoniği* adlı bölümde de şema kavramından söz edilir. Farklı bağlamlarda kullanılıyor olsa da *İkinci Kritik* ve *Üçüncü Kritik*, *Opus Postumum*, *Prolegomena*, *Doğa Bilimlerinin Metafiziksel Temelleri* yapıtlarının kimi bölümlerinde şema kavramına oldukça az şekilde değinilir. Ne var ki tezde de göreceğimiz üzere *Saf Anlama Yetisinin Tüm Temel İlkelerinin Dizgesi*, *Şematizm* bölümüyle doğrudan ilgilidir. Bu ilginin belirlenmesi tüm bu çalışmaları tek bir çatı altında yeniden yorumlamayı ve onlardan yararlanmayı olanaklı kıldı. Böylece *Üçüncü Kritik* ve *Doğa Bilimlerinin Metafiziksel Temelleri* ve *Opus Postumum*la birlikte ele alınabilecek zengin bir araştırma alanı vardır. Bu metin buradaki araştırmalara bir giriş niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan tez boyunca kimi zaman sözü edilen kaynaklardan ancak yoğun olarak Kant'ın *Mantık Dersleri*'nden ve *Birinci Kritik*'ten ve *Prolegomena*'dan yararlandığımızı belirtelim.

Yazınsal irdelemenin üçüncü boyutunda, çalışmayı genişleten ve karşılaştırmalı analizlerle anlamayı daha da olanaklı kılan yorum ve inceleme boyutu (*en*) bulunur. Bu doğrultuda tezimizde genel olarak yararlandığımız ancak ilişkisellik gereği her zaman atıf olanağı bulamadığımız birtakım temel kaynakları anmadan geçemeyiz. En başta Marcus Willaschek'in (2015) baş editörlüğünü yaptığı çok yazarlı ve en kapsamlı Kant sözlüğü olan *Kant-Lexikon*¹¹ ve H. Caygil'in (2008) *A Kant Dictionary*¹², Bülent Gözkân'ın (2020) *Kant'ın Şemsiyesi*¹³ adlı yapıtı, A. Ayhan Çitil'in *Kant Okumaları: Birinci Kritik*¹⁴ adlı yapıtı ve "Kant's Theory of Object and Some Consequences of a Deepening of This Theory"¹⁵ adlı tezi, Rudolf A. Makkreel'in *Imagination and Interpretation in Kant*¹⁶, Béatrice Longuenesse'in *Kant and the*

¹¹ Marcus Willaschek vd., ed., *Kant-Lexikon* (Berlin Boston: De Gruyter, 2015).

¹² Caygill, *A Kant Dictionary*.

¹³ H. Bülent Gözkân, *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020).

¹⁴ A. Ayhan Çitil, *Kant Okumaları: Birinci Kritik* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021).

¹⁵ A. Ayhan Çitil, "Kant's Theory of Object and Some Consequences of a Deepening of This Theory" (İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2000).

¹⁶ Rudolf A. Makkreel, *Imagination and Interpretation in Kant: The Hermeneutical Import of the Critique of Judgment* (University of Chicago Press, 1990).

*Capacity to Judge*¹⁷, Hannah Arendt *Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler*¹⁸, Heidegger'in *Kant ve Metafizik Problemi*¹⁹ ; tüm bunlar sürekli başvurduğumuz el kitapları olmuştur.

Bunun yanı sıra, Türkçe yazınsal alanda doğrudan Kant'ın şematizmine adanmış çalışmaların oldukça az olduğunu belirtmemiz gerekir. Buna karşın doğrudan şematizm başlıklı iki makâle bulunur. İlki A. Emre Dağtaşoğlu'nun (2014) Kant'taki matematik ve empirik kavramların şemalarının analizine ve bir tür eleştirisine ayrılmış “Saf Aklın Eleştirisi'nde Matematik ve Empirik Kavramların Şematizmi Sorunu”²⁰ başlıklı metnidir. Metnin Kant'ın şematizmine yönelik yazınsal alandan birçok eleştiriye içermesi olumlu yönü olarak anılmaya değerdir, buna karşın sunulan çözüm önerilerinin hiçbirine değinmeden doğrudan şematizmi eleştirmesi ve *Birinci Kritik*'in temel sorunsalına değinmemesi metnin en büyük eksikliği olarak anılabilir. İkinci olarak söz edebileceğimiz metin Selda Salman'ın (2021) “Saf Aklın Eleştirisi'nde Şematizmin Rolü ve Önemi”²¹ adlı makâlesidir. Salman'ın makâlesi şematizmin Kant'taki önemini açıklamak ve yargılara dayalı yorumunu sunmak bakımından anlmalıdır. Ne var ki konuya ilişkin yorumlar ve sorunlara değinilmemiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla doğrudan şematizm konulu ilk tez Elif Türk'ün (2021), “Kant'ın Transendental Felsefesinde Şematizm Sorunsalı”²² adlı tezidir. Söz konusu tezin Kant'ın şematizmine yönelik geniş bir bakış açısı sunması, türdeşlik sorununu vurgulaması, salt kategorik şemalarla sınırlı kalmaması ve şemalarla temel ilkeler arasındaki bağlantıya değinmesi öne çıkan temel özellikler olarak anılabilir. Bunların yanı sıra Kant'ın şematizm fikriyle ilgili metinler Kant araştırmacılarının metinlerinin birçok yerine dağılmış durumdadır. Bunun nedeni Kant'ın şematizm anlayışının aritmetik ve geometrinin doğaya uygulanmasıyla, fiziğin ve dolayısıyla metafiziğin bir bilim olarak olanağının açıklanmasıyla doğrudan ilgili olmasıdır. Bu nedenle yazınsal alana ilişkin

¹⁷ Béatrice Longuenesse, *Kant and the Capacity to Judge: Sensibility and Discursivity in the Transcendental Analytic of the Critique of Pure Reason* (Princeton, N.J: Princeton University Press, 1998).

¹⁸ Hannah Arendt, *Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler*, çev. Devrim Sezer ve İsmail İlgar, 2. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021).

¹⁹ Martin Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, çev. Kaan H. Ökten, 1. basım, Felsefe (Cağaloğlu-İstanbul: Alfa, 2021).

²⁰ Ahmet Emre Dağtaşoğlu, “Saf Aklın Eleştirisi'nde Matematik ve Empirik Kavramların Şematizmi Sorunu”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 31, 2 (2014): 97-114.

²¹ Selda Salman, “Saf Aklın Eleştirisi'nde Şematizmin Rolü ve Önemi”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 11:4 (01 Ocak 2021): 1495-1513.

²² Elif Türk, “Kant'ın Transendental Felsefesinde Şematizm Sorunsalı” (İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2021).

metinler bu alanlarda aranmalıdır. Birçok metne olumsal amaçlarla sıkıştırılan şematizme ilişkin bölümleri bir kenara koyarsak konumuzun sınırlarını aşmasına karşın söz etmemiz gereken birkaç metin vardır. Bu bakımdan Halise Tarımcıoğlu'nun (2018) "Kant'ta Matematik Nesnelerin Kuruluşu"²³ başlıklı tezi matematiksel nesnenin kuruluşunda nicelik kategorisinin şematizmine özel olarak odaklanmasına açısından önemlidir. Bir diğer çalışma Aykut Küçükparmak'ın (2019) "Kant'ın Aritmetik Teorisi" başlıklı metnidir. Küçükparmak bu metinde Kant'ın aritmetik kuramını ve aritmetik önermelerin nasıl sentetik *a priori* olduklarını ele aldıktan sonra birtakım eleştirel analizler yapar. Metin sayı şemasıyla ilişkisi bakımından konumuza dahil edilebilir.²⁴ Bunun yanı sıra, Büşra Demir'in (2022), "Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramında Kant Etkisine İlişkin Bir Değerlendirme"²⁵ başlıklı tezi Kant'ın şema kavramının psikolojik iz düşümüne ilişkin bir çalışma olması bakımından anılmaya değerdir.

İngilizce ve Almanca yazınsal alanda ise oldukça fazla kitap, tez ve makâle bulunmaktadır. Bu nedenle kendimizi bazı temel kaynaklarla sınırlamak zorunda kaldık. Bu konuda öne çıkan makâlelerden ilki Eva Schaper'in (1964) "Kant's Schematism Reconsidered" başlık makâlesidir.²⁶ Schaper bu metinde şema kavramının belirsizliğine değinir. Şemaların yalnızca bilişsel olmadığını ve anlama yetisinin gidimselliğiyle sınırla kalmadığını, aynı zamanda birçok farklı alanda "biçimlendirici koşullar" olduklarını belirtir. Gidimli olmayan içgörü biçimleri için de yeni çerçeveler ve yönler sağlayabileceklerini düşünür. Kant sonrası felsefeyle, fenomenoloji, antropoloji vb. alanlarla ilişkin olarak şemaların yeniden ele alınması gerektiğini vurgular.²⁷ Şematizmin önemini vurgulamasına karşın derinlikli bir analiz bulmak güçtür. Anılabilecek bir diğer çalışma L. Chipman'ın (1972) "Kant's Categories and their Schematism" başlıklı metnidir.²⁸ Yazar Kant'ın açıklamalarının yetersiz ve oldukça belirsiz olduğunu ama şematizmin önemli olduğunu vurgulayarak kendi fizikalist yorumunu sunar: duyuşsal giridin yorumlarını ortaya çıkaran nöral mekanizmalar olarak şemalar ve düşünme merkezleri-

²³ Halise Tarımcıoğlu, "Kant'ta Matematik Nesnelerin Kuruluşu" (İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2018).

²⁴ Aykut Küçükparmak, "Kant'ın Aritmetik Teorisi", *Bevtulhikme an International Journal of Philosophy* 9, 1 (2019): 39-58.

²⁵ Büşra Demir, "Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramında Kant Etkisine İlişkin Bir Değerlendirme" (İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2022).

²⁶ Eva Schaper, "Kant's Schematism Reconsidered", *The Review of Metaphysics* 18, 2 (1964): 267-92.

²⁷ Schaper, 290.

²⁸ Lauchlan Chipman, "Kant's Categories and their Schematism" 63, 1-4 (1972): 36-50.

nin nispeten kalıcı yapısal koşulları olarak yorumlanan kavramlar.²⁹ Ne var ki bu Kant'ın şematizm kuramının aşırı bir yorumudur. Benzer bir şema görüşü Piaget'in çalışmalarında da bulunabilir, ancak bu empirik psikoloji ile transendental psikoloji birbirine karıştırmaktan ileri gelir. Bu çalışmalar ile birlikte empirik kavramların şemalarla ilişkilerine odaklanan Robert Pippin'nin (1976) "The Schematism and Empirical Concepts" başlıklı makâlesidir.³⁰ Yazar makâlesinde empirik kavramların şemalarının Kant açısından neden sorun teşkil ettiğini ve bu sorunun neredeyse tüm eleştirel dizgenin sentetiklik iddiasını çürütebilecek kadar önemli olduğunu vurgular.

Anabileceğimiz bir diğer makâle Michael Pendlebury'nin (1995) "Making Sense of Kant's Schematism" adlı makâlesidir.³¹ Söz konusu makâlede Pendlebury empirik şema ve transendental şema ayrımı yapar ve töz kategorisi üzerinden Kant'ın şematizmini açıklamaya çalışır. Yazara göre kavramın altına görümlerin düşebilmesi için empirik bir şema görüde sentezlenen duyumla uyuşan imgesel bir sentez deseni sağlar, buna karşın transendental şema, görümler arası yapısal ilişkilere denk düşer ve görüde içerilen duyumun tikel nitelikleriyle uyumlu değildir. Bu nedenle şemalar, görümleri önceler.³² Gelgelelim, kategorilerin yalnızca transendental şemaları olabilir. Bu nedenle, empirik şema anlatımı kabul edilebilir değildir. Öne çıkan bir diğer çalışma, Kant'ın "ruhun derinliklerine saklı bir sanat" anlatımındaki *Kunst* kavramını literal şekilde ve *Üçüncü Kritik* temelinde yorumlayarak açıklayan Samantha Matherne'nin (2014) "Kant and the Art of Schematism" başlıklı makâlesidir.³³

Bununla birlikte konuya ilişkin birkaç monografik çalışmadan söz etmek gerekebilir. A. Kahn Young'ın (1985) "Schema and Symbol: A Study in Kant's Doctrine of Schematism" başlıklı tezi, Kant'ın şematizm anlayışına yönelik bütünlüklü bir çalışmadır.³⁴ Yazar, Kant'ın şematizm ile bir yandan *a priori* kavramlar olarak kategoriler ve idealaların nesnel anlam ve gönderimleri (*meaning and reference*) sorununu çözmek istediğini, diğer yandan anlama yeti-

²⁹ Chipman, 50. Krş.: Demir, "Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramında Kant Etkisine İlişkin Bir Değerlendirme", 30.

³⁰ Robert B. Pippin, "The Schematism and Empirical Concepts", *Kant Studien* 67, 1-4 (1976): 156-71.

³¹ Michael Pendlebury, "Making Sense of Kant's Schematism", *Philosophy and Phenomenological Research* 55, 4 (1995).

³² Bkz.: Pendlebury, 795.

³³ Samantha Matherne, "Kant and the Art of Schematism", *Kantian Review* 19, 2 (2014): 181-205.

³⁴ Ahn Kahn Young, "Schema and Symbol: A Study in Kant's Doctrine of Schematism" (Amsterdam, Free University Press, 1985).

sinin akıl bakımından yapısal ve dizgesel birliğini sağlamak istediğini öne sürer. Kant'ın bu doğrultuda Platon (*mimesis*) ve Aristoteles'ten (*sensibilia communia*) aldığı şema ve şema benzeri kavramları felsefenin gündemine taşıdığını belirtir. Tezin geniş kapsamlılığına karşın birtakım kafa karışıklıkları söz konusudur. Örneğin, şemayı hem bir imge hem bir kural olarak alır.³⁵

Sözünü etmek istediğimiz bir diğer çalışma Klaus Frovin Jørgensen'in (2005) "Kant's Schematism and the Foundations of Mathematics" adlı çalışmasıdır.³⁶ Jørgensen, Kant'ın şematizm anlayışını matematiğin ontolojisi ve epistemolojisi açısından inceler ve Kant'ın kendi döneminin matematiği açısından ve güncel matematik kuramlarına dayanarak eleştirel bir incelemesini sunar. Denilebilir ki Jørgensen'in çalışması, kategorik şemaların en özgün çalışmalarından ve Kant'ın anlayışına en uygun yorumlarından biridir. Bununla birlikte, Kant'ın şematizm anlayışını bir gönderim kuramı ve morfogenez (biçim oluşturma) açısından dilsel ve epistemolojik yeni bir yorumu olarak okuyan olarak Lidia Gasperoni (2016)'nin *Versinnlichung* başlıklı çalışmasını da anmamız gerekir.³⁷

Bir diğer kaynak, Lara Scaglia'nın (2020) "Kant's Notion of a Transcendental Schema: The Constitution of Objective Cognition Between Epistemology and Psychology" başlıklı oldukça kapsamlı kitabıdır.³⁸ Yazar çalışmada, şema kavramının hem Kant öncesi hem de eleştiri öncesi kullanımlarına, Kant'ın bu konudaki katkısına değindikten sonra eleştirel dizge içerisindeki önemine ve Kant'tan sonra şematizmin nasıl bir etkiye yol açtığına odaklanır. Konuya ilişkin çok fazla kaynak olduğundan ve bunlar Kant'ın geometri, aritmetik, matematik ve fizik başta olmak üzere birçok farklı anlayışına yayıldığından kendimizi bu kaynaklarla sınırlamak durumunda kaldık. Bu kaynakları tercih edişimizde çalışmaların etki gücü, dizgesel sunuş yetkinliği ve özgünlük en başat ölçütlerdir.

³⁵ Young, "Schema and Symbol", 170.

³⁶ Klaus Frovin Jørgensen, "Kant's Schematism and the Foundations of Mathematics" (Roskilde, Roskilde Üniversitesi, 2005).

³⁷ Lidia Gasperoni, *Versinnlichung: Kants Transzendentaler Schematismus Und Seine Revision in der Nachfolge* (Berlin, Boston: De Gruyter, 2016).

³⁸ Lara Scaglia, *Kant's Notion of a Transcendental Schema: The Constitution of Objective Cognition Between Epistemology and Psychology* (New York: Peter Lang, 2020).

Öte yandan konumuzu ilgilendirmemesine karşın şemaların, matematikte, psikolojide, antropolojide, dilbilimde³⁹, bilişsel bilimde⁴⁰, mimarlıkta ve müzik kuramında⁴¹ vb. birçok alanda etkisini anlatan oldukça özgün ve ilgi çekici çalışmalar da bulunmaktadır. Şemaların bu kadar geniş alana yayılması, şemaların biçim⁴² oluşturmadaki önemidir, denilebilir. Düşünce ile duyu arasında aracılık etmelerinden veya kavramsız şemaların olanağından⁴³ ötürü hemen hemen her alanda şemaların etkisinden söz edilebilir.

Şimdi şematizm, Kant'ın ele aldığı temel sorunsal kavranmadığından ötürü, bütünlüklü anlaşılammıştır. Bu nedenle, ya eleştirilmiş⁴⁴ ya görmezden gelinmiş ya birtakım ilginç

³⁹ Bkz.: Daniela Katunar and Igor Eterovic, "Kant's Notion of Schema and its Basis in Linguistic Analysis", *Synthesis philosophica* 32 (10 Nisan 2018): 311-34. Söz konusu makâlede sesbilgisi, morfoloji, sözdizimi gibi birçok alt alanın da şemalar üzerinden açıklanabileceğini ileri sürülür. Burada şema, daha ortak özelliklerden hareketle bir yapı oluşturma anlamında kullanılır (s. 321).

⁴⁰ Mark Johnson, imge-şemalara dayanan ve bir taraftan algının fenomenolojisine diğer taraftan bilişsel bilime dayanan açıklamalar yapar: "Bir imge-şeması, organizmanın çevresel etkileşimlerinin dinamik, yinelenen bir modelidir." Mark Johnson, *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason* (London: University of Chicago Press, 2007), 136. Çalışmalarını Kant'ın kavramsallaştırmasına dayandırsa da bu çalışmaların Kant'ın şematizm görüşüyle uyuşup uyuşmadığı bir başka çalışmanın konusudur. Eğer kavramsız şemalardan bahsedilebilirse, *Üçüncü Kritik* temelinde *Gemüt*'ün etkilenim tarzlarına dayalı olarak bu türden açıklamalar eleştirel dizgede olanaklı görülebilir ve birçok yeni çalışmaya olanak tanıyabilir. Chipman da nöral mekanizmalar dayanan bir açıklamayla şemaların anlaşılabilirliğini düşünür. Bkz.: Chipman, "Kant's Categories and their Schematism", 50.

⁴¹ Örneğin Brian Kane, Kant'ın şema kuramından ilhâm alarak imge-şemalar üzerinden müzikal bir kuram geliştirmeye çalışır. İmge-şemalar fiziksel ve duygusal etkilenim yoluyla gerek müzik (müziksel anlam-oluşturma) de gerekse diğer alanlarda anlam üretmeyi sağlar. Bkz.: Brian Kane, "Music, Image Schemata and 'The Hidden Art'", *Nonsite.Org* (blog), erişim 22 Haziran 2023, <https://nonsite.org/music-image-schemata-and-the-hidden-art/>.

⁴² Kant, *KrV*, A141/B181: "...anlama yetimizin görünümünün ve görünümünün salt biçimleri açısından şematizmi insan ruhunun derinliklerine gizlenmiş bir san'attır". Matherne de şematizmin biçim oluşturmadaki önemine san'at kavramı üzerinden değinir. Bkz.: Matherne, "Kant and the Art of Schematism", 195.

⁴³ Luigi Filieri, *Üçüncü Kritik* temelinde, estetik hayal gücünün özgürlüğüne, düşünümSELLİĞE ve ereğe uygunluğa dayanarak kavramsız şematizmin olduğunu iddia eder. Bu oldukça özgün yorum çağdaş dönemde yeni olanaklar sağlayabilir. Bkz.: Luigi Filieri, "Concept-less Schemata: The Reciprocity of Imagination and Understanding in Kant's Aesthetics", *Kantian Review* 26, 4 (2021): 511-29.

⁴⁴ Şematizm bölümü düşünürleri öylesine zorlamıştır ki, bazıları onun "saçma" olduğunu bile iddia etmiştir: "...Kant'a tüm saygımıza rağmen, cüretkâr bir saçmalık olarak adlandırmamız gereken bir bölüm...". Arthur Schopenhauer ve Arthur Hübscher, *Manuscript Remains (V2): Critical Debates (1809-1818), Volume II: Manuscript Remains in Four Volumes*, First edition (London: Bloomsbury Publishing, 2022), 466. Konuyu anlamadığı anlaşılan G. J. Warnock şöyle der: "[k]ategoriler görülere nasıl uygulanır? Bu kavramların uygulanmasını onlara sahip olmaktan meşrû olmayan bir şekilde ayırarak ortaya atılan aptalca bir sorudur." Türkçe yazınsal kaynaklarda (=literatürde) Kant'ın matematik ve empirik kavramlarının şematizmini ele aldığı metinde Dağtaşoğlu "[Şematizm ile] Kant'ın bu iki felsefi okul arasındaki gerilimi çözebildiğini söylemek mümkün görünmemektedir, aksine bu gerilime başka bir biçim vermiş ve ortaya çıkan sorunlara da doyurucu yanıtlar getirememiştir" der. Ahmet Emre Dağtaşoğlu, "Saf Aklın Eleştirisi'nde Matematik ve Empirik Kavramların Şematizmi Sorunu", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 31, 2 (2014), 113. Ne var ki Kant'ın şematizmi bölümünü ve hayal gücünü oldukça az şekilde vurgulamasından ortaya çıkan algı, bu türden eksik yorumlara yol açmıştır. Eleştirel dizgenin bütünü anlaşıldığında şematizmin amacının zamansallık üzerinden metafiziğin zeminini temel-

yorumlarla açıklanmaya çalışılmış⁴⁵ ya da karanlık⁴⁶ ve anlaşılmaz⁴⁷ bulunarak bir kenâra itilmiştir. Üstelik Kant'ın kendisi de bu bölüme yönelik olarak "...[ş]ematizm en zor noktalardan biridir. Bu bölümü en önemli bölümlerden biri olarak görüyorum"⁴⁸ ve "...saf anlama yetisi kavramlarının transendental şemaları için gerekli olan koşulların uzun ve sıkıcı bir ayrıştırmasına girip durmaktansa..."⁴⁹ türünden anlatımlarla bölümün zorluğunu ve önemini itiraf eder. O hâlde şematizmin bütünsel bir sunuluşu bu zorluğun aşmamıza olanak sağlayabilir. Bu doğrultuda Kant'ın çözmek istediği soruna ve söz konusu sorunun öğeler öğretisindeki bölümlerine bakalım.

lendirmek olduğu fark edilecektir. Bu türden yorumlar, konunun zorluğu gereği meşrû kabul edilebilir, ancak sorunsala odaklanan derinlikli bir analiz ile Kant'ın ne anlatmak istediği berraklaşacaktır: *bir bilim olarak metafizik veya sentetik a priori yargıların olanaklılığı*.

⁴⁵ Bahsedebileceğimiz bu 'ilginç' yorumlardan biri şematizmi yargılar doğrultusunda yorumlayan S. Salman'ın makâlesidir. Gelgelelim yazar, transendental analitik kitabının kavramlar ve ilkeler bölümünü karıştırmış görünen şu yorumu yapar: "...yargı türleri ile başlayan tablo buradan kategorilere, kategorilerden ise şematizm aracılığıyla yargılara yeniden dönen bir dâiresellik içerir." Selda Salman, "Saf Aklın Eleştirisi'nde Şematizmin Rolü ve Önemi", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 1511.

⁴⁶ Kant'ın şematizm kuramını açıklamaya çalışan Eva Schaper, konuya ilişkin ünlü metninde şu anlatımları kullanır: "Kant'ın kendisinin de [*Birinci Kritik*]'in en önemli parçalarından biri olarak gördüğü ve Hegel'in tüm Kantçı külliyât içindeki en iyi sayfalar şeklinde vurguladığı şematizm bölümünün belirsizliği ve anlaşılmazlığı sık sık vurgulanmıştır". Eva Sapar, "Kant's Schematism Reconsidered", *The Review of Metaphysics* 18, 2 (1964), 270. Yine Schopenhauer de benzer şekilde "[şematizm] bölümü karanlık [=dunkel] oluşuyla ünlüdür çünkü bu zamana dek hiç kimse ona anlam verebilmiş değildir" der. Arthur Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung* (Zürich: Diogenes, 1977), 577.

⁴⁷ Sözelimi, Aziz Yardımlı Kant'ın dizgesinin ilgili birtakım konularını eleştirdikten sonra şematizm bölümüne yönelik şu anlatımları kullanır: "...gerilimi giderme isteği yazarını daha önce hiçbir filozofun denememiş olduğu girişimlere ve yapaydan da öte tuhaf bir terminolojik dizgeye götürmüştür". Aziz Yardımlı, "Arkasöz", *Arı Usun Eleştirisi*, 493.

⁴⁸ Kant, *Reflexionen*, R6359 (vba).

⁴⁹ Kant, *KrV*, A141/B181 (vba).

1 TEMEL ÖĞELER ve YETİLER ÖĞRETİSİ

Kant felsefesi temelde bir yeti ve temsil felsefesidir. Bu nedenle, yeti ve temsil terimlerine ilişkin irdeleme, alt ve üst sorunun anlaşılması için oldukça önemlidir. Bu doğrultuda bu bölümde, öncelikle alt ve üst ikiliği açısından yeti ve güç gibi temel terimleri ele alacağız. İkinci olarak, bu ayrımın *Gemüt*'ün kendisinde bilgiye kaynaklık eden duyusalılık ve düşünsellik bakımından nasıl temellendiğini göreceğiz. Üçüncü olarak Kant'ın alt ve üst yetiler arasında yaptığı ayrımı değineceğiz ve temsil kavramına ilişkin genel bir analiz yapacağız. Dördüncü olarak temsil ve tasarım arasında bir ayrım önereceğiz. Bu bölümde bizim için önemli olan, alt ve üst alanlarının ne şekilde temellendiğine ilişkin birtakım gerekçelendirmeler yapmak ve kanıtlar sunmaktır. Bununla birlikte, temsil ile tasarım arasında yaptığımız ayrım ile temsiller arasında ne türden geçişler olabileceğini göstererek farklı şematizm türlerini açıklayacak zemini oluşturmaktır.

1.1 YETİLER ve TEMSİLLER

Alt ve üst ayrımı eleştirel felsefenin en derin noktalarına ve kökenlerine dek işlenmiştir. Kant'ın filozoflar arasında da gördüğü bu ayrım, yapıtının “Saf Aklın Tarihi” bölümünde “tüm akıl bilgimizin nesnesi açısından bazı filozoflar yalnızca duyusalıcı, diğerleri ise yalnızca düşünselci [*Intellektual*] olmuşlardır”⁵⁰ şeklinde dile getirilir. Kant felsefesini bir yeti ve temsil felsefesi olarak nitelersek alt ve üst ayrımı yetilere ve temsillere/tasarımlara dek iner. Bu nedenle hem eleştirel felsefenin anlaşılması hem de alt-üst sorununun ne kadar derine indiğini kavramak amacıyla eleştirel yeti psikolojisinin kök kavramlarına değinmek istiyoruz. Bu doğrultuda bu bölümde Kant felsefesinin ve alt-üst sorunun temel kavramlarına biraz daha yakından bakmak hem şematizm bölümünü hem de bu ikili yapılmayı kavramamıza olanak tanıyacaktır.

⁵⁰ Kant, *KrV*, A852/B879.

1.1.1 Yeti Psikolojisinin ‘Kök’ Terimlerinin Analitiği

Canlılar, mâruz kaldığı veya kendisine verilmiş (=sunulmuş) nesnelere edinmek için bir aracı ortama gereksinirler; öyleyse, her edimin bir olanağa ve koşut olarak bir zemine dayanması gerekir. İnsan türünün yetileri bu olanak ve zeminin dayanaklarıdır. Her bilimin kendine özgü ve ayırt edici bir konusu, ‘nesnesi’ ve ilkeleri olduğuna göre, yetileri konu edinen bilim ne olduğunu düşünmek oldukça mâkûl görünür. *Kritik*’in⁵¹ konusu, ele aldığı nesne ve ilkeler; dizgenin bütünü göz önüne alındığı sürece *olanaklı deneyimin* koşulları bakımından insan türünün yetilerinin alanlarına ayrıştırılması ve yerli yerine oturtulmasıdır; çünkü tüm bilgi ve istemin olanak zemini, yetilerdir. Bu doğrultuda, yeti psikolojisi *Gemüt* yetilerinin analizini yapar.

Kant’ın *eleştirel-transendental yeti psikolojisine* ilişkin; *yeti (Vermögen)*, *güç (Kraft)* ve *kâbiliyet (Fähigkeit)* olmak üzere üç ana terimi olduğunu söylenebilir. Her ne kadar Kant tarafından kaba şekilde kullanılmış görünse de bu terimler Kant’ın metinlerinde ve 18. Yüzyıl Alman Felsefesinde teknik bir kullanıma sahiptir. Kant yeti terimine ilişkin, olarak *güç* ve *kâbiliyet* terimlerini de kullanır. Kant’ın bunları eş anlamlı kullandığını düşünmek ilk bakışta anlaşılabilir ancak ayırma ilişkin bazı kanıtlarımız vardır. Kant’ın kendisi de *yeti* ile *güç* arasında ayırım yapmanın zor olduğunu belirtir, fakat bu onları gelişigüzel kullandığı anlamına gelmez.⁵² Kant, *Metaphysik Mrongovius*’da ve *Reflexionen* 3582’de bu ayrımı şöyle belirtir:

⁵¹ Türkçeye *eleştiri* olarak çevrilen *Kritik*, sözcüğün yaygın ve gündelik kullanımında hatâli bir kavrayışa yol açabilir; bu bakımdan, terimden Kant’ın ne anladığını kavramak önemlidir. *Kritik*, görüşü bilgiden ayırma san’atıdır ve bunun yolu ise yetilerin yerli yerli oturtulmasıdır. Bir değerlendirme, irdeleme ve ayrıştırma san’atı olarak *Kritik*, “mükemmellik kurallarına” göre yargı verme ve temel ilkelere ulaşma, e.d., yetilerin olanak ve sınırlarını araştırma bilimidir. Bu açıdan metafizik, saf akıldan gelen bilgileri yargılayan/değerlendiren bir bilimdir. Bkz.: Kant, *Reflexionen*, 4148/5645, AA 17: 343. Bu durumda, *saf aklın eleştirisi*, (saf) aklın olanak ve sınırlarının soruşturulmasıdır. Bu bakımdan *Birinci Kritik* bilgi yetisinin *a priori* temel ilkelerinin araştırılması, *İkinci Kritik*, istem yetisinin *a priori* temel ilkelerinin araştırılması ve *Üçüncü Kritik*, genelde yargı yetisinin *a priori* temel ilkelerinin araştırılmasıdır. Bkz.: Kant, *KdU*, “Önsöz”, AA 5:167, CE 13.

⁵² Kant’ın Baumgarten’in *Metafizik (Metaphysica)* adlı yapıtına düştüğü bazı açıklamalardan bu ayırımın zihninde olduğunu görebilmekteyiz. “Edimler şu anlama gelir: ilineklere (=arazların) yeter zeminini kapsamak. Edimin olanağı yetidir. Edimin içsel yeter zemini güçtür. Karşıt (üstü çizili: dışsal) bir güç mevcûtsa bu güç ölüdür.” Alexander Baumgarten, *Metaphysics: A Critical Translation with Kant’s Elucidations, Selected Notes and Related Materials*, trans. Courtney D. Fugate and John Hymers (New York, London: Bloomsbury, 2013), 141, E3586.

Güç ve *yeti* kavramları arasında ayırım yapmak zordur. *Yeti*, bir etki tarafından belirlendiği sürece *güçtür* ve *belirlenmediği* sürece *yetiye* dönüşür. *Güç* bir edimin edimselliğinin zeminini, *yeti* bir edimin olanağının zeminini kapsar.⁵³

Bir *gücün* (edimin) içsel olanağı *yetidir* örn., birinin bilim [*yapmaya*] büyük bir yeteneği olabilir, yine de kavrayış yetisine sahip olmayabilir.⁵⁴

Bu durumda, *yeti* bir edimin olanak zeminini belirtirken, *güç* edimin edimselliğini imler. Sözgelimi, konuşmak bir yetiyse, dışardan gelen seslerden etkilenerek konuşmaya çalışmak sözü edilen yetiyi güce dönüştürmenin sonucudur. O hâlde bir olanağın edime dönüşmesi, bu olanağın kullanılması olarak kabul edilebilir. Bu ayırma ek olarak, Kant *kâbiliyet* terimini de kullanır. Bir yetinin özelleşmesi; etki altında kalmış ve belirlenmiş *gücün* olanağı, *kâbiliyettir*. İçkin bir *güç* anlamında da kullanılan *kâbiliyet*, aynı zamanda alıcılığa atfen de kullanılır. Bu nedenle, genel bakımdan alma/edinme gücüne, özelleşmiş *yetiye kâbiliyet* denebilir.⁵⁵ Bu ayrımlara değinmemizin temel nedeni Kant'ın eleştirel epistemolojinde merkezî olduğunu düşündüğümüz alt-üst ayırımının seçikleştirmek ve Kant felsefesinde ne kadar derinlere indiğini göstermektir. Şimdi eğer *güç* ve *yetiler* varsa bu *güç* ve *yetilerin* temellendiği ve dayandığı bir yer ve kaynağın olması gerekir. Peki bu kaynak nedir? Alt-üst ayırımı aynı kaynaktan da bulunur mu?

1.1.2 *Gemüt* Yetilerinde Alt ve Üst Ayırımı

Eleştirel dizge içerisinde *Gemüt*⁵⁶, bir tarafı insanın düşünselliğine (*Intellektualität*) diğer tarafı ise insanın duyusallığına (*Sinnlichkeit*) bakan, temsillerin kendisinde bir araya geldiği bir 'yer'dir. Bu bakımdan Kant *Gemüt*'ü şöyle açıklar:

⁵³ Kant, *Metaphysik Mrongovius*, AA 29: 823-824, CE (vba). Krş.: AA 28-1: 434.

⁵⁴ Kant, *Reflexionen*, AA 17: 72 (vba).

⁵⁵ Bu bakımdan *kâbiliyet*, alma/edinme gücüdür; sözgelimi, duyusallık, nesnelere etkilenme tarzı aracılığıyla temsilleri edinme *kâbiliyettir*. Bir nesnenin *tasarımlama-kabiliyeti* /temsilleri edinme gücü üzerindeki etkisi, duyumdur. Bkz.: B33/34. Benzer bir ayırımı Baumgarten'da da görmek olanaklıdır. Krş.: Baumgarten, *Metaphysics*, §220, 141.

⁵⁶ Türkçeye kimi zaman "zihin", "anlık" veya "can"; İngilizceye "*mentality*" veya "*mind*" ve hattâ kimi zaman "*soul*" şeklinde çevrilen *Gemüt* hem düşünselliği (*Intellektualität*) hem de duyusallığı (*Sinnlichkeit*) kendisinden barındırır. Bu nedenle, "zihin, *mind*, *mentality*" çevirileri bu anlamı vermeye yetkin değildir. Kavrama en uygun Türkçe karşılık *anlık* olurdu ancak bu kavramsallaştırma gündelik dile oldukça yabancı görünür. "Can" ise henüz felsefi bir kullanım bulmuş değildir ve gündelik dilde genelde biyolojik bir belirlenimi imler. Bu nedenlerden ötürü *Gemüt*'ü olduğu gibi bıraktık.

İçinde bir *yere* sahip olan tüm temsillerin toplamı olarak insanın *Gemüt*'ünün (*animus*) üç bölüme denk düşen bir sahası (*sphaera*) vardır: bilgi yetisi, haz ve haz almama hissi ve isteme yetisi. Bunlardan her biri duyusallık ve düşünsellik olmak üzere iki alt alana sahiptir (duyusal ya da düşünsel bilgi alanı, haz alma ya da almama alanı ve istem veya öğrenmenin alanı).⁵⁷

Gemüt sadece temsil veya tasarımların bir araya geldiği bir yer olmakla sınırlı kalmaz, aynı zamanda yetilerin kendisinde bir araya geldiği de bir yerdir. Bu yerde, üç yetisel bölüm (bilgi/temsil, haz ve hazzınlık hissi ve istem) ile her üç bölümün de duyusal ve düşünsel olmak üzere iki alt bölümü bulunur. *Gemüt* kavramının Kant felsefesi içindeki işlevi şudur: *temsil veya tasarımları bir arada tutma ve yetilere kaynaklık etme*. Şimdi Kant'ın *Gemüt*'ü metinleri boyunca ele alma tarzına bakalım. *Gemüt* bilgi yetisine yönelik bir özelleşmeye gittiğinde, iki temel yetinin kaynağı anlamında kullanılır. Burada alt-üst ayrımının yeniden nasıl bilgi yetisine dönük olarak bölümlendiğini görüyoruz. Kant, *Birinci Kritik*'in *Transendental Mantık* bölümünün hemen girişinde bu durumu şöyle açıklar:

Bilgimiz *Gemüt*'ün iki temel kaynağından doğar. Bunlardan ilki temsilleri [=Vorstellung] edinme (izlenimlerin alıcılığı), ikincisi tasarımlar [=Vorstellung] yoluyla bir nesneyi bilme yetisidir (kavramların kendiliğindenliği); birincisi [=duyusallık] yoluyla bize nesnelere *verilir*, ikincisi [=düşünsellik] yoluyla bu nesne o tasarım (*Gemüt*'ün salt bir belirlenimi olarak) ile *ilişki* içinde düşünülür.⁵⁸

O hâlde *Gemüt* temsilleri edinir ve bu temsiller aracılığıyla nesnenin bilinmesini sağlar, yani izlenimler için alıcılığı ve kavramlar için kendiliğindenliği olanaklı kılar, böylece nesnenin *verilmesi* ve tasarımların *ilişki* içinde tutulması olanaklı kılınır. Bununla birlikte, *Gemüt İkinci Kritik*'te pratik akıl ve istem yetisi bakımından yeniden değerlendirilir.⁵⁹ Burada *Gemüt*'ün yetileri ikili şekilde ele alınmıştır çünkü Kant ilk iki *Kritik*'i yazarken üçlü bir yeti ayrımına henüz gitmemiştir. Kendi dizgesini ilk iki kitap ile sınırladığından, *Üçüncü Kritik* sonradan

⁵⁷ Kant, *Anthropologie*, "Ergänzungen aus H", AA 7: 399, §8, CE 254 ("yer" vba).

⁵⁸ A50-B74 (vba).

⁵⁹ Kant, *KpV*, AA 5: 12, CE 146, TR 19: "...o zaman *Gemüt*'ün iki yetisinin, bilgi ve istem yetisinin *a priori* ilkeleri saptanmış ve kullanım koşulları, sahası ve sınırlarına göre belirlenmiş; bu sayede, bir bilim olarak kuramsal olduğu kadar pratik de olan dizgesel felsefe için sağlam temeller atılmıştır."

dizgeye bir ekleme, yeni bir keşfin ürünüydü. Bunu Reinhold'a yazdığı 18-31 Aralık 1787 tarihli mektûbundan öğrenebiliyoruz:

[Ş]imdi beğeni eleştirisi üzerine çalışıyorum. Şimdiye dek gözlemlenenlerden farklı, yeni türden *a priori* ilkeler keşfettim; çünkü *Gemüt*'ün üç yetisi vardır: bilgi [=temsil] yetisi, haz alma ve haz almama hissi yetisi ve istem yetisi. *Saf (teorik) Aklın Eleştirisi*'nde bunlardan ilki için *a priori* ilkeler, üçüncüsü için ise *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde *a priori* ilkeler buldum. İkincisi için de *a priori* ilkeler bulmaya çalıştım ve her ne kadar böyle ilkeler bulmanın olanaksız olduğunu düşünsem de insan *Gemüt*'ünün daha önce sözü edilen yetilerinin analizi, hayret etmem için bol miktârda malzeme sunan dizgesel bir şey keşfetme izin verdi.⁶⁰

Burada artık *Gemüt*'ün daha geniş bir kullanımını, insanın tüm yetilerini kapsayan bir yer olarak alındığını görüyoruz. Bununla birlikte, *Üçüncü Kritik*'te *Gemüt*'ün kapsamı biyolojik bir belirlenim ile ilişkisi bakımından da değerlendirilir. *Gemüt*, “kendinde yaşam ilkesi” olarak ele alınır ve bu nedenle beden ile bağıntılı şekilde düşünülür.⁶¹ Gelgelelim, daha önce vurguladığımız üzere, *Gemüt* düşünsellikten bağımsız olarak da ele alınmamalıdır. Bedende bulunan fakat kendisi bedene indirgemeyen bir yapı olarak anlaşılması daha uygun olacaktır. Kant'ın ilgili metinlerindeki *Gemüt* anlayışına dâir bu açıklamalarımız yeterli görünmektedir.

Şimdi *Gemüt*'e ilgilimize uygunluk içinde yetileri açıklamamız daha uygun olacaktır, çünkü alt-üst ayrımı en temelde bu yetilerde temellenmektedir. Bu açıklama için *Metaphysik Mrongovius* metnini merkeze aldık çünkü bu metinde konumuz açısından oldukça açık ve ayrıntılı şekilde açıklamalar bulunur.

⁶⁰ Kant, *Briefwechsel*, AA 10: 514, CE 272.

⁶¹ Kant, *KdU*, AA 5: 278, CE 159, 141-42.

1.1.3 Alt ve Üst Yetiler

Kendimi ya edilgin ya öz-etkin olarak hissederim.

Kant, AA 28: 229, CE 47

Klâsik Alman felsefesinde yetilerin hangi alanlara ayrılacağı önemli bir tartışma konusu olmuştur. Kant bir taraftan İngiliz empirik felsefesinden gelen, bir diğer taraftan Alman felsefesinde merkezileşen bu yeti felsefesinin mîrâsı üzerine felsefesini geliştirmiş ve yoğunlaşmıştır.⁶² Kant, yetileri türlerine göre, *alt yetiler* ve *üst yetiler* (*untere und obere Vermögen*) olmak üzere iki bölüme ayırır. Edilgin olduğu sürece yetiler alt, etkin olduğu sürece üst yetilerdir; bir başka deyişle, bir nesne tarafından etki altında kaldığı sürece alt yetiler, kalınmadığı sürece üst yetiler olarak adlandırılır. Bu nedenle, tüm alt yetiler duyusallığı tüm üst yetiler düşünselliği oluşturur⁶³; çünkü ilki nesneye bağlı iken ikincisi nesneden ‘bütünüyle’ bağımsızdır.

Yetilere âit üç öge bulunur: temsiller, istemler, haz ve hazzsızlık hisleri. Kant bu üç ögeye âit üç ayrı temel yeti belirler: *temsil/bilgi yetisi*, *haz-hazzsızlık hissi yetisi* ve *istem yetisi*. Her yeti yine alt ve üst yetiler (e.d bir nesneden etkilenenler ve etkilenmeyenler) olmak üzere iki kısma ayrılır. “*Yetilerime âit olan*” der Kant “*etkin olduğum sürece üst yetidir, edilgin olduğum sürece alt yetidir*”⁶⁴

Gemüt yetilerinin *duyusal* ve *düşünsel* olmak üzere iki kısma ayrıldığından bahsettik. Kant’ın metinlerinde temsillere kaynaklık eden ve onları ilişkilendiren her öge, aynı adla yani yine yeti olarak adlandırılır. Bu açıdan denilebilir ki temsil türleri kadar yeti türü bulunur. Şimdi Kant’ın temsil anlayışına kısaca değinelim ve alt-üst ayrımının temsillerdeki karşılığına bakalım.

⁶² Bkz.: Özgüç Güven, “Eleştirel Döneminde Kant’ın *Gemüt*, *Seele* ve *Geist* Anlayışı”, *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları* 36 (2017): 411-14.

⁶³ Bkz.: Kant, *Metaphysik Mrongovius*, AA 28: 228, CE 47-48

⁶⁴ Bkz.: Kant, *Metaphysik Mrongovius*, AA 28: 229, CE 47. Bununla birlikte Kant *Birinci Kritik*’in kimi bölümlerinde de üst yeti anlatımını kullanır. Bkz.: A130/B169. Bkz.: A229: “... bizde [akıldan] daha üst bir yeti yoktur”.

1.1.4 Bir Tanımlanamaz Tanımlama: *Vorstellung*

*Kendime şunu sordum: Bizde temsil dediğimiz şeyin nesneye gönderimde bulunmasının temeli nedir?*⁶⁵

Kant'ın metinlerinden temsil (*Vorstellung*) kavramına dâir 'net' bir tanım bulmak oldukça güçtür. Bu güçlüğü doğal karşılamak gerekir. Bunun nedeni, Kant'ın klâsik mantıktaki Aristotelesçi tanım anlayışına bağlı kalmasıdır, denilebilir. Hatırlanacağı üzere, klâsik tanım kuramında genel cins tanımlanamaz; yalnızca bir cinsin altına düşen türler tanımlanabilir. Temsil terimi de eleştirel dizge içerisinde genel cins olduğundan tanımlanamaz.⁶⁶ Kant bu hususu *Logik Blomberg*'de şöyle açıklar:

[T]emsil denilen şey gerçekten de açıklanamaz. Temsil, zorunlu olarak sahip olmamız gereken yalın kavramlardan biridir. Her insan temsili aracısız bilir. Mantıkta temsiller ve bilgiler aynı türden kabul edilir. Her temsil içimizde bir şeydir; gelgelelim, nesne olan bir başka şeyle ilişkilidir. Belli şeyler bir şeyi temsil eder, fakat biz bir şeyleri temsil ederiz.⁶⁷

Öyleyse temsil tam olarak açıklanamaz ve tanımlanamaz; çünkü ister içsel ister dışsal olsun biz yalnızca temsiller veya tasarımlar aracılığıyla bir şeyleri bilebiliriz. Bu nedenle Kant bilgi yetisini ve temsil yetisini eş anlamlı kullanır.⁶⁸ Bu açıdan temsil en yalın hâliyle, kendisi aracılığıyla bir şeyleri bilmemizin olanaklı olduğu cinstir, denilebilir.⁶⁹

Temsili tanımlamanın bir başka güçlüğü ise döngüselliktir çünkü her temsili tanımlamak bir başka temsili gerektirecektir: “*Temsil tanımlanamaz, çünkü bunun için her zaman yeni temsillere gereksinim vardır*”.⁷⁰ Bu tanımlanamazlığına karşın eleştirel dizgenin belki de en önemli ve merkezî kavramıdır çünkü temsil bilgiye süreklilik sağlayan ve tanımlı olanaklı kılındır. Tanımın bu olanağı elbette bilginin nesneye olan bağıntısını sağlamasından ve başka

⁶⁵ Kant, *Briefwechsel*, AA 10:129-30: “Uzun metafizik soruşturmalarımda benim ve aynı zamanda diğerlerinin gözden kaçırdığı ve aslında o ana dek karanlıkta kalan bütün metafiziğin gizinin anahtarını oluşturan özsel bir şeyden hâlâ yoksun olduğumu fark ettim.”

⁶⁶ Bkz.: Kant, *KrV*, B377. Krş.: AA 24.2: 805.8-9, CE 265.

⁶⁷ Kant, *Logik Blomberg*, §10, AA 24: 16, CE 40.

⁶⁸ Bkz.: Kant, *Metaphysik Mrongovius*, AA 28: 228, CE 47.

⁶⁹ Kant *Mantık Dersleri*'nde bunu şöyle açıklar: “*Sibi aliquid repraesentare id est cognoscere, representatio*” yani “Temsil, bir şeyi bilmek, yani kendine temsil etmektir”. Kant, *Logik Blomberg*, §147, AA 24: 138.22-23, CE 109.

⁷⁰ Kant, *Vienna Logik*, AA 24.2: 805.8-9, CE 265 (*vba*).

temsillerle ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı Kant, “karşılaştırılan ve ilişkilendirilen temsillerin bütünü bilgidir” der.⁷¹

1.1.5 Temsil ve Tasarım

Gelgelelim, temsil varsa bir temsil edilen ve temsili olanaklı kılan bir güç vardır. Bundan ötürü; *temsil*, *temsil edilen* ve *temsili edinen* (*temsil gücü*) birbirinden ayırt edilmelidir. Sözgelimi, elimde tuttuğum mavi bir kalem bir görünümüne (*Erscheinung*) sahiptir. Kalemin kendinde ne olduğu bilinemezdir. *Gemüt*'ün hem anlama yetisi hem de duyusallığın eşgüdümlü çalıştırmasıyla kalemi bilgi yetimin bir nesnesi hâline getirilmesini sağlayan ise genelinde *temsil gücüdür*. Temsil, temsil eden ile temsil edilen arasında ortaya çıkan ‘ürün’dür. Bu açıdan temsilin bir tarafı özneye, bir tarafı ise genelinde nesneye bakar.

Duyusallık yoluyla edinilen temsiller düşünsel olanın altına getirilerek tasarımlanır; öyleyse, temsil bir yönüyle üst yetisel, bir başka yönüyle alt yetiseldir. Üst yetisel temsile *tasarım* demeyi uygun buluyoruz, çünkü bütünüyle öznenin etkenliğine dayanmaktadır. Buna karşın alt yetisel temsile ise sadece temsil demekle yetinebiliriz, zîrâ nesnelere tarafından etkilenebiliriz. Bu nedenle, nesnesiyle örtüşen, bizi *Schein*'a düşürmeyen her tasarım bir temsildir. O hâlde denilebilir ki bilgi açısından her tasarım bir temsildir, ama her temsil bir tasarım olmak zorunda değildir.

Gelgelelim, Kant'ın neden böyle bir ayırım yapmadığı sorulabilir. Bunun en temel nedeni, *Vorstellung* teriminin tüm dizge açısından türdeşliği ve böylece bilginin sürekliliğini sağlayan en genel cins olmasıdır, böylece tüm bilgide ortak olan sunumdur (*preasentatio*). Temsil tanımlamaz ama tanımlamayı olanaklı kılar; bu nedenle Kant temsil kavramını üst cinsi olmayacak şekilde kullanır. Temsil ve tasarım arasındaki ayırmadan söz ederken aralarında cins bakımından bir ayırım olduğunu öne sürüyoruz değiliz, yalnızca böyle bir ayırımın ele aldığımız sorun açısından oldukça yararlı olduğu düşüncesindeyiz.

Temsilleri son olarak türleri açıdan ele almak olanaklıdır. Kant'ın temsil türlerini ve bir bakımdan eleştirel dizgenin yetilerini sunduğu ünlü pasajı burada aktarmak oldukça yerinde olacaktır:

⁷¹ Bkz.: Kant, *KrV*, A97.

[H]er temsil türüne uygun düşecek terimlerden yoksun değiliz. Cins genel olarak temsildir (*representatio*). Altında bilinçli temsil bulunur (*perceptio*). Bir algı, onun değişimi olarak özneye gönderimde bulunduğu duyum (*sensatio*), nesnel bir algı olduğunda ise bilgidir (*cognitio*). Bilgi ya görü ya da kavramdır. İlki [=görü] aracısız olarak nesneyle ilişkili ve tekildir, ikincisi [=kavram] ise birkaç şeyde genel/ortak [=gemein] olabilecek bir özellik/damga [*Merkmal*] yoluyla aracılıdır. Kavram ya empirik ya da saf kavramdır, kökeni (duyusallığın saf bir imgesinde değil) anlama yetisinde bulunduğu ölçüde *notio*'dur. *Notio*'lardan oluşan ve deneyimin olanağını aşan kavram *idea* ya da bir akıl kavramıdır. Bu ayrımlara alışkın olan herkes, bir kırmızı renk temsilini bir *idea* olarak duymayı dayanılmaz bulmalıdır. Hattâ o bir *notio* (anlama yetisinin bir kavramı) olarak bile adlandırılmaz.⁷²

Kant'ın temsil kavramına ve onun türlerine ilişkin bu anlatımları temsil gücünün öğelerini ayırtmaması kolaylaştırır. Bu bakımdan her temsil *bilmenin bir kipini* imlemektedir; çünkü diyebiliriz ki temsil öncelikle bir tür *nesnenin temsildir* (kendisi aracılığıyla bir şey bilinir) ve temsili edinen (güç) ile temsil edilen arasında ortaya çıkan bir üründür. İkinci olarak bir *yeti*dir, kendisi aracılığıyla temsiller edinilir ve *bilgi yetisi* olarak adlandırılır. Bir şeyin bilinebilmesini olanağı *Gemüt*'ün onu 'önüne koyması', kendisine sunmasıdır. Bu açıdan temsiller ya alt yetiseldir (temsil) ya da üst yetiseldir (tasarım). Temsiller "nesne olan bir başka şeyle ilişkilidir".⁷³ Öyleyse denilebilir ki *görü* duyusallıkla, *kavram* anlama yetisiyle ve *idea* akılla 'ilişkili'dir. Görülerin yetisine *duyusallık*, kavramların yetisine *anlama yetisi* ve ideaların yetisine *akıl* denir.⁷⁴ Bununla birlikte, şema ve imgelerin yetisi ise hayal gücüdür. Bu doğrultuda, eleştirel dizgedeki temel temsil türlerini birkaç başlık altında toplamak olanaklıdır: (a) *görüler*, (b) *kavramlar*, (c) *idealar*, (d) *şematik işlevler* ve *imgeler*.

⁷² Kant, *KrV*, A320/B377. Kant ilginç şekilde temsillere ilişkin bu sınıflandırmada imgeler ve şemalardan söz etmez.

⁷³ Kant, *Logik Blomberg*, §10, AA 24: 16, CE 40.

⁷⁴ Bkz.: Kant, *Vienna Logik*, AA 24.2: 806.6, CE 266.

1.2 ELEŞTİREL ESTETİK

Çalışmamızın önceki bölümünde Kant'ın temsil ve yeti kavramlarına ilişkin anlatımlarla konumuzun zeminsel malzemesini teşkil eden ve alt-üst ayrımını temellendiren birtakım açıklamalar yaptık. Ele aldığımız sorun duyusallığın ve düşünselliğin, bir başka anlatımla kavramlar ve görüler arasındaki altına getirme sorunuyla ilgili olduğundan bu iki alanın yapı ve ilkelerini serimleyen (*expositio*) bir bilim gereksinimi doğal görünür. Şimdi eleştirel-transendental felsefe *a priori* ilkeleri irdeleme ve soruşturmayla ilgili ise, görü ve görüleri sağlayan alt yeti olarak duyusallık gücünü de kendisine konu edinmesi gerekir. Bu doğrultuda; alt yetileri, duysal temsilleri ve bu temsilleri edinen alıcılığı kendisine konu edinen alana *estetik*, duyusallığın transendental *a priori* ilkelerini, araştırma alanı bakımından, inceleyen bilime de *transendental estetik* denir. Bu inceleme Kant tarafından iki boyut bakımından yapılır. İlk boyutta, anlama yetisinin kavramlar aracılığıyla (=gidimli) düşündüğü her şey, *empirik görüler* kalana dek soyulur. İkinci boyutta ise söz konusu *empirik görüler* duyumdan soyutlanır ve geriye saf transendental *a priori* temsiller olarak uzay ve zaman kalır.⁷⁵

Bu bölümle birlikte şematizmin duyusallığa, yani alt alana ilişkin bölümünü anlamış olacağız. Kavrama imgelerin nasıl verildiğini, görülerin nasıl kavramlar, etkilenimlerin nasıl kurallar altına getirildiğini anlamak için estetiğin birtakım öğelerini ele almamız ve şematizm açısından önemini ve işlevini açıklamamız gerekir. Bu nedenle, buradaki amacımız ilgili bölümleri bütünüyle ele almak yerine konumuzla ilişkili olabilecek kimi noktalara değinmektir.

1.2.1 Tekil Temsil Olarak Görü ve Duyusallık

Denilebilir ki bilme ediminin başlangıcını, bilgilerimizin kaynağını ve bilgilerimizi nesnelere aracısız⁷⁶ ilişkisini sağlayan görüdür, çünkü görü, “tekil” temsil⁷⁷ olarak bilgiye (*Erkenntniß*)

⁷⁵ Bkz.: B35-36, AA 3: 50.29

⁷⁶ Türkçeye genellikle “dolaysız” ya da “doğrudan” şeklinde çevrilen *unmittelbar* kavramından Kant; (a) orta barındırmayan, (b) (a) bakımından bir ‘ortam’a da gereksinmeden duysal-nesnel ilişki edimi imler. Bu nedenle, ‘aracız’ olarak çevrilmesi daha uygun olacaktır. Bununla birlikte, oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz bir noktayı da açmak istiyoruz. Bilgi oluşumunda ‘yetisel aracılık’ ile ‘görüsel aracısızlık’ anlatımları kafa karışıklığına yol açmaktadır. Bir bakımdan tüm insan bilgisi yetilere dayandığından ‘aracılı’dır, bir başka bakımdan ise duyusallığın temsilleri anlama yetisindeki gibi ‘ikincil işlemine’ bağlı olmaksızın kullanılması, yani temsillerin ‘görüsel aracısızlığı’ söz konusudur. Bu bakımdan görünün aracısız olduğu söylendiğinde söylenmek istenen, görünün görüde beliren nesneyle aracı olmaksızın bağıntılı olmasıdır. Bunun yanı sıra, şemalar

içerik verendir.⁷⁸ Bu bakımdan nesneye⁷⁹ aracısız (kavramlar olmaksızın) gönderimde bulunur. Tüm bilgimiz görülerle, yani tekillikle başlar. Görü, bilgiye içeriğini verir ve böylece gidimli düşünmeyi önceler⁸⁰; çünkü bilgi oluşumunda ne kavramsız görüler olanaklıdır ne de görüsüz kavramlar: “İçerik olmaksızın düşünceler boş, kavramlar olmaksızın görüler kördür”.⁸¹

Kavrama görüyü, düşünceye içeriğini sunan *duyusalılık* gücüdür. *Gemüt*'ün nesnelere “belli tarzda” etkilemesine, izlenimleri e.d. duyular yoluyla elde edilen ham veri girdilerinin edinmesi *alıcılıktır*. *Gemüt*'ün bu temsilleri alma yetisi, *duyusalıktır*.⁸² Duyusalılık alıcılığın kalıcı biçimidir.⁸³ Duyusalılık bir alt temsil (=bilgi) gücüdür ve “nesnelere” *Gemüt*'ü ‘özel’ bir tarzda etkilemesi sonucu bize duyusal temsilleri e.d. görülerini sağlar. Görülerin du-

hayal gücünün ürünleri olarak duyusal temsillerle düşünsel tasarımlar arasında bağlantıyı kuran aracı tasarımlardır. Bu sorunu çözmek için ‘dolayısıyla’, ‘yoluyla ve ‘aracılığıyla’ anlatımlarının farklı anlamda kullandık. Böylece temsiller duyusalılık *dolayısıyla* edinilmelerine karşın *aracısız*dırlar; gelgelelim, genelinde bilgi aracısız olamaz çünkü hem kavram ve yargılar aracılı tasarımlardır hem de yetiler olmaksızın bilgimiz olanaklı değildir. Aksî durumda kendinde-şeye erişimimiz olanaklı olurdu. Özetle, yetisellik genelinde (*überhaupt*) yetiler yoluyla olanaklıdır, duyusal-nesnelere ise görüye aracısızdır.

⁷⁷ Bkz.: Kant, *KrV*, A320.

⁷⁸ Kant’ın görüyü kimi zaman “örnek” ve kimi zaman ise “içerik” anlamlarında kullandığı görülür: “[O]kurun, görüler e.d. *örnekler* ya da başka *in concreto* açıklamalar yoluyla görüsel (estetik) seçiklik talep etme hakkı vardır” (“örnekler” *vba*). Kant, *KrV*, AXVIII. O hâlde denilebilir ki, düşünceler için içerikler, kavramlar için görüler aynı işlevdedir. Bu durumda kavram ve düşünce olanaklı işlevlerdir. Gelgelelim, Kant için kavram ve görü, düşünce ve içerik kaçınılmaz olarak birbirini gereksinir; bu nedenle “boş” olma durumu sadece bir olanaktır, yani düşünülebilir; bu olanak edimsel (*wirklich*) olamaz. Bkz.: B75-A51.

⁷⁹ Yeri gelmişken konumuz açısından belirlenmesi oldukça gerekli görünen *Gegenstand* ve *Object* terimlerini açıklamak istiyoruz. Bu iki terim arasında fark oldukça tartışmalıdır. Son dönem Kant çevirmenleri Paul Guyer ve Allen W. Wood *Cambridge Edition*’da bu ayrıma dikkat etmişlerdir. Bülent Gözkân, Ayhan Çitil ve Yalçın Koç da benzer bir ayrıma gidilmesi gerektiğini düşünür. Çitil ve Gözkân, *Gegenstand*’ı “görüsel karşılık” olarak çevirir. Bkz. A. Ayhan Çitil, “Kant’s Theory of Object and Some Consequences of a Deepening of This Theory” (İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2000), 4, Ds. Gözkân, *Objekt*’i yargı ediminde “kavram tarafından tutulan nesne” için, *Gegenstand*’ı ise bu nesnenin görüsel karşılığı için kullanır. Bkz.: Gözkân, *Kant’ın Şemsiyesi*, 46. Buna karşın Koç *Gegenstand* için “‘Object’ in görüdeki müteakibi” veya “tecrübe nesnesi” anlatımlarını kullanmaktadır. Koç’a göre Kant’ın *Gegenstand* ile söylemek istediği ‘verilmişlik’ bakımından nesnenin görüdeki karşılığıdır. Bkz.: Yalçın Koç, *Theologia’nın Esasları: Felsefe’nin ve Teoloji’nin Nazariyatı Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2008), 90. Biz bu ayrımın konumuz açısından oldukça yerinde olduğunu düşünüyoruz çünkü, alt ve üst ayrımını, neredeyse tüm eleştirel dizgede gördüğümüz gibi, yeniden bu iki kavram çifti arasında da görüyoruz. Alta, yani duyusala ilişkin nesne, *Gegenstand* iken, Kant üste, yani düşünsele ilişkin nesneyi *Object* olarak adlandırır. Bu nedenle, *Object* kimi zaman deneyimi aşan, anlamı (*Sinn*) olmayan kavramlar da için de kullanılır, fakat *Gegenstand* deneyimle ilişkili olarak düşünülür. En belirgin örneklerden biri şematizm bölümünde Kant’ın gönderimsiz nesnelere söz ederken *Object* terimine geçmesidir. Bkz.: B188. Bu konu tezimizin sınırları aştığından üzerinden daha fazla durulmayacaktır.

⁸⁰ Bkz.: B132

⁸¹ B75-A51.

⁸² Bkz.: B75, AA 3: 75.5.

⁸³ Bkz.: A27/B43.

yusallık üzerinden sağlanır, çünkü duyusallık bir temsil gücüdür. Bu güç olmasaydı öncelikle bilme olanaklı olmazdı çünkü her bilgi duyusal bir koşula bağlıdır. Bununla birlikte, nesnenin verilmişliği açıklanamazdı çünkü nesnenin verilmesini sağlayan genelinde duyusallıktır. Bu açıdan bilginin duyusal düzeyi ile görüsel düzeyi aynı değildir. Olanaklı türleri açısından her görü duyusal değildir, ama her görü duyusal ‘olmalı’dır; bir başka deyişle, her görü kaçınılmaz olarak duyusaldır çünkü insan türünün düşünsel görüsü (*intellektuelle Anschauung*) bulunmaz. Duyusallık gücü nesnenin verilmesinin tek yoludur.⁸⁴ Nesnelere *Gemüt*’ü belli bir tarzda etkiler. Nesnenin temsil kabiliyeti üzerindeki bu etkisine Kant, *duyum (Empfindung)* der. Bu açıdan duyum görüye içerik sağlayan duyusal bilginin malzemesidir.⁸⁵

1.2.2 İlişkiler Bakımından Uzay ve Zaman

Şimdi şemalar, transendental saf zaman belirlenimleri olduğundan bu bölümde üzerinde durmamız gereken terimler zaman ve uzaydır. Şematizmin temellendirdiği genel metafiziksel temel ilkeler genelinde zamansal ve uzaysal ilişkilere dayanır. Öyleyse zaman ve uzay, eleştiri metafiziğini temellendirir. Zaman, sahip olduğu süreklilik, art zamanlılık ve eş zamanlılık ilişkileriyle doğayı kurmamıza (zaman-dizisi ve zaman-içeriği) ve tanzim etmemize (zaman-tanzimi ve zamanın genel toplamı) olanak tanır. Böylece zaman tüm bilgileri altında kapsar. Gerek şemalar gerekse sentetik temel ilkeler, zamana dayanır. Zaman ve uzay ilişkileri son bölümde ele alacağımız tarihsel düzenlenişte de bizim için rehber olacaktır.

Şimdi duyularımız iç ve dış olmak üzere iki açıdan bölümlenebilir. Eğer duyusal-nesnelere kendimizde temsil istersek öncelikle onları dış duyuda, yani dış duyunun koşulu olan uzayda temsil ederiz.⁸⁶ Bu karşın zaman, iç duyu olarak tüm nesnelere biçimsel koşuldur.⁸⁷ Uzay, duyusal-nesnelere, (a) şekilleri, (b) büyüklükleri/nicelikleri (*Größe*) ve (c) birbiriyle ilişkilerini belirlebilir kılar.⁸⁸

⁸⁴ Bkz.: A19/B33.

⁸⁵ Bkz.: B74-75.

⁸⁶ Bkz.: A22/B37.

⁸⁷ Bkz.: A33/B50

⁸⁸ Bkz.: A22/B37.

Uzay, temsillerin edinmemizi sağlayan, kendimiz dışında bir başka yeri belirlememizi olanaklı kılan kökensel saf transendental *a priori* zemindir.⁸⁹ Bu nedenle, diyebiliriz ki uzay sayesinde diğer şeyleri hem kendimizden ‘ayırabilir’ hem de şeyleri birbirinin dışında veya yanında, yani farklı yerlerde tasarımılayabiliriz. O hâlde uzay, öznenin kendisini diğerlerinden ayırmasının yanı sıra görünümlerin yersel farklılığına olanak sağlar. Bu nedenle uzay tüm nesnelere ve tüm diğer uzayların da zemininde bulunur, çünkü empirik değil, *a priori* bir görü olduğundan farklı türlerinden bahsedemeyiz. Uzay tektir ve diyebiliriz ki “uzaylar” anlamı *contradictio in adjecto*’dur çünkü:

[Uzay] özsel olarak tektir; ondaki çoklu ve dolayısıyla genelinde genel uzaylar kavramı yalnızca kısıtlamalara dayanır. Buradan şu sonuç çıkar ki tüm kavramların zemininde (empirik değil) *a priori* tek bir uzay yatar.⁹⁰

Bu nedenle, Kant uzayın “gidimli ya da genel bir kavram” değil, saf görü olduğunu imler, çünkü tüm uzaylar genel uzay görüşünü temel almak zorundadır. Birçok uzaydan söz ettiğimizde, bunlar bir ve aynı uzayın bölümleri olarak anlaşılmalıdır. Gelgelelim, uzaydaki çokluk, uzayın bileşenleri olarak onu öncelemez, bu biricik uzay bu çoklunun düşünülmesini sağlar; çünkü “tüm-kuşatıcı tek” bir uzaydır.⁹¹

Uzay, yapılı değil ama verili sonsuz (=sonu olmayan) bir nicelik/büyüklik (*Größe*) olarak temsil edilir. O hâlde “genel uzay” baştan sona dek ortaktır⁹² ve kendi içindeki “sonsuz yığını”, ‘belirlenmemiş çokluğu’ nicelik/büyüklik açısından belirleyemez. Gelgelelim, burada uzay kavramının, anlama yetisinin kavramlarından ayrı bir özelliğinden söz etmek gerekir. İlerde görüleceği üzere, kavram yığını ya da çokluğu *kendi altında-kapsayan* bir tasarımdır. Uzay ise sonsuz bir yığını *kendi içinde-kapsayan* bir temsildir, bunun nedeni uzayın bölümlerinin sonu-olmayana dek bir ve aynı anda (=eş zamanlı) düşünülmesidir.⁹³ Zaman ise hem altında hem de içinde kapsar.

⁸⁹ Bkz.: A23/B38.

⁹⁰ A25.

⁹¹ Bkz.: A25.

⁹² Bkz.: A25, AA 4: 33.11

⁹³ Bkz.: B40, AA 4: 53.

Empirik olandan geriye görünün saf koşulları olan zaman ve uzay kalır. Saf görünün dış koşulu ve biçimi uzaydır, saf görünün ve tüm kavramların iç koşulu ve biçimi zamandır. Bu nedenle, zaman öncelikle iç duyunun biçimidir.⁹⁴

Algıdaki tüm görünümeler zaman ilişkiler altında düşünülür. Zamanın, (a) *süreklilik*, (b) *art zamanlılık* ve (c) *eş zamanlılık* olmak üzere üç tür ilişkisinden bahsedebiliriz.⁹⁵ Şema, bu ilişkilere göre zamanda bir yer belirler. Böylece görünümeleri bu zaman ilişkilerine göre büyüklükleri kesintiye uğramaksızın (sürekli büyüklük) hem art hem de eş zamanlı olarak temsil eder.⁹⁶ Zaman, görünümelerin *a priori* olarak “olanakların genel koşulu” olduğundan görünümeler ondan çıkarılsa da zamanın kendisi *a priori* olarak durur çünkü zaman saf iç görüdür: “Zaman tüm görülerin zemininde yatan zorunlu bir temsildir. Genelinde görünümeler açısından zamanın kendisi kaldırılamaz.”⁹⁷

Bununla birlikte, zamanın yalnızca tek bir boyutu vardır. Bu tek boyut, görünün iç duysal biçimsel koşulu üzerinden ilerler. Tek boyutta zaman sonsuza dek ilerler. “Zamanın sonsuzluğu”, uzayın yetkin olmadığı niceliksel belirlenimin yalnızca temel tek bir zamanın kısıtlamalarıyla olanaklı olduğu anlamına gelir.⁹⁸ Bu nedenle zaman kökensel temsildir ve kısıtlama olmaksızın verili olmalıdır, zîrâ duysal-nesnenin büyüklüğü yalnızca kısıtlamalar yoluyla temsil edilebilir. Zamansal belirlenim iç duyuya bağlıdır.⁹⁹

Dedik ki zaman içi duyunun biçimsel koşuludur. Peki ama bu anlatımdan ne anlamamız gerekir? Şimdi iç duyuyu, insan öznesinde; (a) *Gemüt*’ün kendisini veya (b) kendi iç durumu görülmesini sağlar. Bu iç durumların altında olanaklı olduğu biçim zaman olarak adlandırılır. Kant, “[G]emüt’ün iç durumlarının görüsü yalnızca onun altında olanaklıdır ve iç belirlenimlere âit her şey zaman ilişkileri içinde temsil edilir”¹⁰⁰ derken, iç biçimsel koşulun bilimizdeki zorunluluğunu vurgular çünkü zaman hem iç hem de dış görünümelerin zemini-¹⁰¹ dir. Gelgelelim, zaman, dış görünün belirlenimi olmadığından ne şekilsel ne de konumsal belirlenimde bulunabilir. İç görünün şekilsel eksikliği benzetimlere e.d. bilinçli temsillerin

⁹⁴ Bkz.: A99.

⁹⁵ Bkz.: B219-220.

⁹⁶ Bkz.: A30/B46.

⁹⁷ A31/B46 (*vba*).

⁹⁸ Bkz.: B48, AA 3: 58.

⁹⁹ Bkz.: A32/B48.

¹⁰⁰ A23/B37 (*vba*).

¹⁰¹ Bkz.: B47.

zorunlu ilişkisinin temsili yoluyla sağlanır. Düz çizgi sayesinde zaman dizisini sonsuza ilerleyen bir şekilde temsil ederiz. Bu çizgide çoklu tek boyutlu bir sıra oluşturur ve temsil edilir¹⁰²;

...tam da şekil vermediğinden onu benzetimler yoluyla sağlamaya ve sonsuza uzanan bir çizgide temsil etmeye çalışıyoruz, öyle ki bu çizgide çoklu yalnızca tek boyutlu olan bir sıra oluşturur ve bu çizginin özelliklerinden, birincinin parçalarının eş zamanlı olduğu ve ikincinin her zaman birbiri ardına olduğu dışında zamanın tüm özellikleri çıkarırsınız. Bundan şu da açıktır ki zaman temsilinin kendisi bir görüdür, çünkü [zamanın] tüm ilişkileri bir dış görüde anlatılır.¹⁰³

Bu bakımdan vurguladığımız üzere, uzay sadece dış görünümünün biçimi ve eş zamanlılığa ilişkin iken, zaman genelinde tüm görülerin ve tüm temsil ve tasarımların biçimsel koşullardır, çünkü tüm temsiller *Gemüt*'ün birer belirlenimleridir ve böylelikle iç duyuya âittirler. Kant bunu şöyle açıklar:

... [t]üm temsiller, kendilerinde *Gemüt* belirlenimleri olarak iç duruma âit oldukları; bu iç durum görünümün biçimsel koşulu altında *a priori* durduğu ve böylece zaman âit olduğu için, zaman genelinde tüm görünümünün koşulludur; dahası, iç görünümünün (ruhlarımızın) aracısız koşulu ve böylece dış görünümünün aracılı koşulludur.¹⁰⁴

İç duyunun biçimi, bize görünen tüm temsillerin koşulludur. Dış nesnelere uzayda *uzay ilişkilerine* göre *a priori*, genelinde tüm nesnelere zamanda *zaman ilişkilerine* göre zorunlu olarak belirlenir.¹⁰⁵

Öyleyse uzay ve zamanın şematizm açısından birkaç temel özelliği vardır: (a) uzay kendi içinde ve eş zamanlı olarak temsilleri kapsar, bununla birlikte zaman tüm temsilleri iç duyunun biçimi altında ve hem art hem de eş zamanlı olarak kapsar, (b) uzaydaki temsiller birbirine eş güdümlüdür, zamanda ise hem alt hem de eş güdümlüdür (c) uzay dış duyu önündeki büyüklüklerin saf imgesidir, zaman ise tüm büyüklüklerin saf imgesidir (d) uzay yığıl-

¹⁰² B50.

¹⁰³ A33/B50.

¹⁰⁴ B51.

¹⁰⁵ Bkz.: A34/B51.

mayı (*aggregation*) sağlar, zaman ise bir dizi oluşturur. Böylece hem nicel hem de nitel büyüklükleri gerek zaman ve uzay ilişkilerinde gerekse zamanın belirlenim türlerine göre (dizi, içerik, düzen ve toplam) uzamlı ve yoğunluklu olarak temsil edebilme olanağı yakalarız.

1.3 ELEŞTİREL MANTIK

Şimdi yeti ve temsilleri yönelik açıklama yapmıştık. İkinci olarak alt alanının öğelerini konumuz doğrultusunda tanıttık ve zamanın ve uzayın şematizm bakımından özelliklerine değindik. Şimdi mantık öğretisi ile bu bölüme bir bütünlük vereceğiz. Amacımız öncelikle üst alanını ve öğelerini tanıtmaktır. Bu doğrultuda, genel olarak kavramın görevlerine ve anlama yetisine, eleştirel dizgede kurallığın önemine, yargı ve kategorilere odaklanacağız, böylelikle altına getirme edimini gerçekleştiren alanı, yani ‘alt-üst’ anlatımında üstü anlatan alanı tanıta-
cağız.

1.3.1 Düşünme Bilimi Olarak Mantık

Gerek klâsik mantık gerekse Kant’ın mantık anlayışı ve öğretisinde (a) *kavramlar*, (b) *yargılar* ve (c) *çıkarımlar* olmak üzere üç temel öge olduğunu söyleyebiliriz. Kant bu her üç öğeyi, sırasıyla üç temel yetiye, yani kavramları anlama yetisine, yargıları yargı (düşünce) yetisine ve çıkarımları akıl yetisine dayandırarak açıklar. Düşünmek tasarımları ilişkilendirmek olduğundan tüm üst yetiler düşünsellik, yani düşünce yetisi bakımından ele alınabilir. Böylece biz sözü edilen üç ögenin her birini bir yetiye bağlayabiliriz. Kant’ı izleyerek kavramların yetisine anlama yetisi, yargıların yetisine yargı yetisi ve çıkarımların yetisine ise akıl diyoruz. Düşünce yetisi ise tüm bu yetileri kapsayan üst yeti olarak ele alıyoruz. Bu doğrultuda, estetik alt yeti olarak duyusallık gücünün bilimidir, mantık ise üst yeti olarak anlama yetisi, akıl ve yargı yetisinin kural ve ilkelerini irdeleyip serimleyen bilimdir.

Nasıl estetik duyusallığın ilkelerinin bilimi ise bu alt yetinin bilimine karşılık düşecek bir üst yeti biliminin bulunduğu hemen anlaşılabilir; çünkü Kant’ın tüm eleştirel düşünce dizgesi bu iki ayrı hattı bir araya getirme çabasına dayanır. Bu üst yeti genelinde düşünce yetisi ve özelinde anlama yetisinden başka bir şey değildir. O hâlde mantık, anlama yetisinin ve

genelde düşünce yetisinin zorunlu kurallarının bilimi olarak anlaşılmalıdır.¹⁰⁶ Alt-üst sorunun anlamak için, bu sorundaki ‘üst’ alanına denk düşen kısımdan Kant’ın ne anladığına yakından bakalım. Şimdi şematizm kavramların nasıl görüleri altına alındığını temellendirerek metafiziğin olanağını ortaya koymaktır. O hâlde Kant’ın kavramdan ne anladığını ve kavramın hangi özelliğinin görüleri altına getirmeyi olanak sağladığını anlamak gerekir. Bu nedenle, kural ve işlev kavramlarıyla ilişkili olarak Kant’ın kavramdan ne anladığını açıklayalım.

1.3.2 Eleştirel-Transendental Mantıkta Kurallılık

Mantık insanın akıl yürütme biçimiyle ilgilenen alanıdır. Biz farkında olsak da olmasak da bir şekilde belli bir mantıktan, akıl yürütme biçiminden, yani “zorunlu” kurallar dizgesinden hareket ederiz. Nasıl bir dili konuşan kişi, dil bilgisinin (=gramer) bilincinde olmadan o dili konuşuyorsa benzer şekilde insan türü de belli bir düşünce tarzına sahiptir ve zorunlu, kaçınılmaz şekilde bu kurallara göre düşünür. İnsan türü mantıksız, yani kuralsız düşünemez çünkü Kant’ın anlatımıyla “belirli kurallar” olmaksızın düşünce olanaksızdır.¹⁰⁷ Kurallılık, anlama yetisinin ve bu bakımdan düşünme yetisinin karakteristik özelliğini imler. Bu özellik, düşünce yönümüzü altına getirme sorununa yöneltir: hangi yeti ve öge, diğerini altına getirilir? Bu sorunu anlamak için incelememizi gereken, “kavramın” nasıl altına getirdiğini de açıklayacak olan *kural* terimidir. Öyleyse eleştirel dizgede kavramın iki temel işlevinin bulunduğunu iddia edebiliriz: (a) temsilleri altına getirme ve güdümüne alma, (b) temsilleri tanzim ederek kural altına getirme, temsil çoklusunu ‘çerçeveleme’.

Tam da bu bakımdan Kant, anlama yetisini “düşünme kuralları yetisi ve kaynağı” şeklinde tanımlar. Duyusallık gücü aracılığıyla edinilen temsiller, bir düşünce yetisi olarak anlama yetisi sayesinde kuralların yani kavramların altına getirilir. Mantık işte tam olarak bu zorunlu altına getirme kurallarıyla ilgilenen ve “düşüncenin salt biçimini” konu edinen bilimdir: “Genel olarak anlama yetisinin ve aklın zorunlu yasalarının bilimine, ya da bir ve aynı olanın, kendisi olarak düşüncenin salt biçiminin bilimine *mantık* diyoruz.”¹⁰⁸

¹⁰⁶ Bkz.: Kant, *Jäsche Logik*, AA 9: 12, CE 528.

¹⁰⁷ Bkz.: Kant, *Jäsche Logik*, AA 9: 11, CE 527.

¹⁰⁸ Kant, *Jäsche Logik*, AA 9: 13, CE 528.

Kant'ın buradaki “zorunlu” vurgusu önemlidir çünkü düşüncenin hem evrenselliğine hem de biçimselliğine gönderimde bulunmaktadır. Bunu anlama amacıyla, Kant'ın nesnesinin türüne dayanarak kural türleri arasında yaptığı ayrıma bakalım. Kant'a göre kurallar iki kısma ayrılır: (a) *zorunlu kurallar* ve (b) *olumsal kurallar*. Olumsal kurallar belirli bir alana dâirdir ve bilginin nesnesine bağlıdır. Buna karşın, tüm bu alanları ‘kapsayan’ “zorunlu kurallar” bulunur. Bu zorunlu kurallar nesnesine göre ayırt edilmez, anlama yetisinin zorunlu kullanım koşullarıdır. Bu kurallar evrensel ve zorunlu olduklarından düşüncenin içeriğiyle değil, bütünüyle biçimiyle ilgilidirler.¹⁰⁹

1.3.3 Kural Olarak Kavram ve Anlama Yetisi

Kant'ın eleştirel-transendental epistemolojinde (=transendental metafiziğinde) bilginin kavram ve görü olmak üzere iki temel kurucu ögesi bulunur. Bilginin temel öğelerini bir başka bakımdan ‘bilginin dereceleri’ olarak da okuyabiliriz. Kant, *Birinci Kritik*'in Transendental Diyalektik bölümünün sonunda insan bilgisinin derecelerini görü, kavram, idea sırasına göre belirler: “...insanın tüm bilgisi görülerle başlar, buradan kavramlara ilerler ve idealarla son bulur.”¹¹⁰

Bu üç aşamalı belirleme bize takip edilecek bir güzergâh sunar. Bu doğrultuda, şimdiye kadar görüleri ve görülerin yetisi olan duyusallığın analinizi yaptık ve temel ilke ve görüşleri irdeledik. Şimdi bilgini ikinci derecesine, kavramlara ve kavramlar yetisi olan anlama yetisine odaklanabiliriz.

Kavram nedir? Kavramın, Kant'ın metinlerde görüyle berâber bilginin iki kurucu öğesinden bir olarak ele alındığını hatırladığımızda hem mantık hem bir transendental epistemoloji hem de bir transendental metafizik terimi olduğu daha seçik hâle gelir. Kavramı, duyusal veya düşünsel bir nesnenin ‘tasarımı’ olarak tanımlayabiliriz. Kant, kavramı (duyusal) görünün karşısına yerleştirir çünkü nesnel duyusallık aracılığıyla edinilen temsillerdir. Görüler, tekil; buna karşın kavramlar geneldir:

¹⁰⁹ Bkz.: Kant, *Jäsche Logik*, AA 9: 12, CE 528.

¹¹⁰ Kant, *KrV*, B730 (*vba*).

Tüm bilgiler, yani bir nesnenin bilinçli tüm temsilleri ya görüler ya da kavramlardır. Görü tekil bir temsil (*repraesentatio singularis*), kavram ise genel temsildir (*repraesentatio per notas communes*) ya da gidimli temsildir (*repraesentatio discursiva*). Kavramlar aracılığıyla bilmeye *düşünce* (*cognitio discursiva*) denir.¹¹¹

Peki bilgimizin iki kaynağı, kavram ve görü arasında ne türden bir bağ vardır? En yalın hâliyle şu yanıt verebiliriz: Kavram, tekil temsil aracılığıyla edinilmiş verileri bir “kural” altına getirir. Kant bu tekil temsilleri bir araya getirip toparlayan, bir “kurala” tabi olmasını sağlayan genel/ortak tasarıma “kavram” der.¹¹²

Bu nedenle, hemen şu çıkarsamayla yapabiliriz: Her kavram bir kural belirtir.¹¹³ Bundan dolayı Kant anlama yetisini aynı zamanda *kurallar* (=kavramlar) *yetisi* olarak da adlandırır.¹¹⁴ Kant kavramın bu özelliğine koşut olarak, kavramın işlevlere dayandığını açıklar. Nasıl görüler etkilenimlere dayanıyorlarsa, kavramlar da işlevlere dayanırlar:

Tüm görüler duyusal olarak etkilenimler üzerine, ama kavram işlev üzerine dayanırlar. İşlevler ile değişik temsilleri tek bir ortak temsil altında düzenleme ediniminin birliğini anlıyorum. Öyleyse kavramlar, tıpkı duyusal görülerin izlenimin alıcılığı üzerine dayanmaları gibi düşüncenin kendiliğindenliği üzerine dayanırlar.¹¹⁵

Kavramın işleve bağlı olması yargı bakımından anlam kazanır. Bu durumda önümüze yargının bir diğer özelliği çıkar. Kavramın yargının bir ögesi olarak, aynı zamanda bir yargıdaki olanaklı yüklemi imler.¹¹⁶

Öyleyse kavram, görüdeki çokluyu bir kural altına getirir ve işlevlerle doğrultusunda o çokluğa “birlik” verilir, aksî takdirde onun hakkında ‘konuşmak’ olanaksız olurdu, çünkü insan türü çokluğu düşünemez. Anlama yetisine aynı zamanda *işlevler yetisi* de denebilir. Bu durumda, düşünmek, bir araya getirilmiş ve kavramlar (=tasarımlar) altında kapsanan temsil-

¹¹¹ Kant, Kant, *Jäsche Logik*, §1, A9: 91, CE 589. Bkz.: Gözkân, *Kant’ın Şemsiyesi*, 50.

¹¹² Bkz.: A330-B377.

¹¹³ Bkz.: A108.

¹¹⁴ Bkz.: A126, AA 4. 29.

¹¹⁵ A68-A93.

¹¹⁶ Bkz.: B94.

ler aracılığıyla olanaklı bir edimdir. Eğer her kavram kuralsa, akıl yürütmemizin bizi götüreceği bir sonraki doğal soru şu olur: Kavram ve kural arasındaki ilişki nedir? Kurallığın eleştirel dizgedeki konumu ve önemi nedir? Kant, bu konuya ilişkin en net açıklamalarından birini *Birinci Kritik*'in Saf Anlama Yetisi Kavramlarının Dedüksiyonu adlı bölümde vermiştir: “Kavram ne denli yetersiz ya da bulanık [*dunkel*] olsa da tüm bilginin bir kavrama gereksinimi vardır; ama kavram her zaman biçimine göre *genel* bir şeydir ve *kural* olarak iş görür.”¹¹⁷

Bu nedendir ki hem kavramsız görümler kördür hem de kavramsız bir düşünce olanaklı değildir; çünkü insan türü temsil çokluğunu yalnızca bir kural altına getirerek ve kural altına getirdiği bu temsiller aracılığıyla düşünebilir. Bundan dolayı Kant düşünceyi şöyle tanımlar: “Düşünmek, kavramlar aracılığıyla bir şeyleri bilmektir”.¹¹⁸ Kant'ın bu anlatımını şöyle de okuyabiliriz: *Genel, yani aracılı temsiller aracılığıyla bir şeyleri bilmek, düşündür.*

Bilginin iki kurucu ögesi olan kavram ve görüyü açıkladık ve tanımladık. Şimdi bu iki öge arasındaki ilişkiyi yetiler üzerinden inceleyelim. Bu iki öge arasındaki yetisel ilişki nasıl sağlanmaktadır? Bu iki ögeyi sağlayan biri etkin (*kendiliğindenlik*) olduğu ve nesneyle ilişkisi duyusallık aracılı olduğu için bir üst yeti olan *anlama yetisi* ve diğeri edilgin (*alıcılık*) olduğu ve nesneyle ilişkisi aracısız olduğu için bir alt yeti (=güç) olan *duyusallıktır*. Kant'ın Transendental Mantık'ın girişine bilginin yetisel ve ögesel bu ikili ilişkisini göstermek için yazdığı kısmı yeniden hatırlayalım:

Bilgimiz *Gemüt*'ün iki temel kaynağından doğar. Bunlardan ilki temsilleri edinme (izlenimlerin alıcılığı), ikincisi bu tasarımlar yoluyla bir nesneyi bilme yetisidir (kavramların kendiliğindenliği); birincisi yoluyla bize nesnelere *verilir*, ikincisi yoluyla bu nesne o tasarım (*Gemüt*'ün salt belirlenimi olarak) ile *ilişki* içinde düşünülür.¹¹⁹

O hâlde duyusallık, yani izlenimlerin alıcılığı aracılığıyla bize verilen temsiller, anlama yetisi ve dolayısıyla kavramların kendiliğindenliği yoluyla bir başka temsil veya tasarımla “ilişki” içinde düşünülerek bir nesnenin bilgisi sağlanır. Bu durumda, Kant kendiliğindenliği alıcılığın karşısında konumlandırır. Nasıl alıcılık *Gemüt*'ün temsilleri edinmesi ise kendiliğindenlik de

¹¹⁷ A106.

¹¹⁸ Kant, *Vienna Logik*, AA 24.2: 806.7.

¹¹⁹ A50-B74.

Gemüt'ün tasarımları kendisinden üretmesidir.¹²⁰ Bu nedenle, kendiliğindenlik (örn., anlama yetisi, üretici hayal gücü ve tamalgının transendental birliği bakımından) tüm kavramların temelinde bulunur ve üst yetisel olarak konumlanır.

Görünün deneyim nesnesine aracısız olması da tam da bu bakımdan anlamlıdır, görü aracısızdır çünkü bir başka temsile gereksinmez. Görünün aracısızlığı kendinde-şeye değildir. Aracısız olan duyusallık yoluyla edinilen temsilî, görüdeki duyusal-nesnedir (*Gegenstand*). Buna karşın anlama yetisi (bu doğrultuda gidimli düşünme yetisi) her zaman bir başka temsile veya tasarıma, yani kavrama gereksinim duyar. Bu durumda, Kant için bilgi yalnızca kavramların kendiliğindenliği ile izlenimlerin alıcılığının bir araya gelmesiyle olanaklıdır çünkü anlama yetisinin tasarımları kendisinden üretmesi, yani kavramların kendiliğindenliği ile duyusallığın temsilleri edinmesi, yani izlenimlerin alıcılığının bir araya gelmesiyle bilgi olanaklı hâle gelir¹²¹; çünkü bir “yargı ve düşünce yetisi” olarak anlama yetisi genelinde bir kavramlar yetisidir. Her kavram da tasarım ve kural olduğuna göre anlama yetisi bir “üst” tasarımlar ve kurallar yetisidir. Bunun yanı sıra, anlama yetisi, duyusallık aracılığıyla edinilen temsilleri kavramların altına yerleştirir, çünkü anlama yetisi bir yargı, Kant’ın anlatımıyla “duyusal görünün nesnesini düşünme yetisidir” ve temel görevi duyusal temsilleri kurallar altına getirmektir.¹²²

1.3.4 Yargı ve Yargı Bütüncüllüğü

Şimdi yukarıda dedik ki anlama yetisi, aslında, bir düşünme (=yargı) yetisidir.¹²³ Bu doğrultuda anlama yetisinin temel işlevi, kavramlar (kural ve işlevler) aracılığıyla yargı vermektir. Yargılar, kavramlar aracılığıyla kurulurlar. Eğer kavramlar genel tasarımlarsa o hâlde yargılar da genel tasarımların tasarımıdır: “Yargı öyleyse bir nesnenin aracılı/dolaylı bilgisi, bu nedenle de tasarımın tasarımıdır.”¹²⁴ Yargılar, genel temsilleri bir arada tutan işlevlerdir. Nasıl kavram altına getirdiği çokluğu kapsayıp düzenliyorsa, benzer şekilde yargılar da kavramları bir

¹²⁰ Bkz.: A51-B75.

¹²¹ Bkz.: A97.

¹²² Bkz.: *Jäsche Logik*, AA 9: 9, CE 527.

¹²³ Yargı yetisi ilerde daha da açıklanacaktır. Şimdilik bu kısa açıklamayı yapmamızın nedeni kategorilerin anlaşılmasında yargının önemidir.

¹²⁴ Bkz.: B68-A93.

araya getirip düzenler. Bu nedenle “birlik işlevleri” olarak kabul edilebilir.¹²⁵ Anlama yetisini kavramlar yetisi şeklinde kabul ettiğimiz hatırlandığında, onun aynı zamanda “yargılama yetisi” olarak kabul edildiğini söylememiz uygun olacaktır:

Anlama yetisinin tüm eylemlerini yargılara indirgeyebiliriz, öyle ki anlama yetisi bütününde bir yargılama yetisi olarak temsil edilebilir; çünkü yukarıda belirtildiği gibi anlama yetisi bir düşünme yetisidir. Düşünce kavramlar yoluyla bilgidir. Gelgelelim, kavramlar olanaklı yargıların yüklemeleri olarak, henüz belirlenmemiş bir nesnenin bazı temsilleriyle ilişkilidir.¹²⁶

İşlev olarak kavram, boştur. Bu doğrultusunda yargının bir ögesi, nesnesi belirlenmemiş bir yüklemi olarak ele alınabilir. Eğer anlama yetisi işlevler yetisi ise yargılardaki “birlik işlevlerinin” serimlenişi, bize aynı zamanda anlama yetisini işlevlerini de serimleyecektir.¹²⁷

Yargı, temsil veya tasarımlara birlik veren bir işlev; bir başka deyişle, temsil veya tasarımın bilinçteki bir tasarımıdır. Yargı, kavramların (=genel temsillerin) birlik tasarımıdır. Kant bunu şöyle açıklar:

[Y]argı bir nesnenin aracılı bilgisidir, böylece aynı tasarımının tasarımıdır. Her yargıda birçok tasarım için geçerli olan bir kavram bulunur ve bu birçok tasarım arasında ayrıca nesne ile aracısız ilişkili olan verili bir temsil bulunur.¹²⁸

Yargı, bir kavram oluşturdukları ölçüde, çeşitli tasarımların bilincinin birliğinin tasarımı veya aralarındaki ilişkinin tasarımıdır.¹²⁹

Bu durumda yargıyı, bilinçte gerçekleşen ve kavramların veya ilişkilerin birliğini sağlayan işlevlere denk düşen edimler olarak tanımlayabiliriz. Gerek temsillere gerekse tasarımlara birlik veren yargılar, bir bilinçte düşünülürler; böylece, kavramların kurallılık özelliğini yargı da alt-güdüme temsilleri olarak gösterirler.

Genel tasarımın kural ve işlev olduğunu bildiğimize ve yargı da bir tasarım olduğuna göre onun da bir birlik, kural ve işlev görevi bulunur. Kant, anlama yetisinin yargılardaki bu özelliğine, *mantıksal işlev (logische Funktion)* der. O hâlde diyebiliriz ki mantıksal işlev,

¹²⁵ Bkz.: B68-A93.

¹²⁶ A68-B93.

¹²⁷ Bkz.: B94.

¹²⁸ B93, AA 3: 85.26-30.

¹²⁹ Kant, *Jäsche Logik*, §17, AA 9: 101.5-7, CE 597.

mantıksal biçimi olanaklı kılar. Eğer bir yargıyı içeriğinden soyutlarsak, bir yargıda düşünceye dâir yalnızca dört tür “anlama yetisi biçimi”¹³⁰ olduğunu görürüz. Yargı, “iki kavram arasındaki ilişkinin tasarımı”¹³¹ ise bu durumda, işlevleri aynı zamanda kavramlar (genel temsiller) arasında kurduğumuz altında kapsama ilişkisinin biçimleri olarak anlamamız da olanaklıdır.

Anlama yetisi ve genelinde yargı yetisi tasarımları bir ilişki içinde düşünmeyi olanaklı kılar.¹³² O hâlde tüm kavramlar temelde ilişki içindedir ve biri diğerinden bağımsız bir kavramdan da söz edemeyiz. Bu nedenledir ki anlama yetisi ve akıl, yargı yetisidir çünkü yargı kavramı önceler, ama yargılar kavramlarla oluşturulur. Düşünce kavramlar arası ilişkilerle oluşur. Buna *yargı bütüncüllüğü* adını veriyoruz.

Yargı bütüncüllüğü, kavramların (=genel temsillerin) anlama yetisinin mantıksal işlevi aracılığıyla bir araya getirilmesiyle oluşur; çünkü bu işlev temelde yargı yetisinin altına getirme ediminin anlama yetisindeki kullanımudur. Bu konunun şematizm açısından önemi, gerçekliğin bize ilişkiler üzerinden sunulmasına dayanır. Nasıl tek başına duran bir kavram yoksa, dünyada tek başına duran bir durum ve olay da yoktur. Genelde dünya ve özelde doğa yargı ilişkilerinin, zaman ilişkileri bakımından zamansal durumlarla bağdaşmasından oluşur. Benzer şekilde yargılar sentetik ilkelerin olduğu kadar son bölümde ileri süreceğimiz üzere çıkarımların da dayanakları olduğu için aynı zamanda çıkarım bütüncüllüğünün de temelini oluşturur.

Yargı bütüncüllüğü, anlama yetisinin bir edimidir. Şimdi yargı yetisi altına getirme edimini anlama yetisinde kullanarak farklı tasarımları birbiriyle ilişkilendirir. Bu kavramlar yargı yetisi yoluyla duyuşal malzemeye uygulanarak gerçeklik kurulur. Bu nedenle yargılar ve yargıların yetisi olarak genelinde düşünce yetisi gerçekliği kurmada merkezî bir göreve sahiptir.

Kavramların görüleriyle doldurulması sonucu ortaya çıkan yargılar zamansal ilişkiler (süreklilik, eş zamanlılık ve art zamanlılık) ve ilişki kategorisine dayanarak gerçekliğin düşüncede kurulmasını sağlar. Bu nedenle, yargılar ve yargıların uygulanmış hâlleri olarak ka-

¹³⁰ Bkz.: B95.

¹³¹ Bkz.: B140.

¹³² Bkz.: A50-B74.

bul edebileceğimiz ilkeler tek başına durmazlar çünkü göreceğimiz üzere gerçekliğin kesintisiz bir büyüklüğü vardır. Gerçeklik ve gerçekliğe ilişkin durumlar tek başına durmazlar. Genelinde dünya ve dinamik dünya olarak doğa yargıları da zaman ilişkileri bakımından zamansal durumlarla bağdaşırlar. Böylece ilişkiler üzerinden gerçekliğin bir imgesi (çünkü biriciktir) sunulur.

Yargılar, yalnızca sentetik temel ilkelerin temelinde değil, aynı zamanda akıl yetisi yoluyla ortaya konulabilecek olası çıkarımlardaki bütüncüllüğün de temelini oluştururlar. Gerçeklik ilkeler arasındaki bağlantılarla kurulur. Bu düşüncenin tikel ve kurucu boyutudur. Buna karşın, elde edilen gerçekliğe tarihsel ilişkiler temelinde bir tümellik de verilmesi ve belli ideaları açısından da düzenlenmesi gerekir. Burada çıkarımlar tek bir bütüne ilişkin bir evren resmi sunarlar. Yalnızca doğa dünyasının değil, aynı zamanda doğa dünyası temelinde bir insan dünyasının da olanağı ortaya çıkar.

Sonuç olarak yargı bütüncüllüğü, anlama yetisinin bir işlevini getirerek doğayı ve deneyimin sürekliliğinin zorunlu sentetik *a priori* ilkeler temelinde kurulmasını sağlar. Aynı temel üzerine düzenleyici ve olumsal çıkarımların bütüncüllüğü yükselir. Yargılar, gerçekliği anlamak ve çıkarımlar temelinde yükselen dizgelerle gerçekliği kavramak bakımından oldukça önemlidir.

1.3.5 Alt ve Üst Bölümlerinin Özellik Bakımından Karşılaştırılması

Buraya kadar alt ve üst alanlarına dâir temel olabilecek birtakım açıklamalar yaptık, ancak yargılara ve kategorilere belirleyici şematizmi açıkladığımız bölümde değineceğimizden dizgenin tamamlanması için gerekli olsa da burada açıklamadık.

Şimdi alt ve üst alanına dâir üst üste bağdaşan birçok özellik bulunur. Bu özellikleri yukarıda açıkladığımızdan aşağıda bunların kısa bir özetini vererek konuya ilişkin genel resmi sunmak istiyoruz. Bu ayrımın ortaya konmasıyla tezimin asıl bölümü olan şematizm geçebiliriz çünkü iddiamızı destekleyen yeteri kadar kanıt bulduk.

	Alt	Üst
<i>Bilim</i>	Estetik	Mantık
<i>Yeti</i>	Duyusal Gücü	Anlama Yetisi, Yargı Yetisi, Akıl Yetisi
<i>Sunum türü</i>	Temsil	Tasarım
<i>Temsil tarzı</i>	Aracısız	Aracılı
<i>Gidiş tarzı</i>	Benzetimsel Estetik Yargı	Gidimli, Belirleyici, Düşünüm- lü, Benzetimsel
<i>Temsillerin Kaynağı</i>	Alıcılık	Kendiliğindenlik
<i>Oluşturucu Öğeleri</i>	Görü	Kavram, İdea
<i>A priori Tasarımı</i>	Zaman ve Uzay	Kategoriler, İdealar
<i>Yeti türü</i>	Alt Yeti (=Güç)	Üst Yeti
<i>Temsil etme tarzı</i>	Görüleme	Anlama, Düşünme, Kavrama
<i>Gemüt durumu</i>	Edilgin	Etkin
<i>Uygulama öğeleri</i>	Görünüm	Kategori, ~idea
<i>Görev türleri</i>	Etkilenim	Kural, İşlev, İlke, Yasa
<i>Nesne türü</i>	Duyusal-nesne (<i>Gegenstand</i>)	Düşünsel-nesne (<i>Object</i>)
<i>Nesne işlem Tarzı</i>	Verilme	İlişkilendirme
<i>Karşılık Türü</i>	Anlam	Gönderim, Kavrayış
<i>Transendental</i>	<i>Synthesis Speciosa</i>	<i>Synthesis Intellectualis</i>
<i>Sentez</i>		
<i>Sentez</i>	<i>Ayrımsama (Üretme), İmgede Yeni- den Üretme</i>	<i>Tanınma</i>
<i>Transendental şematik işlev</i>	<i>Monogram</i>	<i>Şema</i>

Çizelge 1: Alt-Üst Bölümlerinin Karşılaştırmalı Çizelgesi

Bu iki alanı, bir başka anlatımla; duyusallığı düşünsellik, görüyü kavram altına getirecek bir yetiye ve işleme gereksinim duyarız. Kavram ve görü öğelerinin bağdaşımı hayal gücünün yargı gücündeki kullanımı aracılığıyla olanaklıdır. Bu bizi alt üst sorunun nasıl çözüldüğüne, yani şematizme yöneltecektir. Böylece bu iki alanın ilk olarak bağdaşmasını sağlayacak ve ikinci olarak düzenlenmesini sağlayacak bir olanak elde edeceğiz. Tekillerden gelen bilgilerimize nasıl yine tek bir tekilde birlik (*in individuo*) verildiğini göreceğiz.

2 ŞEMATİZM ÖĞRETİSİ

Şimdiye kadar alt ve üst alanına ilişkin belirlediğimiz özellikleri ve buna ilişkin olarak ikili olarak çıkan öğeleri inceledik. Şimdi bu bölümde amacımız Kant'ın bu öğeleri nasıl araya getireceğini göstermektir. Bir araya getirme bizi şematizm öğretisine yönlendirir. Bu nedenle öncelikle sorunu daha açık bir şekilde belirlemek istiyoruz. Bu doğrultuda alt-üst sorunu ile ne anlatmak istediğimizi daha açık ve seçik şekilde açıklayacağız. Sorunun yalnızca anlama yetisinin şematizmi ile değil aynı zamanda aklın şematizmiyle de yakından ilgili olduğunu göreceğiz. Böylece öncelikle yargı gücü temelinde altına getirme edimine, daha sonra hayal gücü üzerinden sentez ve türdeşlik sorununa odaklanacağız. Şematizmi anlamak amacıyla temsil ve tasarım arasında dört tür geçişin olanağını saptayacağız ve böylece her kavramın ne türden bir şematik işleve sahip olduğunu tek tek belirleme olanağı elde edeceğiz. Böylelikle hem kategorilerin hem de diğer kavramların şematizminin kendiliğinden ortaya çıkacağını göreceğiz.

2.1 SORUNUN ANLAŞILMASI

2.1.1 İki Düzeyli Alt-Üst Sorunu

2.1.1.1 Sorunun Tanımlanması

Şimdi kavram aracılı (*mediate*) tasarım ve görü aracısız (*immediate*) temsil ise aracılı olanın altına aracısız olanı getiren bir “aracı” (*intermediate*) tasarıma, yani bir şematik işleve gereksinimimiz vardır. Bu şematik işlev bir yönden kavrama diğer yönden görüye bağlanan “üçün-

cü bir şey” (*terminus intermedius*) olmalıdır.¹³³ Bu doğrultuda, duyuşsal tarafı alt ve düşünşsel tarafı üst olarak nitelersek çözmek istediğimiz, alt ve üstün nasıl bir araya getirileceği sorunu olur. Bir diğer deyişle, anlama yetisinin duyuşsallığı ve aklın anlama yetisinin öğelerini nasıl altına getirileceği sorunu olur. Alt üst sorunu, duyuşsallığın nasıl düşünşselliğin alt güdümine alınacağı veya klâsik felsefedeki adıyla varlığın nasıl düşünşsel kılınacağı sorunudur. Böylece Kant tüm verili nesnelere, görünümlerin tümüne kategorileri uygulayarak düşünşselliğin konusu kılar. Diyebiliriz ki gerçekliği ve var olanları zamansallık üzerinden düşünşselleştirir. Kant’ın mantık anlayışı ve tanım kuramı aynı zamanda onun ontolojisinin de temeli olmuş olur.¹³⁴

Bu nedenle Kant, varlıkları kapsama ilişkinine göre veya cins-tür ilişkinine göre baştan sona ve baştan aşağıya (süreklilik ilkesine dayanarak) sınıflandırır. Bir başka deyişle mantık, genelde düşünce yetisinin zorunlu kurallarının bilimi¹³⁵ olduğundan, verililik açısından nesnelere temel ilkelerin bir dizgesini sunduğunda *ontoloji* adını almış olur. Bu nedenle, ele aldığımız sorunu *alt-üst sorunu* olarak adlandırdık.¹³⁶ Alt-üst sorununun çözümlü, aynı zamanda metafiziğin de olanağını sunar. Ne var ki bu sorunu çözmek için öncelikle *altına getirme (subsumption) sorununa* odaklanmamız gerekir çünkü düşünme edimi görümlerin kavram ve kavramların idea altına getirilmesinden başka bir şey değildir. Bu nedenle altına getirme sorunu iki düzeylidir.

Öncelikle, duyuşsal malzemeyi kategoriler altına getirme sorunu ve ikinci olarak tüm tikel bilgilerin idea altına getirme sorunu söz konusudur. Altına getirme işlevini yerine getiren ise temelde yargı yetisidir. Yargı yetisi veya eş adıyla düşünme yetisi kavramın altına görümlerin veya ideanın altına kavramın gelmesini, işlevin altında içeriğin toplanmasını sağlayan bir üst yetidir.

¹³³ Bkz.: A177/B138.

¹³⁴ Ontoloji anlatımını Kantçı anlamda kullanıyoruz. Bkz.: Kant, *KrV*, A845/B873: “...metafizik transendental felsefeden ve fizyolojiden oluşur. Birincisi anlama yetisi ve aklın kendisini soruşturur ve bunu genelinde nesnelere ile ilişkili olan ama verili olabilecek nesnelere varsaymayan tüm kavramların ve temel ilkelerin dizgesi içerisinde yapar (*ontologia*).”

¹³⁵ Bkz.: Kant, *Jäsche Logik*, AA 9: 12, CE 528.

¹³⁶ Alt-üst adlandırmasını Kant’ın alt ve üst yetiler arasında yaptığı ayırmadan hareketle temellendiriyoruz. Bu bakımdan Kant’ın birçok kavramsal ayırımı alt ve üst ayırımına bağlı olduğu söylenebilir.

Bu doğrultuda, akıl ve anlama yetisi yargı yetisinin özel biçimleridir diyebiliriz. ‘Düşünce yetisi’ anlatımından ise her üç üst yetiyi kapsayan yetiyi anlıyoruz.¹³⁷ Şimdi, anlama yetisini; kavramlar e.d. kurallar, işlevler ve genel tasarımlar yetisi olarak tanımlamıştık. Bu doğrultuda, yargı gücü kurallar, (dolayısıyla ilkeler veya yasalar) altına getirme yetisidir. Bir temsilin veya tasarımın bir tasarım altına ve genelinde bir şeyin bir başka şeyin altına getirilip getirilmeyeceğiyle yargı gücü ilgilenir. Kant, yargı gücünü şöyle tanımlar: “...yargı gücü kurallar altına getirme e.d. bir şeyin verili bir kural (*casus datae legis*) altında olup olmadığını ayırt etme yetisidir.”¹³⁸

Yargı gücünün bu altına getirme edimi karşılıklar arası geçişin de nasıl sağlandığının anlaşılmasına hizmet eder. Böylece elimizde eleştirel dizge açısından oldukça önemli üç tür karşılık doğar. Bu üç tür karşılık, duyusalın kavramlardaki ve kavramsalın idealardaki karşılığıdır. Örneğin, “bu kalem plastiktir” dediğimizde duyusalılık yoluyla bir anlam/duyusal iz kazanılır (maddî kalem, plastik), yargı gücü de sözü edilen kuralların altına getirme edimini gerçekleştirir. ‘Kalem’ ve ‘plastik’ kurallarının altında sözü edilen nesne sağlanır, plastik özelliği yargı gücü yoluyla ‘kalem’ tasarımının altına getirilir. Böylece boş kalem kavramı anlamlı/duyusal kılınır çünkü duyusaladaki karşılığı verilmiş olur.

Ne var ki ne doğada ne de zihnimizde kalemlik yoktur. Eğer öyle olsaydı her kavramın bir ideasına ve zihnimizde sonsuz ideaya sahip olmamız gerekirdi. Kalemlik bir idea olarak altında tikel kalemleri toplar. Bu da bizi kavramın akıldaki karşılığına, yani kavrayışa götürür. O hâlde elimizde üç tür karşılık vardır.

2.1.1.2 Anlam, Gönderim ve Kavrayış

Bu üç karşılık anlam (*Sinn*), gönderim (*Bedeutung*) ve kavrayıştır (*Begreifung*). Kanaatimizce bu kavramlarla Kant’ın ne anlatmak istediği alt-üst sorunu ve şematizm bakımından daha belirgin hâle gelecektir.

Kant’ın anlam ve gönderim ile neyi anlatmak istediği oldukça tartışmalıdır. Thomas Nenon (2015), Kant’ın söz konusu kavramları oldukça belirsiz kullandığını ve te’min edilmiş

¹³⁷ Kant yargı yetisi ile eş anlamlı olarak kullanır. Biz kapsayıcı şekilde kullanacağız.

¹³⁸ A132/B172 (*vba*).

olası bir görüye dayanarak kavramların nesnel gerçekliğini imlediği belirtir.¹³⁹ *Birinci Kritik*'in çevirmenleri Paul Guyer ve Alan Wood (1998), Kant'ın gönderim kavramı ile imlediği şeyin Frege'nin bir kavramın gönderimi (*reference*) veya göndergesi (*referent*) şeklindeki kullanımıyla benzer olduğunu belirtir.¹⁴⁰ Bununla birlikte, R. A. Makkreel (1990) de kategorilerin şematize edilmemeleri durumunda boş kalacaklarını ve kategorilerin “nesnel anlamını [*objective meaning*] (*Bedeutung*)” hayal gücüyle kazandıklarını belirtir.¹⁴¹ Robert Hanna (2006) duyusal içeriğin (*Inhalt*) bilinçli temsiline duyusu (*sense*) ve onun gönderimini anlam (*meaning*) olarak ele alır.¹⁴² A. Çitil ise *Sinn*'i kavramın kapsadığı nesnenin, duyusal-nesnesi üzerinden sahip olduğu duyusal yan, *Bedeutung*'u ise yargıda kavramın kapsadığı nesnenin duyusal-nesne üzerinden kurulma olanağına sahip olan nesne olarak tanımlar.¹⁴³

Görünün kavram altına getirildiği ilk durumda anlamın nasıl gönderime verildiği, kavramın idea altına getirildiği ikinci durumda gönderimin nasıl kavrayışa sunulduğu sorun edilir. Bu nedenle kavramların şematizmi anlamı gönderime sunmayı ve asıl gönderimlerini sağlar: “... [*şemalar kavramların nesnelere bir ilişki ve dolayısıyla bir gönderim kazanmalarını sağlayan biricik gerçek koşullardır*”¹⁴⁴ Şema, kavramı duyusal kılar.¹⁴⁵ Bu nedenle Heidegger “[d]uyusallaştırma şematizm olarak cereyân eder” der.¹⁴⁶ Şema duyusallaştırmaya yardımcı olur ve kavramların gönderimlerini sağlar. Gasperoni'nin belirttiği üzere “şema, gönderim deneyiminin koşuludur”.¹⁴⁷ Burada duyusal ile anlam belli bir koşutlukta kullanılır. İdeaların şematizmi ise gönderimden kavrayışa geçişin olanağı sağlayacaktır. Anlama yetisi yalnızca duyusallıktan gelen malzeme üzerine düşünebilir, akıl da yalnızca kendisine anlama yetisi tarafından sunulmuş bilgileri kavrayabilir, düzenleyebilir. Öyleyse kategori ve ideanın şematizmi gönderime anlam sunmanın ve kavrayışa gönderim sunmanın olanağını da sağlar çünkü gönderime nesne sağlanmalı, duyusal kılınmalıdır.

¹³⁹ Bkz.: Thomas Nenon, “Sinn und Bedeutung”, Willaschek vd., *Kant-Lexikon*, 2104.

¹⁴⁰ Bkz.: Kant, *KrV*, CE 207, D_b.

¹⁴¹ Bkz.: Makkreel, *Imagination and Interpretation in Kant*, 39.

¹⁴² Bkz.: Robert Hanna, *Kant, Science, and Human Nature* (Oxford, New York, Clarendon Press ; Oxford University Press, 2006), 258.

¹⁴³ A. Ayhan Çitil, “Kant's Theory of Object and Some Consequences of a Deepening of This Theory”, 215.

¹⁴⁴ Kant, A146/B185 (*vba*).

¹⁴⁵ Bkz.: Kant, *KdU*, AA 5: 225. Bu anlamda sergileme (*Darstellung*) duyusal kılmanın cinsi olarak ele alınabilir. Şemalaştırma bu duyusallaştırmanın türlerinden biridir. Diğer duyusallaştırma edimi simgeleştirmedir.

¹⁴⁶ Bkz.: Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, 115.

¹⁴⁷ Gasperoni, *Versinnlichung*, 312.

Kant anlam ve gönderim anlatımlarını genellikle birlikte kullanılır. Diyebiliriz ki anlam, bir temsilin duyuşal karşılığıdır. Bu nedenle, duyuşal olmayan bir şeyin anlamsız (=anlamdan yoksun) (*ohne Sinn*) olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, gönderim bir içeriğın anlama yetisindeki karşılığı, imlediğidir. Anlama yetisindeki gönderime nesne verilmeli ve anlamlı kılınmalıdır.¹⁴⁸ Gönderimin boş olması olasıdır fakat bu durumda hiçbir şey olacaktır. Yanılsamalar, gönderimi anlamlı olmayan kavramlara gerçeklik atfetmekten ötürü oluşur. Bu bakımdan, gönderime imlem (*signification*) de denebilir. Bununla birlikte Kant anlama yetisinin işlevinin anlamak, aklın ise kavramak olduğunu belirtir.¹⁴⁹ O hâlde gönderimin akıldaki karşılığına da *kavrayış* diyebiliriz. Kant böyle bir anlatım kullanmaz, fakat *anlama* ve *kavrama* ayrımının bu türden bir kavramsallaştırmaya olanak sağladığını öne sürebiliriz. Bu ise yargı gücü ve hayal gücünün sonraki bölümlerde irdelenecek edimleriyle olanaklıdır. Şimdi yargı gücüne bakalım.

2.1.2 Yargı Gücü ve Altına Getirme Sorunu

Genel mantık, düşüncenin zorunlu kurallarıyla içerik olmaksızın ilgilenir. Bu nedenle de yargı gücünün takip edebileceğı bir yönerge içeremez. Genel mantık, bilgiyi içeriğinden soyutladığında geriye (a) *kavramlar*, (b) *yargılar*, (c) *çıkartımlar* üçlü ögesinin salt biçimsellikleri, yani geriye “anlama yetisinin tüm kullanımları için biçimsel kurallar” kalır. Gelgelelim, bu biçimsel kuralların gerek altına bir şeylerin getirilip getirilmeyeceğı gerekse herhâangi bir şeyin onlar altında durup durmadığını ayırt etmek istiyorsak farklı durumlarda uygulanabilecek zorunlu kurallara gereksiniriz. Böyle bir kurallılık, “yargı gücünün yeni bir yol göstericiliğini” ön gerektirir.¹⁵⁰ Bu doğrultuda, Kant’a göre yargı gücü özel bir yetenektir; bir başka deyişle, anlama yetisi öğretilabilir bir yetiyken yargı gücü bir başkasına öğretilabilir değildir. Yargı gücü uygulanabilir bir yetidir ve özgül tarafı *sağduyu/akl-ı selîm* (*Mutterwitze*) olarak adlandırılır.¹⁵¹

Yargı gücü örneklerle ve uygulama üzerinden çalıştığında, okullar veya bir başkası tarafından sunulan “kurallar bolluğunda” hangi kuralı seçmesi veya hangi kurala göre hareket

¹⁴⁸ Bkz.: A240/B299; A146/B185.

¹⁴⁹ Bkz.: A311/B367.

¹⁵⁰ Bkz.: B172.

¹⁵¹ Bkz.: B172.

etmesi gerektiğini öğrencinin kendisinden başka kimse karar veremez. Kendisine sunulmuş veya aşılınmış kurallardan hangisini seçmesi gerektiği veya bu “kuralları doğru şekilde kullanma yetisi” öğrenen kişinin kendi doğal kabiliyetine e.d. ‘Tanrı vergisi’ yeteneğine kalmıştır.¹⁵²

O hâlde, kuralların iyi bilinişi, bu yetiye sahip olduğumuz anlamına gelmez. Örneğin, biri pek çok askerî kuralara hâkim olabilir ama bu durum onun yargı vermede yetkin olduğu veya iyi bir komutan olduğu anlamına gelmez. Benzer şekilde, bir kimse pek çok futbol kurallına hâkim olabilir, fakat bu onun çok iyi futbol oynayacağı anlamına gelmez, çünkü yargı gücü kuralları uygulayabilme kabiliyetini gerektirir. Bu nedenle, evrensel olanı *in abstracto* görebilmesine karşın, *in concreto* onu gereken durumun altına yerleştiremeyebilir. Matematikçi formüller olarak gören öğrencinin durumu veya öğrendiği bir kavramı farklı bir duruma uygulamayı bilmeyen öğrencinin durumu tam olarak budur. Öğrenciye, öğretmen tarafından *örnekler* aracılığıyla kurallar uygulanır ve sonunda öğrencinin konuyu öğrenip öğrenmediği aynı kurala ilişkin farklı bir durum aracılığıyla denetlenir. Yargı gücü örnekler ve uygulama üzerinden işlediğinden Kant örneklerin yargı gücünü keskinleştirdiğini belirtir.¹⁵³ Örnekler, yargı gücünün işlevine olanak sağlayan yürütçülerdir.

Bu bakımlardan, yargı gücünün işlevine ilişkin mantık bölümsel konumlandırma, genel mantığa değil, transendental mantığa bırakılmalıdır çünkü genel mantık içerikle değil, bütünüyle biçimle ile ilgilendiğinden transendental mantığın “asıl işi” olarak sağladığı saf anlama yetisinin kullanımını belirli kurallar yoluyla doğrultma ve sağlamlaştırma¹⁵⁴ e.d. bilgilerin ve nesnelere *a priori* “olanak ve kullanım”¹⁵⁵ özelliğini yerine getiremez. O hâlde diyebiliriz ki bu özellik eleştirel-transendental felsefenin yalnızca anlama yetisinin saf kavramlarının evrensel kurallığı değil, aynı zamanda kuralların uygulanması gereken durumu *a priori* olarak göstermesine dayanır. Bu transendental felsefenin ayırt edici özelliğinden ileri gelir çünkü transendentallik nesnelere ile *a priori* olarak ilişki olmaları gereken öğelerin “olanak ve

¹⁵² Bkz.: B172.

¹⁵³ Bkz.: A134/B173. Gelgelelim, örneklerin yargı vermede birtakım zararlara yol açması olasıdır, çünkü örneklerin “bolluğu” evrensel olanı yakalamada zarar verici bir özelliğe sahiptir. Salt örnekler yargı vermede yetersizdir. Kant’ın anlatımıyla “kuralın koşulunu nadiren yerine getirirler”. Örnekler aynı zamanda tikel şematik işlevlerdir. Bunu ileride daha da açacağız. Ne var ki Kant *Birinci Kritik*’te henüz belirleyici ve düşünümsel yargı gücü arasında belirgin farka gitmediğinden buradaki örneğin empirik kavramlarla ilişkisi oldukça belirsizdir.

¹⁵⁴ Bkz.: A135/B174

¹⁵⁵ Bkz.: B80.

kullanım” zeminiyle ilgilenerek onları gerekçelendirir. Böylece transendental dizge nesnelere kavramlara verilebilme koşullarının evrensel-yeterli özelliklerini sergiler çünkü, aksî durumda, anlama yetisinin genel temsilleri tekil temsillerden yoksun kalacak ve böylece “salt mantıksal biçimler”¹⁵⁶ ve boş işlevler olmaktan başka yolları kalmayacaktır. Bu durumda transendental yargı gücü öğretisi, genel temsillerle tekil temsilleri bir araya getiren veya tekil temsilleri genel temsilleri altına getiren yetisel dayanağın bir öğretisidir. Peki düşünme yetisi kavramın altına görüyü, ideanın altına kavramı nasıl getirir?

Eleştirel dizgenin temel sorunsalı; kavramlarla görüler, görünümlele kategoriler, bir başka anlatımla, genel temsillerle tekil ve tikel temsillerin nasıl bir araya getirileceğini araştırmaktan oluşur. Biz bu sorunu, *alt-üst sorunu* şeklinde adlandırmıştık. Alt-üst sorunun yakından bağlı olduğu ve çözümünde anahtar görevi olan sorun ise *altına getirme sorunu*dur. Altına getirme, görülerin kavramlar altına yerleştirme edimidir.¹⁵⁷

Bu altına getirme sorunu anlaşılma-sızın, şematizm bölümü de tam olarak kavranamaz, çünkü alt ile üstü bir araya getiren yargı gücünün güdümünde çalışan (transendental) hayal yetisi olduğundan sorunların belirginleştirilmesi açıkladığımız tarzda olmalıdır. Ne var ki Kant bu konuda açık değildir. Sentez edimini sağlayan hayal gücüdür ancak altına getirme/alma edimini sağlayan ise yargı gücüdür. Bu durumda hayal gücünün yargı gücü altında çalışan bir aracı yeti olması gerekir.

2.1.2.1 Transendental Altına Getirme ve Türdeşlik

Klâsik mantıktan alınan altına getirme terimi yorumcular arasında görüş farklılıklarına yol açmıştır. A. K. Young (1985) sözü edilen terimin kafa karışıklığına ve yanlış anlamaya sebep olduğunu ve temelde ontolojik bir altına getirme edimi olduğunu belirtir.¹⁵⁸ Heidegger de şematizm sorununun altına getirme kılavuzluğunda açıklanabileceğini, söz konusu altına getirmenin “ontolojik bir altına getirme” olduğunu ve Kant’ın transendental şematizme bu sorunla başlayarak bizi “transendental altına getirme sorununa” götürmek istediğini belirtir.¹⁵⁹ Ernst

¹⁵⁶ Bkz.: A136/B175.

¹⁵⁷ Bkz.: A304/B360. Küçük öncülü büyük öncül altına yerleştirme, aklın altına getirme edimidir.

¹⁵⁸ Bkz.: Ahn Kahn Young, “Schema and Symbol: A Study in Kant’s Doctrine of Schematism” (Free University Press, 1985), 61.

¹⁵⁹ Bkz.: Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, 135

R. Curtius (1904) ise söz konusu bölümde sentez şematizmi ve altına getirme şematizmi olmak üzere iki farklı şematizmin olduğunu belirtir. Sentez şematizminin bilgi kuramına ve altına getirme şematizminin ise mantığa ilişkin olduğunu dile getirir.¹⁶⁰

Ne var ki söz konusu olan duyuşsal malzemenin nasıl sentezleneceği olduğu için altına getirme edimi kategoriler durumunda transendental altına getirme edimidir ancak genelinde altına getirme edimi duyuşsallaştırma edimi olarak ele alınabilir. Böylece hem mantıksal hem de ontolojik altına getirme edimi söz konudur. Yargı gücü deneyime yönelik bir uygulama gerektirdiğinden burada duyuşsal, düşünselin altına getirilir. Kategoriler durumunda görümler kavramlar altına alınır ama akıl durumunda yani teknik birlik ideası veya empirik kavramlar durumunda kavram bir başka kavramın altına getirilir. Her durumda da söz konusu olan duyuşsal malzemenin düşünselleştirilmesidir.

Şimdi görümlerin kavramlar altına getirildiğini belirtmiştik. Bu altına getirme edimi için duyuşsal-nesnenin temsili ile kavramın tasarımının aynı türden (*gleichartig; homogeneous*) olması gerekir. Kavram e.d. genel temsil (=tasarım) altına getirdiği duyuşsal-nesnede temsil edileni kapsıyor olmalıdır. Diyebiliriz ki kavramsal kapsama, duyuşsal-nesneyi kavramının içine değil altına getirme edimidir, çünkü kavram kural ve işlev olarak iş görür ve doldurarak altında kapsar. Burada söz konusu olan anlama yetisinin kökensel kavramları olduğundan ve bu kavramlar da saf ve *a priori* olduklarından kavramın altına getirme sorunu eğer kategoriler söz konusu ise aynı zamanda transendental bir düzeyde ele alınmaya başlanır.

Kant bunu örneklemek amacıyla tabak-çember örneğini kullanır. Empirik tabak kavramı ile saf geometrik çember kavramı aynı türden oldukları için empirik olanda görümlenen yuvarlaklık kavramsal olanda düşünülebilir.¹⁶¹ Türdeşlik ilkesini genelinde süreklilik ilkesi olarak da ele alabiliriz. Temsilin tüm bilgide sürekliliği, gerçeklik şemasının zamandaki sürekliliği gibi türdeşlik de duyuşsal ile kavramsal arasındaki sürekliliği sağlar.

Alt ve üst kendinde bütünüyle farklı ve birbirinden bağımsızdır. Bu nedenle kavramsal olanda düşünülen ile duyuşsal (saf veya empirik) olarak görümlenen temsiller farklı türdendir, e.d. heterojendir. Birinde bulduğumuz bir özelliği, damgayı (*Merkmal*) diğerinde bulmayı

¹⁶⁰ Bkz.: Ernst Robert Curtius, "Das Schematismuskapitel in der Kritik der reinen Vernunft.", *Kant-Studien* 19 (1904): 363.

¹⁶¹ Bkz.: A137/B176.

bekleyemeyiz. Sözelimi, nedensellik görüleri kendilerinden türetilemez veya kavramda duyusallığa özgü bir özellik olarak teklik türetilemez.

Öyleyse bu iki alan arasında aracılığı sağlayan “üçüncü bir şey” bulunmalıdır. Böylece yargı gücü salt biçimsel bir işlev olarak kalmaz, gerçeklik ile düşünceyi bir araya getirir.¹⁶² Bu da bizi görüleri transendental saf kavramlar altına nasıl alınacağı, bir başka anlatımla, kavramların görüleri (birliktelik ilkesi), kategorilerin görümlere uygulanmasının olanağına, yani *şemalara* götürür.

2.1.3 Hayal Gücü ve Transendental Sentez

Şimdi her yeti bir temsilin yetisi ise duyusallık görüleri, anlama yetisi kavramların, yargı yetisi yargıların ve hayal gücü şema ve imgelerin yetisidir. Akıl ise ideaların yetisidir. O hâlde kendisi aracısız görünün, aracılı olan kavramın altına getirilmesi ve tanzim edilmesini sağlayan bir aracı tasarıma gereksinim duyarız. Bu aracı tasarım şemadır.

Hayal gücü tam da bu bakımdan kavramın altına görünün alınmasına aracılık eder.¹⁶³ Hayal gücü ve duyu, duyusallığın iki alt yetisidir. Bu nedenle görünün varoluşunda duyu, görünün olmadığı durumda hayal gücü söz konusu duyusal-nesneyi sağlar. Böylece hayal gücü hem anlama yetisi gibi etkin bir güçtür hem de duyu gibi nesneyle ilişkilidir.¹⁶⁴

Gelgelelim Kant’ın hayal gücü anlayışı oldukça tartışmalıdır. Kant’ın transendental estetik ve transendental mantık üzerine uzun uzadıya durması buna karşın bir tür ‘transendental hayal yetisi öğretisi’ bölümüne gerek duymaması anlaşılabilir görünmez. Bunun nedeni Kant’ın sentezi tamalgının birliği ve dolayısıyla yargı ediminin birliği altında görüyor olmasından ileri geliyor olabilir çünkü anlama yetisi bir yargı yetisidir ve yargı yetisi düşünce yetisidir. Bu bakımdan transendental hayal yetisi ile transendental tamalgı birbirine ayrılamaz şekilde bağlıdır.

¹⁶² Bkz.: Young, “Schema and Symbol: A Study in Kant’s Doctrine of Schematism”, 62.

¹⁶³ Bkz.: A140/B180.

¹⁶⁴ Bkz.: *Dohna-Wundlacken Logik*, AA 702-8, CE 440. *Birinci Kritik*’te hayal gücü duyusallığa âit olarak ele alınır. Bkz.: B151. Bu noktada Kant’ın anlama yetisi ve hayal gücü arasındaki şu özlü belirlemeleri anmak istiyoruz: “Hayal gücü ve anlama yetisi birbirinden vazgeçemeyen iki dosttur, fakat birbirlerine tahammül edemezler çünkü biri diğerine her zaman zarar verir. Anlama yetisi kurallarında ne kadar evrensel olursa o kadar eksiksiz olur fakat şeyleri *in concreto* ele almak isterse bunu hayal gücü olmadan asla yapamaz.” *Dohna-Wundlacken Logik*, AA 710, CE 447.

“Düşünüyorum” ise tüm temsil ve tasarımlara eşlik etmelidir, bu nedenle “-yorum” anlatımı hem sentezi hem de birliği anlatır. Bu bakımdan ‘düşünüyorum=tasarımlıyorum=sentezliyorum=birliyorum’ denklemi tüm insan bilgisinde kaçınılmaz olarak zeminde durur. Bu nedenle, hayal gücü düşünce yetisi altında iş görür.¹⁶⁵ Transendental tamalgı birlik verir, transendental hayal yetisi ise sentezi sağlar. Bu bakımdan ‘sentetik birlik’ e.d. birleşme (*Verbindung*) anlatımı tüm bilgideki kaçınılmaz koşulu belirtmiş olur. Böylece birleşme hem çoklunun sentezini hem de birliğini kapsar. Birleşme anlama yetisinin bir edimi olarak görüyü altında sentezleyerek toplar. Bu nedenle Kant, “birleşme, çoklunun sentetik birliğinin tasarımıdır” der.¹⁶⁶

Görüdeki çoklunun sentezi de tamalgının bu kökensel birliğine dayanır ve Kant bunu “tasarımların zorunlu sentezlerinin *a priori* bilincindeyimdir ve bu tam algının kökensel sentetik birliği demektir; bana verilen tüm temsiller onun altında durmalı ama öncelikle sentez yoluyla onun altına getirilmelidir” diyerek açıklar. Tamalgının bu kökensel sentetik birliği anlama yetisinin en üst ilkesidir. Bir taraftan görü çoklusu biçimsel görünümün altında durur, diğer taraftan görü çoklusu anlama yetisi ile ilişkili olduğu sürece tamalgının kökensel sentetik birliğinin koşulları altında durur. Böylece biçimsel görü altında kapsanan görüler bir bilinçte birleştirilir. Düşünmeyi ve bilmeyi olanaklı kılar.¹⁶⁷

Bu bakımdan Kant “*tüm temsillerimiz zamanda tanzim edilmeli, bağlanmalı ve ilişkilendirilmelidir*” der.¹⁶⁸ Şematizm ile sentez arasında zorunlu olarak ele alınması gereken bir ilişki vardır. Şemalar, sentez kuralları olarak aracı tasarımlardır. Şimdi Kant bilgiyi de “karşılaştırılan ve ilişkilendirilen temsillerin bir bütünü” olarak tanımlar çünkü bilgide içerilen temsiller birbiriyle ilişkilendirilmeli, yani birbirine yabancı ve yalıtık olmamaları (süreklilik ilkesi) gerekir. Bu bizi, sentezin nasıl gerçekleştiğini irdelemeye götürür.

Ne var ki Kant sentezi A ve B baskısında farklı bakımlardan ele alır. A baskısında (a) *görüde yakalayarak ayırmsama*, (b) *bir-imgede yeniden üretme* ve (c) *kavramda tanınma*, olmak üzere üç katlı bir sentez konu edinilir. B baskısında ise (a) *duyusal/figüratif (synthesis*

¹⁶⁵ Bkz.: A130: “... [t]üm birleşme anlama yetisinin bir edimidir.”

¹⁶⁶ Bkz.: B131.

¹⁶⁷ Bkz.: B137.

¹⁶⁸ Bkz.: A99 (*vba*).

speciosa) ve (b) *düşünsel sentez (synthesis intellectualis)* olmak üzere iki bakımdan ele alınır.¹⁶⁹ Burada bir çelişki söz konusu değildir.

Gelgelelim, diyebiliriz ki A baskısında vurgulanan sentezin empirik yönü, B baskısında ele alınan ise transendental tamalgının sentetik birliği bakımından transendental yönüdür¹⁷⁰ çünkü Kant'a göre saf hayal yetisi tüm bilginin *a priori* temelinde yatar. Görüde yakalayarak ayırimsama ve bir imgede yeniden üretme duyuşsal senteze, kavramda tanıma ise düşünsel senteze dayanır. Kant bu konuda oldukça belirsiz konuşur, bunun nedeni ileride de değineceğimiz üzere Kant'ın empirik kavramlar ile kategorik kavramlar arasındaki oldukça belirsiz açıklamalarından ileri gelmektedir.

Hayal gücü duyuşallık ile anlama yetisini hem empirik hem de transendental düzeyde bir araya getirir. Böylece aslında tüm sentez etkinliği kategoriler özelinde anlama yetisine, nihâyetinde ise transendental tamalgıya dayanır çünkü kendiliğindenliğe dayanır. Kant bu nedenle sentezin “anlama yetisinin bir edimi” olduğunu dile getirir.¹⁷¹ Böylece görülerimiz anlama yetisi altına getirilecekler ve bir birliğe sahip olacaklardır. Öyleyse sentez etkinliğinin, (a) *kavram*, (b) *görü* ve (c) *yargı* olmak üzere üç temel ögesi bulunur.¹⁷²

Yukarıda yargının kavrama öncelikli olduğunu belirtmiştik. Yargı edimi hayal gücü yardımıyla görüden gelen çokluğu kavramların altına getirir ve tamalgı ise birlik verir: “... anlama yetisi verili temsillerin (görü veya kavram) çoklusunu genel olarak bir tamalgının altına getirme edimi mantıksal yargı işlevidir.”¹⁷³ Böylece hayal gücü kavram ile görü arasında zamansallık üzerinden aracılık ederek yargının altına getirme edimine hizmet eder. Kategorilerin görünümlere uygulanmasını sağlayan aracı bir yeti görevi görür, diğer bir anlatımla görüdeki malzemeyi düşünceye taşır. Kavram ile görü böyle bağdaşır, görüler kavramların altına getirilir.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Bkz.: A97; B150.

¹⁷⁰ Kant'ın B164'te şu anlatımlarıyla iddiamızı destekliyoruz: “...duyuşal görünümün çoklusunu bağlayan hayal gücüdür öyle ki kendisi düşünsel sentezin birliği açısından anlama yetisine ve yakalayarak ayırimsamanın çokluğu açısından duyuşallığa bağımlıdır. Böylece tüm olanaklı algı yakalayarak ayırimsamanın sentezine bağımlı olduğu ve bu empirik sentezin kendisi de transendental senteze ve dolayısıyla kategorilere bağılı olduğundan olanaklı tüm algılar ve dolayısıyla empirik bilince sürekli olarak ulaşabilen her şey, e.d. doğanın tüm görünümleri, birleşmelerine göre kategoriler altında durur”

¹⁷¹ Bkz.: B130.

¹⁷² Bkz.: Gözkân, *Kant'ın Şemsiyesi*, 55, D₁₂₉.

¹⁷³ B143.

¹⁷⁴ Bkz.: A124.

Bununla birlikte şematizm açısından oldukça önemli olan figüratif ve düşünsel sentezden söz edelim. Yapıtın B baskısında ele alınan bu ayırmda figüratif sentez duyuşal görü çoklusunun *a priori* sentezi, buna karşın düşünsel sentez ise kategoride düşünölen sentezidir.¹⁷⁵ Bununla birlikte, genelinde transendental tamalgıya dayanan bir kökensel sentezden de söz edebiliriz. Şimdi üçlü sentezde ele alınan bir imgenin nasıl oluşturulduğıuydu fakat figüratif ve düşünsel sentez daha çok şematik bir sentez ele alınır. Hayal gücü kategoride sunulan kurallığı ve evrenselliğı zamansallık üzerinden görüye bağlar. Öyleyse figüratif sentez saf duyuşal şemalara, yani monogramlara olanak tanır ve uzayla ilişkilidir. Bu nedenle Kant bir çizgiyi düşünce de çizmeksizin buna karşın üçgeni betimlemeksizin düşünemediğimizden söz eder. Çizgi için salt düşünce yeterlidir çünkü tüm görünömlerin iç koşulu olan zamana dayanır fakat üçgenin betimlenmesi için dış görünün koşulu olan uzaya gereksiniriz. Buna karşın düşünsel sentez ise kategorilerin şemalarında görev alır.¹⁷⁶

Özetle, altına alma edimi yargı gücünün bir işlevidir. O hâlde hayal gücü yargı gücünün altında iş gören ve altına getirme edimine aracılık eden bir yetidir. Bu nedenle Kant, "...sentez anlama yetisinin duyuşallık üzerindeki bir etkisi ve olanaklı nesnelere görünün nesnelere üzerindeki ilk uygulamasıdır" der.¹⁷⁷ Böylece iki farklı alanı bir araya getirerek sentezlemeyi, yeni bir şeyin ortaya çıkmasını sağlar. Hayal gücünün ürünü olan şema ise hayal yetisi aracılığıyla kavramına imgesini sunma edimidir.¹⁷⁸ Bu durumda sorulması gereken felsefi soru şu olmalıdır: hangi kavram? Kavrama ve kavramın şematizmine geçmeden önce Kant'ın açıkça bahsetmediğı bir temsiller arası geçiş işleminden söz etmek istiyoruz çünkü temsil ve tasarımlar arasındaki geçiş kavramların türlerine göre nasıl şematizmlere sahip olduklarını da gösterir.

¹⁷⁵ Bkz.: B150.

¹⁷⁶ Bkz.: Makkreel, *Imagination and Interpretation in Kant*, 29-32.

¹⁷⁷ Bkz.: B152.

¹⁷⁸ Bkz.: Jonathan Bennett, *Kant's Analytic* (Cambridge: Cambridge University Press, 1966), 141: "Kant'ın [şematizm] kuramı, her kavramı tek bir imgeyle ya da tamamen benzer bir dizi imgeyle ilişkilendirmek yerine, her kavramı bir imge üretimi kuralıyla ilişkilendirir."

2.1.4 Düşüncenin ve Şematizmin Dört Boyutu

Daha önce temsil ve tasarım arasındaki ayrıma değinmiştik. Temsil duyusal ve tekil veya tikel olana yani görüsel, tasarım ise düşünsel ve genel olana yani kavramsala karşılık düşer. Duyusal temsil tikel veya tekil, düşünsel tasarım ise geneldir.

Ne var ki Kant'ın temsil ve tasarım arasında bir ayrıma gitmemesi oldukça doğaldır çünkü temsil en üst cins olduğundan tüm bilgide ortak olan sunum olmalıdır. Temsil tanımlamaz ama tanımlamayı olanaklı kılar. Bu nedenle Kant temsil kavramını üst cinsi olmayacak şekilde kullanır. Daha önce anlattığımız üzere temsil ve tasarım arasındaki ayırdan söz ederken aralarında cins bakımından bir ayırım olduğunu öne sürüyoruz değiliz, yalnızca böyle bir ayrımla ilgilendiğimiz sorun daha belirgin hâle gelerek şematizmin anlaşılmasını sağlar. Diyebiliriz ki temsil tüm dizgede baştan sona giden bir şey özellik olduğundan yalnızca onun türdeşliği sonucu tüm bilgilerimizin sürekliliği sağlanabilir.

Böyle bir ayırımın kabul edilmesiyle elimizde temsil ve tasarım arasında dörtlü bir geçiş olanağı doğar. Kant'ın metinlerinin çeşitli bölümlerine dağılmış temsil ve tasarım arasındaki geçişin dörtlü olanağından söz edebiliriz. Bu olanakların ortaya serilmesi hem düşünmenin doğasının anlaşılması hem de bu bakımdan şematizmin aydınlatılmasında oldukça yararlıdır.

Kant, düşünmeyi tasarımdan tasarıma gidiş olarak tanımlar. Düşünsellik genelinde tasarımların birbiriyle ilişkilendirilmesidir: “*düşünce, kavramlar aracılığıyla bilgidir.*”¹⁷⁹. Bilgi ya görüsel ya da kavramsaldır.¹⁸⁰ Kavram da ya düşünömseldir ya da gidimlidir.¹⁸¹ Bu doğrultuda temsilden tasarıma gidiş *düşünömseldir*.¹⁸² Tasarımdan temsile gidiş, *belirleyicidir*. Tasarımdan tasarıma, kavramdan kavrama gidiş, *gidimseldir*.¹⁸³ Temsilden temsile gidiş ise ya olanaksızdır çünkü düşünce kavramsal bir tasarıma gereksinir ya da *benzetimseldir*. Temsilden

¹⁷⁹ Kant, *Jäsche Logik*, §1, AA 9: 91, CE 589.

¹⁸⁰ Bkz.: B377.

¹⁸¹ Bkz.: AA 9: 91, CE 589.

¹⁸² Kant, *KdU*, “Vorrede”, §IV, AA 5: 179, TR 23: “Genelinde yargı gücü tikel tümelin altında kapsayan düşünme yetisidir. Eğer tümel (kural, ilke, yasa) verili ise, o zaman tikelinin altına getiren yargı yetisi (her ne kadar transendental yargı yetisi olarak bu tümel altına almanın yalnızca onlarla uygun olarak olanaklı olduğu koşulları *a priori* verse bile) belirleyicidir; ama eğer yalnızca tikel verili ise ve onun için tümeli bulunması gerekiyorsa, o zaman yargı yetisi salt belirleyicidir.”

¹⁸³ Bkz.: Kant, *Logik Blomberg*, AA 24: 280, CE 225. Krş.: Kant, *Vienna Logik*, AA 24: 800. Akıl kavramlarında da gidimli kullanım bulunur. Bkz.: Kant, *KrV*, A719/B747.

temsile gidiş, yalnızca estetik beğeni yargılarında veya benzetimsel belirlemelerde olanaklıdır, diyebiliriz. Bu durumda elimizde farklı türden şematizmlerin olanağını bulunur. Biz burada temsil ve tasarım arasındaki geçişler aracılığıyla düşünce türleri üzerinde bir yorumda bulduk. Şimdi kavramlar doğrultusunda olanaklı şematizm türlerine bakalım. Eleştirel dizgede kavramın birçok farklı türü bulunur. Biz bunların hepsini tek tek ele almayacağız. Kendimizi empirik ve kategorik kavramlarla sınırlandıracağız.

<i>Gidiş Türü</i>	<i>Sunum tarzı</i>		<i>Sunum tarzı</i>
<i>Gidimli</i>	Tasarım	→	Tasarım
<i>Belirleyici</i>	Tasarım	→	Temsil
<i>Düşünümsel</i>	Temsil	→	Tasarım
<i>Benzetim</i>	Temsil/Tasarım	→	Temsil/Tasarım

Çizelge 2: Temsiller Arası Olanaklı Geçişler

Şematizm anlama yetisinin kendisi aracılığıyla işlem görmesini sağlayan bir edimdir. Şemalar hayal yetisinin ürünleridir ve onlar acılığıyla hem kavramın görüye bağlanması sağlanır hem de yargı gücü aracılığıyla kavramın altına görünümün alınması olanaklı kılınır.¹⁸⁴ Bu durumda öyle görünür ki şema bir “yöntem tasarımı”¹⁸⁵, diğer bir anlatımla çokluluğun bir ‘modellenişi’dir.¹⁸⁶

Kant doğrudan model anlatımını kullanmaz, ancak biz tüm şematik işlevlerin genelini belirtmek amacıyla model kavramını kullanmayı tercih ediyoruz çünkü model hem pratik hem de kuramsal alanda kullanılan ortak bir kavramdır ve kendisinde türünün temel özelliklerini barındırır ve belirler (örn. rol model, bilimsel model, matematiksel model).

Model, gerçekliğin hayal gücü aracılığıyla düşüncede kurulmasıdır. Şema bu durumda kavramına göre farklılık gösterir. Başlar başlamaz hatırlatmamız gerekir ki Kant bu bölüm

¹⁸⁴ Bkz.: B179.

¹⁸⁵ Bkz.: B179, AA 3.32. Kant ayrıca şema için “hayal gücünün tümel yordamı” (*ein allgemeines Verfahren der Einbildungskraft*) anlatımını kullanır. Bkz.: Kant, *KpV*, AA :122, TR 91

¹⁸⁶ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*’nde ‘model’ kavramına denk düşebilecek “*typus*” terimini kullanır. Tip ahlâk yasasının şemasıdır, diyebiliriz. Bkz.: *KpV*, AA :122, TR 91; Krş.: E. Türk, “Kant’ın Transendental Felsefesinde Şematizm Sorunsalı”, 55.

üzerine oldukça kapalı ve belirsiz konuşur. Bu nedenle aşağıda sunacağımız şematik işlev ve şema çizelgeleriyle eleştirel dizge içerisinde çıkardığımız sonuçlardır ve büyük oranda yorum dayandır. Temsil ve tasarım arasındaki olanaklı geçişlerde sunduğumuz gibi burada da bir olanaklı çizelge sunuyoruz. Bu çizelgeler aracılığıyla hem şematizme yönelik kimi eleştiriler ortadan kalkacak hem de sunduğumuz bu dizgesel açıklama ile bu konudaki kafa karışıklıklarını gidermeyi umuyoruz.

Şematizmin anlaşılmasıyla öncelikle; duyuşal veya empirik olandan kavramsal ve böylece genel olana geçiş gösterilmiş olur. Anlama yetisinin tikelliğinden aklın tümel kavrayışına geçilir. Nesnenin kuruluşu ve düzenlenişi arasındaki ayrımın kavranmasıyla dünyanın ve dünya-bütünün şemasının ve bu doğrultuda görelilik sorununun çözülmesi kolaylaşır. Teknik birlik şeması ve dünya-bütünün şeması aracılığıyla hem nesnelere yönelik düzenleyici şematizme bağlamalar öğretisine geçiş, en sonunda arkitektonik birlik şemasıyla tüm dizgelere felsefe altında dizgesel bir birlik vermenin olanakları önümüze serilecektir. Böylece yaşamın anlamı sorunu ile bir nesnenin neliği sorunu tekrardan farklı düzlemde ama buna karşın aynı doğrultuda tartışılabilir. Bunu olanaklı kılan, kategorik etkileşim şeması (doğa) ile aklın varsayımsal ve ayırık kullanımına dayanacak olan dünya bütünü şeması ve aklî tanrı şeması olacaktır.

2.1.5 Şematik İşlevlerin Dizgesel Sunuluşu

Şematizmin daha iyi anlaşılması için ‘şematik işlev’ ile şema arasında bir ayrımı öneriyoruz. ‘Şematik işlev’ içerik sağlayan edimdir.¹⁸⁷ Şema ise kategorilere, yani anlama yetisinin kökensel kavramlarına içerik sağlayan ve zamanda temsil eden transendental zaman-belirlenimidir.¹⁸⁸ Kant birçok yerde şema kavramından bahsederken ona içerik sağlayan tasarımı imler. Örneğin, yargılar kategorilerin şemalarıdır veya kategoriler bir metafiziksel dizgenin tamamlanmasını sağlayan şemalardır.¹⁸⁹ Bu anlamda şema, bir tür taslak (*Umriß*), yöntem ve yordam, eskiz (*Zeichnung*), gölgemsi imgesi (*Shattenbild*), desen (*Muster*) ‘içerik sağla-

¹⁸⁷ Kant bu nedenle birçok metinde bir kavramın şemasından bahsederken ona içerik sağlayan aracı tasarımı imler. Bkz.: Kant, *De Mundi*, §4, AA 2: 393, CE 385.

¹⁸⁸ Bkz.: A139/B178. Matherne, söz konusu zamansal-belirlenimleri zamansal geştaltlar, yani zamansal desenler olduklarını iddia eder. Bkz.: Matherne, “Kant and the Art of Schematism”, 188.

¹⁸⁹ Bkz.: Kant, *Anfangsgründe*, A 4: 474, CE 10.

yan' ve bir 'tasarı' (*plan*) 'yol gösterici bir imge/hayal' anlamında kullanılır.¹⁹⁰ Bu nedenle ilk kullanıma 'şematik işlev', ikinci kullanıma ise transendental şema veya yalnızca şema diyebiliriz. Biz şematik işlev anlatımını modelle birlikte transendental şemaları da içerecek bir çatı kavram olarak kullanıyoruz. Model, bir şeyin duysal olana dayanılarak oluşturulan tasarısıdır.¹⁹¹ Örneğin, bir ressam hayal gücü yoluyla bir eskiz çizer veya bir mi'mâr bir bînânın taslağını görüye dayalı olarak çizer. Bu ayrımla işleve içerek vereni, kavramın altına görüleri sağlayan ve anlamın gönderime nasıl sunulduğunu, ya da anlamın kavrayışa nasıl dönüştürüldüğünü daha iyi anlamış oluruz.

Bu durumda kavram empirik ise şematik işlevi *örnektir*, eğer kavram duysal ise şematik işlevi *monogramdır* ve eğer kavram anlama yetisi kavramı ise şematik işlevi *şemadır*. İdea kavramının şeması ise ya ideasal şema ya teknik birlik şeması ya da arkitetkonik birlik şemasıdır. Kavram, kuramsal akıl kavramı olduğunda şematik işlevi ideanın şemasıdır. Eğer pratik aklın bir ahlâk yasasının şemasından bahsedecek olursak bu *tiptir*.¹⁹² Eğer aklî olan düşünsel kavramın şematik işlevi söz konusu ise bu *simgedir*.^{193 194} Aşağıdaki şematik işlevlerin genel bir çizelgesi bulunur.

¹⁹⁰ Bkz.: A833/B862; A570/B598.

¹⁹¹ Bkz.: A570/B598.

¹⁹² *İkinci Kritik* ve *Üçüncü Kritik*'te ele alınan şematik işlevler konumuzun sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle yalnızca şematik işlev çizelgesini tamamlamak amacıyla adları anılmıştır. Tip şematik işlevini Kant şöyle açıklar: "...ahlâk yasasının doğadaki nesnelere uygulanabilmesini sağlayan (hayal gücü değil), anlama yetisi dışında hiçbir bilgi yetisi yoktur ve anlama yetisinin bir akıl ideası altına koyabileceği duysallığın bir şeması değil, fakat bir yasadır. Gelgelelim, duyu nesnelere *in concreto* olarak sunulabilen bir yasadır ve böylece biçimine göre olsa da bir doğa yasasıdır. Buna göre ona ahlâk yasasının *tipi* [*Typus des Sittengesetzes*] diyebiliriz." Kant, *KpV*, 5: 69.

¹⁹³ Simgenin şematik işlevine dâir: "Bir şeyi duysal kılma anlamında tüm sergilemeler [*hypotyposis*] [olmayan gösterebilenler] (temsil, *subjecto sub adspectum* [=göz önüne alma]), iki türden biridir: ya şematiktir, ki burada anlama yetisi tarafından kavranan bir kavrama karşılık gelen görü *a priori* verilidir, ya da simgeseldir, ki burada yalnızca aklın düşünebileceği, hiçbir duysal görünümün yeterli gelmediği bir kavrama atfedilir ki yargı gücünün şematizminde izlediğine benzetimli, e.d. yalnızca yordam kuralıdır ki görünüm kendisinin değil, dolayısıyla kavrama karşılık düşen içerik değil, yalnızca düşünümün biçimidir." Kant, *KdU*, §59, 5: 351. Bu doğrultuda Pascal David ele aldığımız şematik işlevlerin, sergilemenin (*Darstellung*) (a) şema, (b) örnek, (c) sembol [simge] ve (d) kuruluş, olmak üzere dört figürü olduğunu belirtir, fakat Kant'a bir atif vermez. Bkz.: Pascal David, "Bild," , *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon*, Translation/Transnation (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2014), 109. Yeri gelmişken im/gösterge ile simge arasında bir farktan söz edebiliriz. İm, imlediği şeyle benzerlik ilişkisine sahip değildir, fakat simge simgelediği şeyle bir benzerlik ilişkisine sahiptir. Örneğin, örneklik teşkil eden bir kişi bir simgedir çünkü kendisi ile örneklik teşkil ettiği ilke arasında bir benzerlik vardır; fakat trafik ışığı trafik ışığını imlemez, durmamız veya geçip gitmemiz gerektiğini anlatır. Krş.: John D. Glenn, "Kant's Theory of Symbolism", *Knowledge and Value: Essays in Honor of Harold N. Lee*, ed. Andrew J. Reck (Dordrecht: Springer Netherlands, 1972), 16. Eleştirisi ve şematik işlevine yönelik kullanımı için bkz.: Oğuz Haşlakoğlu, "Kant Estetiğinde Sembol Tanımının Eleştirisi", *Journal*, sy 3 (2014): 79-86.

<i>Kavram</i>	<i>Şematik İşlev</i>	<i>Örnek</i>
<i>Empirik Kavram</i>	Örnek	Araba
<i>Saf Duyusal Kavram</i>	Monogram	Üçgen
<i>Kategorik Kavram</i>	Şema	Zamanda Kalıcılık
<i>İdeasal Kavram</i>	İdeanın Şemaları	Aklî Tanrı
<i>Ahlâk Yasası kavramı</i>	Tip	Koşulsuz iyi
<i>Düşünümsel kavram</i>	Simge/Örnek	Despotik Devlet

Çizelge 3: Şematik İşlev Çizelgesi

2.1.6 Empirik ve Duyusal Kavramların Şematizmi

Şimdi yukarıda şematik işlevlerin genel bir çizelgesine vererek okur için bir güzergâh oluşturduk. Şimdi bu doğrultuda bu tezde belirleyici şematizm ve ona dayanması gereken düzenleyici şematizm olduğundan şimdi bu iki alana dâir incelememize geçebiliriz. Bu doğrultuda öncelikle empirik ve duyusal kavramların şematizmini ele alacağız ve şematik işlevlerini *örnek* ve *monogram* olduğunu belirlemeye çalışacağız.

2.1.6.1 Empirik Kavramın Şematik İşlevi

Şimdi empirik veya duyusal kavram, kavram olması bakımından işlevdir ve boştur. Görü(nüm) içeriktir ve işlevi doldurur. Görünümün kategori altına alınmasına aracılık eden şemadır. Şemaların yetisi ise hayal gücüdür: “*hayal gücü, bir nesneyi görüde bulunmaksızın da tasarımılayabilme yetisidir.*”¹⁹⁵ Şema bunu düşüncede hayal gücü aracılığıyla çoklu için bir yöntem kurarak, yani bir model çizerek yapar. Bir kedi görürüm ve imgeden hareketle kedi kavramını modellerim. Eğer bu bir anlama yetisi kavramı olacaksa çeşitli imgelerden hareket-

¹⁹⁴ Kant simge ve şema arasındaki ilgiyi şu sözlerle yeniden anlatır: “Nesnel gerçeklik, ona karşılık gelen görüş yoluyla aracılı (*directe*) kavrama uyarlanırsa, yani kavram aracısız olarak sunulursa, bu edime şematizm denir; ancak aracısız (*indirecte*) değil de yalnızca sonuçları içinde sunulabiliyorsa, buna kavramın simgeleştirilmesi denilebilir. İlki duyu kavramlarıyla olur, ikincisi bu nedenle tam olarak sunulmayan ve yine de zorunlu olarak bir bilişe âit olmalarına rağmen hiçbir olanaklı deneyimde verilemeyen duyu üstü kavramlar için bir çaredir – her ne kadar yalnızca pratik olarak olanaklı olsa bile.” Kant, *Die wirklichen Fortschritte*, AA 20: 280, CE 370.

¹⁹⁵ B151. Hem görü de hem de düşüncede sentezler anlamına gelir.

le transendental bir kavramın modelini ‘fark’ ederim. Örneğin, dört kedi, dört köpek veya dört sayısı birer imgedir. Bu imgelerden hareketle sayı kavramının modeline ulaşırım. Şimdi empirik kavramlar *a posteriori*dir. *A posteriori* olan kavramlar ise deneyimden elde edilir. Bu nedenle Kant, “hiçbir empirik kavram tam olarak tanımlanamaz, onlar yalnızca açıklanabilir” der.¹⁹⁶ Buna karşın kategoriler, anlama yetisinin (saf türevsel değil) saf kökensel kavramlarıdır. Kategori, *a priori*dir ve bu nedenle zorunludur. Bu bakımdan eğer modellemede konu edinilen empirik kavramsa bir ‘*model üretimi*’, eğer kavram kökensel ve *a priori* ise ‘*model erişimi*’ söz konusudur. Bu nedenle empirik kavramlar dizgesel birlik ilkeleri doğrultusunda yeniden ele alınır.

Empirik kavramlar belki de şematik işlev dizgesinde en çok eleştiri alan kavramlardır. Üstelik Kant’ın kendisi de ne *Mantık Dersleri*’nde ne *Birinci Kritik*’te yeterli açıklamalar yapmıştır.¹⁹⁷ R. B. Pippin (1976) konunun neredeyse eleştirel felsefenin sentetiklik iddiasının tehlikeye düşürebileceğini ve Kant’ın buna yeterli bir yanıt veremediği anlatır.¹⁹⁸ Umberto Eco (2000) da *Kant ve Ornitorenk* adlı yapıtında Kant’ın empirik kavramların şemalarının kabul etmesi durumunda bir tür Platonculuğa düşeceğini ve “*ornitorenk görmemiş olsak bile doğuştan gelen bir şemaya sahip olmamız gerekir, aksî takdîrde bir tane gördüğümüzde onu*

¹⁹⁶ A727: “...empirik bir kavram hiçbir biçimde tanımlanamaz, yalnızca açıklanabilir; çünkü empirik kavramda yalnızca duyu nesnelere belli türden kimi damgalarını [*Merkmal*] bulabileceğimiz için, aynı nesneyi belirten sözcük altında kimi zaman daha çok kimi zaman ise daha az damgalarını düşünüp düşünmeyeceğimiz hiçbir zaman kesin değildir.”

¹⁹⁷ Örneğin, Kant *Birinci Kritik*’te kimi yerlerde *kuvvet* kavramını da empirik kavram olarak niteler. Saf türevsel olarak adlandırılan kuvvet kavramının nasıl empirik olabileceği oldukça kafa karıştırıcıdır. Kant *Birinci Kritik*’te (A82/B108, krş. A81) ve *Prolegomena*’da (§39) nedensellik kategorisinden türettiği kuvvet kavramını saf türevsel bir kavram olarak anlama yetisinin (a) görüşle ilişkisinden veya (b) kategorilerin kendi aralarındaki ilişkisinden doğabilen kavramlar olan saf *yüklemlenebilenler* (*Prädicabilien*) olarak ele alır. Ne var ki kuvvetin empirik olarak verilmesi gerektiğini (A207) ve *Transendental Diyalektik*’te kuvvetin bir ideaya (A648) bağlı düzeninden yeniden söz edilir. Bu noktayı ilerde açmak üzere şimdilik bırakıyoruz. Yükleme olarak kuvvet için krş.: Stephen Howard, “Kant and Force: Dynamics, Natural Science and Transcendental Philosophy” (London, Kingston University, 2017), 119.

¹⁹⁸ Robert B. Pippin, “The Schematism and Empirical Concepts”, 171: “Kant’ın sık sık ‘empirik kavram nasıl şematize edilir’ sorusuna yanıt verememesi, genellikle fark edilen ancak peşine çok az düşülen bu sorundur, özellikle de tüm birliğin öncelikle ‘sentetik’ olduğu ve tüm biçimselliğin öznel ve işlevsel olduğu kuramına dek izlenirse, Kant’ın Kopernik devrimi ve onun olağanüstü etkili mirâsı için biraz sıkıntılı olmaktan daha fazlası olabilir. Belki de tüm bu zorluklar bir şekilde Kant’ın dogmatik rasyonalizm ve transendental realizm olarak gördüğü şeyi topyekûn eleştirel bir şekilde dışlamasını daha az ikna edici kılar.” Jørgensen da empirik kavramların güçlüğüne değindikten sonra bu kavramların evrenselliğinin sunulmasının gerektiğini belirtir çünkü “empirik kavramlar deneyimden türetilir ve bu nedenle farklı kişiler kavram altında farklı şeyler anlayabilir.” Bkz.: Jørgensen, “Kant’s Schematism and the Foundations of Mathematics”, 9.

düşünemedik” der.¹⁹⁹ A. E. Dağtaşoğlu (2011) konuya ilişkin olarak Kant’ın hem empirik kavrama ilişkin açıklamalarını yetersiz bulur hem de empirik kavramların şematizmini yeterince yanıtlamadığını düşünür.²⁰⁰ L. Chipman da Kant’ın şematizmi saf kavramlar için düşündüğünü ama ‘*ad hoc*’ bir çözüm olarak sunmamak amacıyla tüm kavramlara genelleştirdiğini belirtir.²⁰¹

M. Pendlebury (1995), empirik ve transendental şema ayrımı yaparak bu sorunu aşmaya çalışır. Empirik bir şema görüde sentezlenen duyumla uyuşan imgesel bir sentez deseni sağlar, buna karşın transendental şema, görüler arası yapısal ilişkilere denk düşer ve görüde içerilen duyumun tikel nitelikleriyle uyumlu değildir.²⁰² Ne var ki empirik kavramların önce kategorilere dayanmaları gerektiğinden ve şema anlatımı genel bakımdan transendental şemaları imlediğinden empirik şemalardan söz edemeyiz. Tekil bir nesneye ilişkin şematik olabilecek tek şey imge (*Bild*) olur (ki o da şema değildir), fakat transendental şemalar yalnızca ya figüratif sentezle ya düşünsel sentezle sağlanabilir. Bu nedenle empirik kavramın şemasından değil, şematik işlevinden söz etmek gerekir.

Ne var ki biz temsiller arası geçişle bu sorunun ortadan kalkabileceğini düşünüyoruz, çünkü empirik kavramlar deneyimden türetildiklerinden sahip oldukları şematik işlev de sonradan elde ediliyor olmalıdır. Gelgelelim, bu şematik işlevler transendental değildir, bu nedenle şematik işlev olarak adlandırılıp *örnek* olarak alınması gerekir. Aksî durumda elimizde kategorilerin şemalarından bağımsız olarak her kavramın *a posteriori* olarak elde edilen bir

¹⁹⁹ Umberto Eco, *Kant, and the Platypus: Essays on Language and Cognition* (San Diego: Harcourt, 2000), 88: “[Empirik kavramın] bu şeması nereden gelir? Geometrik figürler şeması söz konusu olduğunda, uzayın saf görüşü üzerine düşünmek yeterliyken ve bu nedenle şema, zihnimizin kuruluşundan çıkarılabilse de köpeğin (ve dolayısıyla kavramının) şeması için durum kesinlikle böyle değildir. Aksî takdirde, doğuştan gelen idealardan olmasa da doğuştan gelen şemalardan oluşan bir repertuarımız olurdu: tüm evrenin envanterini tüketene kadar köpeklik, atlık vb. şemalarını içeren bir repertuar. Bu durumda, daha ornitorenk görmemiş olsak bile doğuştan gelen bir ornitorenk şemasına sahip olmamız gerekirdi, aksî takdirde bir tane gördüğümüzde onu düşünemedik. Kant’ın bu tür bir Platonizmi onaylayamayacağı son derece açıktır (ve Platon’un onaylayıp onaylamadığı tartışma konusudur).”

²⁰⁰ Bkz.: Dağtaşoğlu, “Saf Aklın Eleştirisi’nde Matematik ve Empirik Kavramların Şematizmi Sorunu”, 110-113.

²⁰¹ Chipman, “Kant’s Categories and their Schematism”, 42.

²⁰² Pendlebury, “Making Sense of Kant’s Schematism”, 795. Matherne, empirik kavramlarla empirik şemaların özdeş olmadığını düşünür. Bkz.: Samantha Matherne, “Kant and the Art of Schematism”, 202. Longuenesse de tüm kavramlardan önce şemaların geldiğini belirtir. Krş.: Longuenesse, *Kant and the Capacity to Judge*, 116, D₂₉: “...şema olmaksızın, hângileri olursa olsun (kategoriler, matematiksel veya empirik kavramlar) kavramlardan hiçbir şekilde yararlanılamaz.”

şemasının olması gerekirdi, fakat bunun eleştirel düşünceye uygunluğu oldukça tartışmalı bir konudur.

Şimdi temsil ve tasarım, belirleyici ve düzenleyici şematizm ayrımları ortaya koyulmaksızın şematizm büyük bir kafa karışıklığına yol açacaktır. Empirik kavramların şematizminde bir modellemeye ulaşılmaya çalışılır, oysa kategoriler *a priori* verili olduklarından şemaları da *a priori* hayal yetisinin *a priori* sentez kurallarıdır. Buna karşın imge empirik hayal gücünün ve dolayısıyla empirik sentezin bir ürünüdür. Nasıl uzay ve zaman duyusallığın *a priori* koşulları ve nasıl kategoriler ve türevsel kavramlar, anlama yetisinin *a priori* koşulları ise şemalar da hayal yetisinin (gücünün değil) *a priori* saf koşullarıdır. Bu koşulların nasıl sentez sağladığı ve kavramsal olana duyusal malzemeyi nasıl taşıdığı asıl sorundur.

Temsiller arası geçiş doğrultusunda, düşünümsel²⁰³ şematik işlev tikelden tümele, temsilden tasarıma ulaşmak istediği için *örnektir*. Örnek tikeldir²⁰⁴, imge tekildir, buna karşın şema ise genel/tümeldir.²⁰⁵ Örnek, imge veya imgelerin genelliğidir. İmge izlenimlerin hayal gücü tarafından bir temsildeki sentezidir. Şema *kendisinde a priori* olarak tümeldir ve sentez kuralıdır. Şema zamanla tekillik üzerinden, kavramla *a priori* ve genel olması bakımından bağlanır.

Buradaki en büyük sorun tekil empirik kavram ile tikel empirik kavramın birbirine karıştırılmasıdır. Örneğin, ‘Kant’ın köpeği’ tekildir ve şeması öncesinde düşünümsel yargı gücü tarafından oluşturulmuş örnektir. Ne var ki Kant’ın bu konuda neredeyse hiçbir açıklayıcı anlatımı bulunmadığını belirtmemiz gerekir.

²⁰³ Buradaki üzerine düşünüm (*reflexio*), transendental düşünümünden ayırt edilmelidir. Transendental düşünüm karşılaştırma yaparak transendental yerlerini belirler (duyusallık ya da anlama yetisi). Bilinegeldiği anlamıyla düşünüm ise tikelden tümele gitme edimidir. Bkz.: B324.

²⁰⁴ Örneğin tikelliği için bkz.: A134/B173. Kant ayrıca “Eğer kavramlar empirik ise görümlere *örnekler*, eğer saf anlama yetisi kavramları ise görümlere *şemalar* denir” der. Kant, *KdU*, §59, AA 5: 351. Kant’ın görüşü kimi zaman “örnek” ve “içerik” bakımından kullandığı hatırlanmalıdır. Bkz./Krş.: B75-A51. Bununla birlikte Arendt örneklerin kendi bünyesinde bir kavram veya genel kural içeren örnekler olduğunu belirtir. Bkz.: Hannah Arendt, *Kant’ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler*, çev. Devrim Sezer ve İsmail Ilgar, 2. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 156. Kant, *KrV*, B372: “...tüm olanaklı deneyim nesnelere örnekler olarak hizmet edebilirler.” Allison örneklerle imgeler arasında benzerlik kurar. Örnek belirlidir veya sabittir ve tikeldir, aynı özelliği imgede bulamayız. Bkz.: H.E. Allison, *Kant’s Transcendental Idealism* (New Haven, London: Yale University Press, 2004), 2008.

²⁰⁵ Kant’ın imgenin tekilliği ve şemanın tümelliği için bkz. *KrV*, A140/B180: “... [ş]emanın imgeden ayırt edilmesi gerekir” ve “...[kavramın] tümelliğine imge hiçbir zaman erişemez, tersine her zaman bu alanın bir bölümüyle sınırlı kalır”.

Diyebiliriz ki örnek, empirik kavramların şematizmine (*örnek*) veya düşünümsel kavramların şematizmine (*simge*) ilişkindir çünkü iddia edebiliriz ki her empirik kavram genelde tikeldir.²⁰⁶ Tikel olduğunda tam tanım için yetersizdir. Kavram empirik olduğunda şematik işlevi örnektir. Örnek, bir tikel modellemedir. Örneğin, doğaya çıktığımda gül, karanfil ve zambak nesnelere görürüm. Tikel güllerden gül modeline ulaşmamı sağlayan örneklerdir. Örnek, duyunun iç biçimi ile kavramının genelliğine dayanır. Üzerine düşünme (=refleksiyon); ortak damgalar (*Merkmal*)²⁰⁷, özellikler bulma edimidir.²⁰⁸ Gül, gül imgelerinin bir modelidir ve düşüncede hayal gücü tarafından çizilir. Eğer daha canlı bir örnek verecek olursak diyebiliriz ki, Sokrates bir bilgenin şematik işlevi, yani modelidir. Model; kavramı, görüye/içeriğe bağlayan aracı tasarım ise Sokrates gibi bir örnek, kavramsal olanı duyuşal olana bağlamak için gereken bir örneklilik teşkil eder. Buna karşın benzetimin şematik işlevi bir modelleme üretmez, yalnızca bazı özelliklerin karşılaştırılma yoluyla diğerinde düşünmeyi olanaklı kılabılır. Kavramın benzetimsel kullanımı yalnızca kullanıma ilişkindir. İdeasal şemalar kategorik şemalarla benzetim içinde oluşturulur. Kant, *Mantık Dersleri*'nde kavramın yapısı gereği genel olduğunu ve tekil kavram anlatımının yalnızca kullanıma ilişkin olduğunu açıkça belirtir.²⁰⁹ Bu bakımdan kavram veya ne türden olduğu ayırt edilmeksizin düşünce, genel tasarımlara dayanır. Genel tasarım ise tikel veya tümel olabilir.²¹⁰

²⁰⁶ Kant, *Erste Einleitung*, AA 20: 214, CE 17: "...düşünümsel yargı gücü, verili görünümlele belirli doğal şeylerin empirik kavramların altına getirmek için ilerler."

²⁰⁷ Bkz.: A32/B377.

²⁰⁸ Bkz.: Kant, *Jäsche Logik*, §6, AA 9: 94, CE 592.

²⁰⁹ Kant, *Jäsche Logik*, §1, AA 9: 91, CE 589: "Kavramların kendileri değil, yalnızca kullanımları bölümlenebilir." Ayrıca genellik için bkz. Arendt, *Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler*, 156.

²¹⁰ Kant, tümel ve genel kavramları arasında bir farka gitmez ancak bu ayrıma kısaca değinir. Bkz.: *Jäsche Logik*, §21, AA 9: 103, CE 599. Biz genel kavramının tikel ve tümeli kapsayan şekilde kullanacağız. Tümel ise altında kapsanan öğelerinin tümünün belirlenebildiği yargı ve kavramlar için kullanacağız. Bu ayrım önemlidir çünkü Kant şemalardan söz ederken aslında tekilden genele geçişin koşullarını sunmaktadır, bu nedenle şematizm, 'geneller sorunu' olarak adlandırılması gereken "tümeller sorunuyla" doğrudan ilişkilidir. Üstelik kanaatimizce Kant, "Görünümlere ve onların salt biçimine ilişkin anlama yetimizin şematizmi, insan ruhunun derinliklerine gizlenmiş bir san'attır, öyle ki gerçek işleyişini doğadan sezmemiz ve gözlerimizin önüne sermemiz oldukça güçtür" derken tümellerin kaynağının bilinemez olduğunu belirtir çünkü Kant ne zaman insan öznesinin bilinemez bir tarafından söz etse "ruh" anlatımını kullanır. Bkz.: B181. Kant sentezi de "ruhun kör ama vazgeçilmez ürünü" olarak niteler. Bkz.: A78/B103. Strawson da söz konusu karanlık tarafı vurgular ve hayal gücünün asla anlayamayacağımız büyümlü bir yeti olduğunu belirtir. Bkz.: P. F. Strawson, *Freedom and Resentment and Other Essays* (London ; New York: Routledge, 2008), 53. Gelgelelim S. Matherne ise buradaki "san'at" (*Kunst*) anlatımın literal olduğu ve estetik yargı ve dehâyla doğrudan ilgili olduğunu savunur. Böylece şematizmin yalnızca teknik bilgi veya ereklerle değil aynı zamanda dehâyla da ilgili olduğunu belirtir. Bkz.: Matherne, "Kant and the Art of Schematism", 199. Kant'ın Ayrıca empirik kavramların tümelliği sorunu için Pippin'nin söz konusu makâlesine gidilebilir. Bkz.: Robert B. Pippin, "The Schematism and Empirical Concepts", *Kant*

Şimdi şema bir yöntem veya yordam tasarımıdır. Şematik yöntem e.d. modelleme aracılığıyla gerçeklik kurulur. Bu kurulum, empirik kavrama ilişkin olduğunda onun damgalarının düşüncede kurulması anlamına gelir. Örneğin, elimde bu metni yazdığım kalemin bir imgesi vardır ve tekildir. Tekil olanların ortak damgalar aracılığıyla modellenmesi bize empirik kavramın modelini verir. ‘Elimdeki kalem’den kalem kavramına geçiş bu şekilde olur. Şematik işlev bu doğrultuda, kalem imgesini, kalemin anlamını kalem kavramının altına getirir ve onu gönderime sunar. O hâlde şema, gönderimin, imlediğinin duyusal olanağını sunan bir tasarımıdır.

2.1.6.2. Duyusal Kavramın Şeması

Benzer bir durum duyusal kavramlar için de geçerlidir. Eğer kavram saf duyusal kavramsa yine bir şemaya gereksinim duyar. Duyusal kavramların şeması *monogram*dır.²¹¹ Örneğin, matematik dersinde defterime çizdiğim kare bir imgesi vardır ve kare kavramının kendisini elde etmem için hiçbir şekilde yeterli değildir çünkü kareyi deftere yeterince düzgün çizememiş olabilir veya isteğime uygun şekillerde çizmiş olabilirim. Üstelik ‘mükemmel’ şekilde çizmiş olsam bile artık somuta indirgendığı ve düşüncede kalmadığı için tekilleşmiş ve kavramın üretimi için gereken yetkinliği kaybetmiş olacaktır. Bunun nedeni, üçgenin modelinin bir tür ‘kalıp’ (=şema) olmasıdır.²¹² Karenin modeli, kare imgeleri arasındaki ortak damgalardan hareketle oluşturulur. Bu ortak damgaların *a priori* duyusal modelini sağlayan *monogram*dır. Karelerden kareliğe, tekilden genele geçiş kare çokluğunun veya çeşitliliğinin modellenmesiyle olur. Bu modellemeyle ayırt ederiz ki karenin *monogramı*, kare kavramının veya işlevinin altına kare imgesini getirir. Böylece boş kare kavramı, kare imgesiyle doldurulur. Gelgelelim, karenin bu işlevi hayal gücü aracılığıyla düşüncede kurulur ve işlevine göre *monogram*, *diyagram* veya *hologram* olabilir.²¹³

Studien 67,1-4 (1976), 157: “...the status of empirical concepts as formal *universals* within Kant’s radical, ‘transcendental’ interpretation of formality” (*vba*).

²¹¹ A141/B181: “Duyusal kavramların şeması saf *a priori* hayal yetisinin bir ürünü, deyim yerindeyse *monogramı*dır; öyle ki imgeler öncelikle bu *monogram* aracılığıyla olanaklıdır”

²¹² Kalıp anlatımı için bkz.: A. Ayhan Çitil, *Matematik ve Metafizik* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2012), 37, D₃₈.

²¹³ Maurizio Ferraris, *İmgelem*, çev. Fırat Genç (İstanbul: Dost Kitapevi, 2008), 78: “Kant bu bölümde bir imgenin asla genel bir hâle gelemeyeceğini, bunun yerine imgelerin biçimlenmesine yön veren izlerin inşâsı için yöntemden bahsetmek gerektiğini kabul eder. Aradaki yatkınlık hayli güçlüdür; bunun nedeni sadece *monogram*

Monogramlar gölgemsi şematik işlevlerdir. Diyebiliriz ki figüratif sentez yoluyla sağlanırlar. Bu nedenle Kant monogramların düşünsel bir yönünün olmadığını vurgular.²¹⁴ Monogramlar aynı zamanda uzaya dayanır çünkü çizgiyi düşüncede çizmeksizin buna karşın üçgeni betimlemeksizin düşünemeyiz. Çizgi zamana dayanır fakat üçgenin betimlenmesi için uzaya gereksiniz.²¹⁵ Buna karşın transendental şemalar e.d. kategorilerin şemaları ise düşünsel sentezle ilişkilidir.²¹⁶

Bu durumda diyebiliriz ki duysal kavramlar monograma ama empirik kavramları evrenselleştirme/genelleştirme işlevi düşünümün şematizmine dayanır çünkü tekil veya tikel olandan genele, temsilden tasarıma, imgeden veya örnekten kavrama, şematik işlev aracılığıyla bir geçiş söz konusudur. Empirik kavramların bu şematizmi, aklın onları bir eekte dizgeleştirmesi ileride ayrıntılandırılacaktır. Kant'ın *Birinci Kritik*'te bu konuda açık ve oldukça belirsiz bıraktığı bu kısım teleolojik yargı yetisi ve doğa metafiziği açısından yeniden alınmayı gerektirmektedir. Biz şimdi tüm kavramların temelinde olan kategorilerin şematizmine geçmek istiyoruz.

olarak Kantçı şemayla *Treatise*'nin diyagram'ını birbirine bağlayan ilişki değil, berâberinde, esâs sorunun tikel-den genele nasıl varıldığını göstermektense, tersine, *a priori* kategorilerden tikel nesnelere nasıl gelindiğini göstermek olmasıdır. İmgenin karşısına monogram ve diyagramı yerleştiren Kant ve Berkeley, izlenimlerden bahsederken resim galerisi imgesi yerine kâğıt imgesine gönderme yaparak tipografik bir metafordan yararlanmış olan Locke'a hâksızlık eder." Ayrıca hologram için bkz. Maurizio Ferraris, *Imgelem*, 95.

²¹⁴ Bkz.: A570/B598.

²¹⁵ Bkz.: Makkreel, *Imagination and Interpretation in Kant*, 29-32. Bkz.: A570/B598. Bkz.: Matherne, "Kant and the Art of Schematism", 202, D₂₈.: "Kant, aslında bunların ressamların kafalarındaki eskizler veya gölgemsi olduğunu öne sürerek monogramları *Kunst*'a bağlar."

²¹⁶ Scaglia, de Vleeschauwer'in *La deduction transcendente dans l'oeuvre de Kant* başlıklı çalışmasında Kant'ın şematizminin yalnızca figüratif ve düşünsel sentez yoluyla anlaşılabilceğini iddia ettiğini belirtir. Bkz.: Scaglia, *Kant's Notion of a Transcendental Schema*, 19. Jørgensen da figüratif sentezi geometrik sentezle bağlantılandırır. Bkz.: Jørgensen, "Kant's Schematism and the Foundations of Mathematics", 21.

2.2 METAFİZİK ve FİZİĞİN TRANSENDENTAL ŞEMALAR ÜZERİNDEN KURULUŞU

2.2.1 Şematizm ve Metafizik

“...metafiziğe bizimle arası açılmış bir sevgili gibi her zaman geri döneriz.”²¹⁷

Şimdi tasarımdan temsile gidiş doğrultusunda, anlama yetisinin saf kavramlarının şematizmine bakalım, ancak öncesinde bu bölümün önemine dâir birtakım açıklamalar yapma gereksinimi duyuyoruz. Kant, *Birinci Kritik*'te temellendirdiğini düşündüğü bilimlerin edimselleştirilmesiyle ilgili olarak *Prolegomena*'da dört temel soru sorar: (a) *saf matematik*, (b) *saf doğa bilimi*, (c) *bütününde metafizik* ve (d) *bir bilim olarak metafizik nasıl olanaklıdır?*²¹⁸ Kant'ın eleştirel dizgesine ve bir bilimin olanağına ilişkin tüm belirlenimleri özelde metafiziğin ve genelde bir bilimin ne olduğu (saf akıldan bilginin eleştirisi) sorusuna, e.d. sentetik *a priori* bilimin nasıl olanaklı olduğu sorusuna indirgenebilir. Kant bu doğrultuda bir bilimin en yetkin tanımlarından birini *Doğa Bilimlerinin Metafiziksel Temelleri*'nde şöyle verir:

[B]ir dizgeye, yani ilkelere göre düzenlenmiş bir bütünü olduğu varsayılan her öğretiye bilim denir ve bu ilkeler, bilgilerin bir bütünde empirik ya da aklî bağlantılandırılmasının ilkeleri ve dolayısıyla doğa bilimi, cisim öğretisi veya ruh öğretisi olsun, tarihsel veya aklî doğa bilimi olarak bölünmelidir.²¹⁹

Bu bakımdan Kant uzay üzerinden geometrinin ve zaman üzerinden aritmetiğin kavram ve ilkelerini, saf görüye dayanarak kurmuştu.²²⁰ Böylece bir bilim için gerekli apodiktik kesinlik ve sentetik *a priorilik* hem saf matematik hem de saf geometri ve genelde doğru bir bilim için ‘görüde sergilenme ilkesine’ dayanılarak oluşturulmuştu. Şimdi ilkelerin bir bütünde bağlantı-

²¹⁷ Kant, *KrV*, A850/B878, TR 383

²¹⁸ Bkz.: Kant, *Prolegomena*, §5, TR 36. Kant'ın sentetik ve analitik yargılar veya bunlara ilişkin diğer yargı türleri arasındaki ayrımları da bir “doğru/gerçek bilimin” olanağı bakımından anlam kazanır. Doğru/gerçek bilim için bkz. Kant, *Anfangsgründe*, AA 4: 469.

²¹⁹ Kant, *Anfangsgründe*, AA 4: 668, CE 3.

²²⁰ Bkz.: Kant, *Prolegomena*, §10.

landırılması dizgedir. Kant dizgeyi aynı zamanda bütünün biçimi bakımından “*çoklu bilgilerin bir idea altındaki birliği*” olarak tanımlar.²²¹

Bu durumda bizim doğaya ve duyu dünyasına ilişkin tüm tikel bilgilerimiz bir idea altına getirildiği sürece metafizik olarak adlandırılabilir çünkü felsefî bilgilerimiz ya saf akıldan gelir (*saf felsefe*) ya da empirik ilkelere gelen (*empirik felsefe*) akıl bilgisidir. Saf aklın felsefesi de *eleştiri* ve *bilim* olarak iki bölüme ayrılır. Eleştiri tüm saf *a priori* bilgi açısından akıl yetimizi irdelenir. Bilim ise saf aklın dizgesidir ve akıldan doğan bütün bilgileri bir bağlantı içinde sunar. Metafizik, eleştiri ve bilimdir, bu nedenle metafizik saf aklın, bilgilerimizi dizgesel bir birlik altına getirilmesinin ve bunun eleştirisinden başka bir şey değildir.²²²

Kant metafiziği, (a) *transendental felsefe* ve (b) *saf aklın fizyolojisi* olmak üzere en temelde iki bölüme ayırır. Kant'ın transendental felsefe imlemek istediği akıl güdümündeki anlama yetisinin temel ilkelerinin dizgesel sunuluşudur. Şematizm bölümünde göreceğimiz üzere, şemalar olanaklılık değil yalnızca edimsellik üzerinden temellenir. Bu nedenle verilebilirlikle değil, verili olanla ilgilenebilir. Ontoloji nesnelere verilebilirlik bakımından temel ilkeler dizgesiyle, fizyoloji ise verili nesnelere toplamı yani doğa açısından sentetik temel ilkelerle ilgilendir. Bu nedenle denilebilir ki fizyoloji, bu bakımdan transendental felsefeyi kendisi yani saf anlama yetisinin analitiğidir.²²³ Heidegger gerçekten de bu noktayı çok iyi yakalamış ve Kant'ın temel hedefinin yöntem bakımından genel metafizik (ontoloji) olduğunu öne sürmüştür.²²⁴ Ne var ki kendi felsefesinin bir tarihsel önceli yapmak istediği için *Birinci Kritik*'i yalnızca metafizik açısından ele almış, aynı zamanda fiziğin temel ilkelerinin kuruluşunu sağladıkları atlamıştır.

Unutulmamalıdır ki Kant felsefesi bir temsil felsefesi olduğundan transendental felsefenin amacının yalnızca ontoloji ve fizyoloji değil; mantık (akıl ve anlama yetisi) açısından görünümünün dizgesel birliğini sunmak, bir başka anlatımla; doğaya göre insan bilgisinin ilk ilkelerini, yani sentetik *a priori* yargıların olanağını göstermektir. Bu nedenle metafizik eleştiri-

²²¹ Kant, *KrV*, A832/B860.

²²² Bkz.: Kant, *KrV*, A841/B869. Ayrıca Krş.: Kant, *KrV*, AXX: “...metafizik akıl yoluyla kazanılmış tüm sahip olduklarımızın dizgesel olarak düzenlenmiş dökümünden başka bir şey değildir”. Krş.: Kant, *Prolegomena*, §6. Krş.: A841/B869: “Metafizik adı eleştirinin toplamı ile saf felsefenin bütününü de verilebilir.”

²²³ Krş.: A845/B873. Krş.: A247/B303: “Temel ilkeler yalnızca görünümün açıklayıcı ilkeleridir ve genelinde şeylerin *a priori* bilgilerini (örn. nedensellik ilkesi) dizgesel bir öğretilde vermeye çalışan gösterişli bir ada sahip olan *ontoloji* bu nedenle yerini *saf anlama yetisinin bir salt analitiğine* bırakmalıdır.” (*vba*)

²²⁴ Bkz.: Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, 39.

ri ve bilimdir. İlki akli ve anlama yetisini irdeler, ikincisi bilimlerle uğraşır. Kant metafiziğin bütün alanlarını (a) *ontoloji*, (b) *aklı fizyoloji*, (c) *aklı kozmoloji* ve (d) *aklı teoloji* olarak ayırır.²²⁵ Bu alanlar akli'dir çünkü dizgeseldirler çünkü aklın birliği dizgenin birliği demektir.²²⁶ Kant transendental felsefeyle ontolojinin temellerini zaten attığının düşündüğünden sonraki çalışmalarından fizyolojiye yönelir. Fizyoloji de cisimsel doğayı inceleyen akli fizik ve düşünen doğaya inceleyen akli psikoloji olmak üzere iki kısma ayrılır.²²⁷

Ne var ki Kant'ın bu konuda geçirdiği dönüşümler ve tartışmalar sürmektedir. Doğa metafiziğinden fiziğe geçişi arayarak kendi dizgesindeki boşluğu doldurmaya çalıştığı²²⁸ ama bitiremediği *Opus Postumum*'daki kimi bölümler, okur açısından şaşırtıcı gelebilir. Kant, metafiziğin doğa biliminin “verili *a priori* ilkelerini” kapsamasına karşın transendental felsefe bunların olanaklarının ve sentetik *a priori* ilkeleri insan öznesinde kapsar der. Bu nedenle ikincisi özne, ilki nesne odaklıdır.²²⁹ Bu durumda yukarıdaki iddiamızla burada bir sorun olmadığı anlaşılmaktadır.

Özetle, Kant'ın *Prolegomena*'daki “fizyolojik temel önermeler”²³⁰ nitelemesini ve *Birinci Kritik*'in son bölümündeki metafizik bölümlenmesini²³¹ izleyerek anlama yetisinin temel ilkelerini; ontolojinin ve fiziğin ve genelinde tüm özel metafiziklerin bağlı olması gereken genel ilkeler olarak belirliyoruz.²³² Bu nedenle, Heidegger'in iddiasını aşan şekilde²³³ hem fiziğin hem de metafiziğin temel ilkeleridir. Kant'ın amacı duyusal olanı düşünselleştirmek ve genel metafiziği ve özel metafiziği olanaklı kılmaktır. Öyleyse Şematizm bölümü hemen son-

²²⁵ Bkz.: Kant, *KrV*, A847/B875.

²²⁶ Bkz.: Kant, *KrV*, A680/B708.

²²⁷ Bkz.: Kant, *KrV*, A847/B875.

²²⁸ Yapıtın temel sorunsalını Kant şöyle açıklar: “(1) Fizik nasıl olanaklıdır? (2) Doğa bilimlerinin metafiziksel temellerinden fiziğe geçiş nasıl olanaklıdır? (3) Fiziğe âit nesnelere tahmini kapsamı nasıl olanaklıdır?” Kant, *Opus Postumum*, AA 22: 318, CE 105.

²²⁹ Bkz.: Kant, *Opus Postumum*, AA 22: 79, CE 187.

²³⁰ Bkz.: Kant, *Prolegomena*, §24.

²³¹ Bkz.: Kant, *KrV*, A847/B875.

²³² Bu iddiamızı destekleyen bir diğer kanıt Kant'ın *Prolegomena*'nın “Saf Doğa Bilimine Ek: Kategorilerin Dizgesi Üzerine” Bölüm §39'da kullandığı şu anlatımlardır: “...kategoriler dizgesi saf aklın her bir nesnesinin ele alınmasını yine dizgesel kılar ve tam olması gerektiği sürece her metafiziksel soruşturmanın nasıl ve hangi soruşturma noktalarıyla yönetilmesi konusunda bir bilgilendirme ve kılavuzluk sağlar, çünkü anlama yetisi her başka kavramı altında kapması gereken tüm uğrakları tamamlanmış [*Vollständigkeit*] olarak ele alır. Temel önermeler çizelgesi da böyledir, öyle ki tamamlanmışlığı yalnızca kategoriler dizgesine göre pekin kılınabilir.”

²³³ Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, 39: “...*Saf Aklın Eleştirisi* bir ‘deneyim kuramı’ veya hattâ pozitif bilimler kuramı olarak yorumlanırsa, bu yapıtın maksadı ilkece yanlış anlaşılmış olur.”

rasında gelen anlama yetisinin tüm sentetik ilkelerini dizgesel olarak sunan bölümle birlikte okunmalıdır.

Şimdi görünün tekil olduğunu anlatmıştık. Eğer büyüklük/nicelik (*quantorum*) dış görünün saf imgesi olursa *uzay* adını alır. Buna karşın tüm duyu nesnelere iç görüsel saf imgesi olursa (*quantitas*) zaman adını alır.²³⁴ Ayrıca kategorilerin yargılardan çıkarsandığını belirtmiştik. Yargıların ve kategorilerin düzenine, bununla birlikte anlama yetisinin temel ilkelere göre kategorik şemaları serimleyebiliriz. Aşağıdaki çizelgede kategorik kavramların şemaları bulunabilir. Birtakım kısa açıklamalardan sonra konumuzla ilişkili olarak dinamik kategorilerin ve özellikle ilişki kategorisinin şeması üzerinde daha ayrıntılı duracağız.

Şimdi anlama yetisinin temel ilkeleri şemaların uygulanmasına ilişkin olduğundan kategorik şemalarla doğrudan ilişkilidirler.²³⁵ Bu nedenle, eş güdümlü olarak ele alınmaları gerekir. Benzer bir durum, aklın dinamik şemaları için de geçerlidir. Aklın meşrû kullanımı düzenleyici kullanım olduğundan, matematiksel şemaları olamaz, fakat dinamik kategorilerle benzetim içinde kendi çıkarımsal kurallarını kullanır ve dünya-bütünü tek bir idealde modeller. Bu nedenle, anlama yetisinin temel ilkeleri imgesel, monogramik veya şematik olabilirken, aklın düzenleyici temel ilkeleri yalnızca hayalî²³⁶ bir düzenlenişe olanak sağlar. Bu nedenle aşağıda bize zemini sunacak olan kavram şemalarından ve temel ilkelere hareketle önce dünyanın ve doğanın, sonra doğayla benzetim içinde idea olarak dünya bütünü nasıl modelleneceğini göreceğiz.

²³⁴ Bkz.: Kant, *KrV*, A143/B182. *Quantitas* saf nicelik kavramıdır ki saf görüye karşılık düşer. Buna karşın *quantum* somut bir büyüklüğe e.d. empirik görüye karşılık düşer. Kant *Größe* terimini her iki büyüklük kavramının çatı kavramı olarak kullanır. Krş.: Kant, *KrV*, CE 186, Da. Krş.: Kant, *Metaphysik Dohna*, AA 28: 636.

²³⁵ Bkz.: Chipman, “Kant’s Categories and their Schematism”, 50: “..transendental şemaların her birinin senteze gerekli katılımını kanıtlama talebi, aksiyomlar, beklentiler, benzetimler ve postülatlara âittir”.

²³⁶ Hayal ve imge arasındaki farka yukarıda değinmiştik.

		<i>Yargılar</i>	<i>Kategoriler</i>	<i>Şemalar</i>	<i>İlkeler</i>
<i>Matematiksel (Kurucu; görünümünün görüsü) > görüsel</i>		Kurucu Birlik İşlevleri	Kurucu Kurallar	Kurucu Şemalar	Kurucu İlkeler
	Nicelik	Niceliksel Birlik İşlevleri	Nicelik Kuralları	Zaman dizisi: Sayı	Görü Aksiyomları Tüm görünüm uzamlı büyüklüklerdir.
		Tekil	Birlik	(a) Birimin zamandaki temsili (b) yok	
		Tikel	Çokluk	(a) Bazı birimlerin zamandaki temsili (b) yok	
		Tümel	Tümlük	(a) Tüm birimlerin zamandaki temsili (b) sayı	
	Nitelik	Niteliksel Birlik İşlevleri	Nitelik Kuralları	Zaman [transendental] içeriği	Algı Beklentileri Tüm görünümde gerçek olanın, bir duyum nesnesi olanın yoğunluklu bir büyüklüğü, e.d. bir derecesi vardır.
		Olumlu	Gerçeklik	Zamanda varlık gösteren	
		Olumsuz	Değilleme	Zamanda 'var-değildir'i gösteren	
		Sonsuz	Sınırlama	Zamanda 'var-olmayan'ı gösteren	

Dinamik (Tanzim edici/Düzenleyici; görünümün varoluşu) > gidimli		Tanzim Edici Birlik İşlevleri	Tanzim Edici Kurallar	Tanzim Edici Şemalar	Tanzim Edici İlkeler
	İlişki	Varoluşlarına dâir Birlik İşlevleri	İlişki Kuralları	Zaman tanzimi	Deneyim Benzetimleri Deneyim yalnızca algıların zorunlu bir bağlantısının tasarımı yoluyla olanaklıdır.
		Yalın	Töz	Zamanda kalıcılık	(A) Görünümlerin tüm değişiminde töz kalıcıdır ve tözün nicesi doğada ne artar ne azalır.
		Varsayımsal	Neden	Zamanda art zamanlı geliş (neden-sonuç)	(B) Tüm değişimler neden eki bağıntısı yasına göre yer alır.
		Ayrık	Topluluk/Etkileşim	Tözün belirlenimlerinin bir başkasıyla eş zamanlılığı.	(C) Tözler uzayda aynı zamanda algılanabilir oldukları sürece baştan sona etkileşim içindedir.
	Kipsellik	Anlama yetisine dâir birlik işlevleri	Kipsellik Kuralları	Zaman Toplamı/Özeti	Empirik Düşüncenin Postulatları
		Olasılıklı	Olanak	Şeyin “herhângi bir” zamandaki varoluşu	Deneyimin biçimsel koşullarıyla (görü ve kavramlara göre) bağdaşan olanaklıdır.
		Edimsel	Varoluş	Şeyin “bir” zamandaki varoluşu	Deneyimin maddî koşulları ile (duyum) bağlı olan edimseldir.
		Zorunlu	Zorunluluk	Şeyin “tüm zamanlardaki” [edimsel] varoluşu	Edimsel olanla bağlantısı deneyimin evrensel koşullarına göre belirlenen zorunludur.

Çizelge 4: Temel-İlkeler Doğrultusunda Transendental Şemalar Çizelgesi

2.2.2 Fizyolojik Temel İlkeler Doğrultusunda Kategorilerin Transendental Şematizmi

Bu bölümün temel amacı doğanın kategoriler düzenine göre temel ilkelerini sunmaktır. Her bir kategoriye denk gelen şema ve şemanın sağladığı sentetik temel ilkeler dünyanın nasıl kurulduğunu gösterir. Böylece, olası bir dizge ve özel metafiziğin temel alması gereken ilkeler de belirlenmiş olur. Bu ilkeler aynı zamanda temel fiziğin de ilkeleri olmak durumundadır. Bununla birlikte, oluşturulacak herhâangi bir olası dizge, rehber olarak edinilen buradaki ilkelerle benzetim içinde oluşturulabilir. Nicelik ve nitelik kategorisi görüye ilişkin olduklarından tekil olunan kuruluşuyla ilgilidir.

Bununla birlikte, en asli kategori olarak belirtilebilecek ilişki kategorisi verili temsilleri birbiriyle ilişkilendirerek art zamanlı ve eş zamanlı olarak deneyimin kesintisiz/sürekli şekilde kurulmasını sağlar. Ele alınan konu sentetik temel ilkeler olduğundan anlama yetisinin kurallarının duyusallıktan edinilen malzemeye yargı gücü ve hayal gücü yoluyla nasıl uygulandığı irdelenmektedir. Böylece nicelik ve nitelik kategorisinde matematiğin (aritmetik ve geometrinin) öğelerinin şemalar üzerinden nasıl duyusal malzemeye uygulandığı, sürekli deneyimi ve bir dünya-bütünün birliğini nasıl kurduğu incelenmektedir. Böylece elimizde olumsal dizgesel kuruluştaki sürekli rehber edinilmesi gereken bir dünya-bütünü imgesi veya doğayı sağlayacaktır. Diğer dizgeler bu temel imgeden hareketle düzenlenmesi gereken hayalî kurgular olmalıdır. Bu nedenle buradaki her bir kategori (kiplik dışında) söz konusu dünya-bütünün tamamlayan bölümlerdir. Merkezî kategori ise ilişki kategorisidir çünkü yalnızca bu kategori altında tözler üzerinden art zamanlı ve art zamanlı etkileşimi sağlayarak bir bütün oluşturabilir. Bu doğrultuda sırasıyla ilgili şemaları sağladıkları temel ilkelerle birlikte ele alalım.

2.2.2.1 Nicelik Kategorisinin Şematizmi

Nicelik kategorisi, kavramın zamandaki sayısal temsilidir. Zaman, görüde, art zamanlı ayırımsamada yakalanır. Art zamanlı ayırımsamada yakalanın zamanın biçimidir. Şimdi şemalar, sentez kurallarıdır. Bu doğrultuda şema, çokluluğun bir modelidir. Eğer duyusal-nesneyi zamanda biçimsel olarak ve kavramsal açıdan genel ve *a priori* olarak temsil etmek istersem, elimde zamanın *a priori* ve transendental olarak belirlenimi kalır. Niceliğin, zamandaki *a pri-*

ori olarak belirlenimi *dizidir*. Nicelik/Büyüklik açısından şemaları *zaman dizileri* olarak belirtilebiliriz.

Hatırlanacağı üzere, nicelik bakımından yargılar (a) *Tümel* (b) *Tikel* ve (c) *Tekil* olarak üç bölümden ve buna koşut olarak nicelik kategorisi; (a) *Tümlük*, (b) *Çokluk* ve (c) *Birlik* olmak üzere üç bölümden oluşur.²³⁷ Her kategorik öbeğin üçüncü uğrağı ilk ikisinin bir araya gelmesiyle oluşturulur. Söz gelimi, tümlük, çokluk ile birliğin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş anlama yetisinin saf genel temsili e.d. kategorik²³⁸ kavramıdır; bir başka anlatımla, çokluk birlik olarak görülürse *tümlük* adını alır.

Kant nicelik şemasını ele alırken onu alt-kategorilere göre tek tek açıklamaz. Bunun yerine, genel olarak “büyüklüğün saf şemasına” değinir. Bu anlama yetisinin bir kavramıdır ve Kant’a göre saf şeması *sayıdır*:

Dış duyu önündeki tüm niceliklerin/büyükliklerin (*quantorum*) saf imgesi uzaydır, genelinde duyuların tüm nesnelere için zamandır. Gelgelelim, anlama yetisinin bir kavramı olarak niceliğin/büyüklüğün saf şeması sayıdır; sayı ki (türdeş) bir birimin bir başka birimle art zamanlı eklenişini toparlayan bir temsildir. Öyleyse sayı genelinde bir türdeş görü çoklusunun sentezinin birliğinden başka bir şey değildir, çünkü zamanın kendisinin görünümün ayırmsanması-edinilmesi/yakalanmasında [=apprehension] üretir.²³⁹

Kant, nicelik kategorisinin diğer alt-türlerine ilişkin net bir şematik belirlemede bulunmaz. Bunun nedeni, Kant açısından belirgin olmasa da bu konuda birtakım gerekçelendirmelerde bulunabiliriz. Bunun için kategoriler bölümüne tekrar gitmek ve Kant’ın yaptığı vurguyu hatırlamamız gerekecektir:

²³⁷ Niceliksel kategoriler çizelgesi ile niceliksel mantıksal yargılar çizelgesi doğrusal değil, çapraz bir koşutluğa sahiptir. Bu nedenle, tümel yargılar, birlik değil, tümlük kategorisi bakımından düşünülmelidir. Bu durum diğer, birlik ve tekil açısından da aynen geçerlidir. Gelgelelim, tümel ve tekil “istisna olmaksızın” özneyi tutuklarından birlik ve tümlük kategorisinin birbirine karıştırılması oldukça olasıdır. Bu nedenle, sıralamayı Kant’ın yaptığı şekilde değil, kafa karışıklığını önlemek için belirtilen doğrultuda yaptık.

²³⁸ Terimlerin veya kavramların sıfatlaştırılması “kendinde” veya ‘tek başına’ oluşa değil, doğrudan kullanıma ilişkindir. ‘Kategorik kavram’ anlatımımızdan anlaşılması gereken kavramın kategorik kullanımıdır. Tek türden bir kavram olmadığından, kategoriler, kavramların belirli bir alanını imler. Her terimsel sıfatlaştırma, aynı zamanda türsel sınıflandırmadır.

²³⁹ A143/B182.

... [ü]çüncüyü [kategoriyi] ortaya çıkarmak için birinci ve ikincinin birleşmeleri anlama yetisinin özel bir edimini gerektirir ki bu edim birinci ve ikincide gerçekleştirilen edimle özdeş değildir. Böylece, (tümlük kategorisine âit olan) sayı kavramı, çokluk ve birlik kavramının olduğu her yerde her zaman olanaklı değildir (örn., sonsuz temsiline). Bütün bu durumlarda ve geri kalan diğer durumlarda [üçüncü kategori için] anlama yetisinin özel bir ediminin gerekli olduğu açıktır.²⁴⁰

Öncelikle niceliksel transendental tasarımların ara tasarımlarının tümü, sayı şemasına bağlıdır. O hâlde sayı şeması birlik ve çokluk kategorisinin bir araya gelmesiyle oluşan tümlüğün bir şemasıdır ve nicelik kategorisinin tamamını kapsar çünkü sayı türdeş bir birimin diğer türdeş bir birimle art zamanlı toplamının tasarımıdır. Sonsuz (=sonu olmayan) çokluğu birlik ile kısıtlayıp tümlük altında kapsar ve şemasını sayı olarak belirleriz. Bu bakımdan şunu öne sürebiliriz ki nicelik şeması aslında tümlüğün şemasıdır. Bu nedenle Kant niceliğin saf şemasını genelinde sayı şeması olarak alır çünkü birimin (birlik) zamandaki temsilinden ve birkaç birimin anın zamandaki temsilinden (çokluk) veya tüm birimlerin zamandaki temsilinden (tümlük) oluşur. Biz yargılardan hareket etmemiz gerektiği ve anlama yetisi de tikel olanın (tümel yargı her ne kadar tümel olsa da tikel bir bilgi sunar) bilgisi olduğundan birimlerin art zamanlılığının sağladığı tümlük olmalıdır. Bu nedenle, her kategorinin de yine zamanda temsil edilen ama anlama yetisinde temsil edilemeyen bir temsilinin olması gerekir ki bu nedenle Kant sayı şemasının niceliğin genel şeması olarak alır çünkü bir ‘bir’ algısı ile bir başka ‘bir’ algısının eklenmesi ve birimlerin tümlüğünün²⁴¹ sağlanması gerekir.²⁴²

²⁴⁰ B111.

²⁴¹ A. Ayhan Çitil, Kant’ın kendi dizgesi içerisinde taneleştirme edimini belirsiz bıraktığını ileri sürer. Çitil’e göre uzay ve zamanda birimler olmayacağından ötürü nesnenin nicelik bakımından kuruluşunu sağlayacak bir temel de sağlanamaz çünkü nesneyi “tane” e.d. bireysel bir bütün olarak kurmamı sağlayacak bir gerekçe yoktur: “birim fikrinin kaynağı ne olmak durumundadır?” Çitil bunun yerine tüm nesnelere “görüdeki izlerinin” kuruluşunu önceleyen sıfır ve bir gibi *a priori* nesnelere dayanır. Bkz.: A. Ayhan Çitil, *Matematik ve Metafizik* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2012), 102. H. Tarımcıoğlu, zamandaki anların ayrımsamanın senteziyle olanaklı olabileceğini ve birimlere birlik kategorisine dayanılarak bireyleştirme niteliği verilebileceğini düşünür. Bkz.: Tarımcıoğlu, “Kant’ta Matematik Nesnelere Kuruluşu”, 93. Şimdi nicelik kategorisinde ele alınan saf görü açısından tekil nesnenin saf niceliğidir. Yukarıda açıkladığımız üzere bir nesneye ilişkin birimlerin bir tüm hâlde getirilmesi sonucunda yalnızca sayı kavramı kurulabilir. O hâlde taneleştirme sorununda yetisel bir dayanak mı aranmaktadır yoksa nesnesel bir dayanak mı? Eğer yetisel bir dayanak ise bu özelde anlama yetisi ve genelde yargı yetisidir çünkü Kant yargı yetisini aynı zamanda ayırt etme yetisi olarak da tanımlar. Bkz.: A132/B172. Bu nedenle belirleyici yargı yetisi zamanda sonsuza doğru ilerleyen çizgiyi tümlük kategorisi temelinde kısıtlayarak nesnesini kurar.

Matematiksel saf nicelik şeması²⁴³ saf görüye ve görü aksiyomlarına ilişkindir. Nicelik şeması genelinde dizidir ve kategorik tümlük şeması ise sayı olarak tek olduğundan temel ilkesi de tektir. Bu nedenle görünümüleri görüsel kuruculuğuna (tanzim ediciliğine değil) ve “tüm görünümler uzamlı büyüklüklerdir”²⁴⁴ temel ilkesine dayanır. Zaman tüm dizilerin transendental biçimi olduğundan²⁴⁵ niceliksel büyüklüğü olana dizisel biçim verecektir. Aritmetik şema, görüde temsil edilen çoklu türdeşin yığıştırılmasının (*Aggregation*) zamandaki nicel (*quanti*) *a priori* tasarımıdır. Görünümlerin uzamlı (*extensive*) yığışımı (*Aggregation*) ve yoğunluklu (*intensive*) bağlaşımı (*Koalition*) görünümün bütünlüğünü kurar. Bu bileşimin (*compositio*) bir yönü saf görüye, diğer yönü ise empirik görüye bakar. Aritmetik şema, uzamlı saf büyüklüğün (nicelik) yığışımının sentez kuralıdır. (Düz) çizgi sayesinde zaman dizisini sonsuza ilerleyen bir şekilde tasarımıdır. Bu çizgide çoklu tek boyutlu bir sıra oluşturur.²⁴⁶

Eğer yığışım uzaya denk düşen zamanın eş zamanlı bir temsiline kuralı ve düşünce-deki tasarımı ise onu geometrik şema, yani *monogram* olarak adlandırabiliriz, zîrâ zaman uzay gibi yalnızca içinde kapsamaz hem içinde hem altında kapsar. Kant bunu şöyle anlatır:

Uzamin matematiği (geometri) şekillerin oluşturulmasında, aksiyomlarla üretici hayal gücünün bu sentezine dayanır, öyle ki bu aksiyomlar duysal görünümün *a priori* koşullarını anlatan bu aksiyomların altında yalnızca saf dış görünüm kavramının şeması ortaya çıkabilir.²⁴⁷

²⁴² İddiamızı destekleyen bir diğer kanıt şudur: Matematiksel nicelik şeması saf görüye ilişkindir, bu açıdan ondaki nice sürekli bir büyüklüktür. Bu nedenle, tümlük olarak 1 doların karşılığı olarak 20 lira derken söylenmek istenen 20 birimden oluşan yığılmadır, 20 ayrı birim değildir. Bkz.: B212.

²⁴³ Hatırlanacağı üzere, Kant kategorileri matematiksel ve dinamik olarak bölümlemişti. Nicelik ve nitelik kategorileri ilk kümeye e.d görü nesnelere, ilişki ve kipsellik kategorileri ikinci kümeye âittirler e.d. görü nesnelere varoluşlarına ilişkindirler, çünkü tespit ettiğimiz kadarıyla matematiksel kategoriler saf görü ve empirik görüye ilişkin olduklarından aracısız e.d. görüsel, dinamik kategoriler ise kavramların kendi aralarındaki ilişki kipine ve anlama yetisine ilişkin olduğundan aracılıdır, e.d. gidimlidir. Bu durumda nicelik şeması saf görüye, nitelik şeması empirik görüye, ilişki şeması nesnenin kavramların kendi aralarında ilişkiye ve kipsellik kategorisi nesnelere anlama yetisiyle ilişkisi içinde varoluşlarıyla ilgilidir. Buna koşut olarak, aynı durumu matematiksel ve dinamik şemalar için de söyleyebiliriz.

²⁴⁴ B202: “Alles Anschauungen sind extensive Größen”.

²⁴⁵ Bkz.: B439.

²⁴⁶ Bkz.: B50.

²⁴⁷ Bkz.: B111.

Zaman, içinde kapsayarak uzaya, altında kapsayarak da kavrama bağlanır.²⁴⁸ O hâlde matematiksel şema, türdeş birimlerin tümleştirilmiş uzamlı bir yığışımıdır. Ne var ki uzaydaki yığışımın zamanın altında kapsandıklarından uzayın zamana bağlı bir art zamanlılığı ortaya çıkar. Uzaysal yığışım, zamansal yığışımın altında kapsanır. Nicelik (*quantitas*) saf bir büyüklük olduğundan uzayın da zamanın altında kapsanması gereken bir şemasından, e.d. uzayın zamandaki tasarımından söz etmek gerekir. Kant'ın “dış duyu önündeki tüm niceliklerin/büyüklüklerin (*quantorum*) saf imgesi uzaydır, genelinde duyuların tüm nesnelere için zamandır”²⁴⁹ anlatımı iddiamızı destekler niteliktedir. Bu nedenle geometrik şema, aritmetik şemaya dayanmasına karşın, aritmetik şema geometrik şemaya gereksinmez, denilebilir. Örneğin, düşüncede bir noktadan başlayan ve bir başka noktada biten bir çizgi düşünebilirim. Bunu aritmetik şemayla yaparız. Benzer şekilde düşüncede, bir üçgen, bir küp veya oturduğum evin geometrik şeklini de düşünebilirim. Bunu da geometrik şema yoluyla yaparız.²⁵⁰

Şimdi zamandaki tek boyutlu sıra düşüncede tasarımılandığında sayı şeması adını alır. Zamanın bir ‘şu an’ dan bir başka ‘şu an’a art zamanlı bir ilerleyişini düşünürüm ve bu zamansal parçaları bir bütünde yığışımlaştırılarak bir “zaman büyüklüğü” elde ederim.²⁵¹ Bu nedenle tüm görüler, uzamlı büyüklüklerdir, e.d. türdeş yığışımlardır. Zamansal görü çokluğunun oluşturduğu bu yığışımın art zamanlı olarak temsil edilmelerini sağlayan sayı şemasıdır. Zaman tüm dizilerin transendental biçimi olduğundan²⁵² niceliksel büyüklüğü olana dizisel

²⁴⁸ Uzay, zaman ve kategorilerin ne türden kapsamalara sahip olduğunu bu konuya ilişkin bölümlerde açıklamıştık.

²⁴⁹ A143/B182. Kant doktora tezinde geometri ve sayı ilişkine dâir şu anlatımları kullanır: “Saf matematik, geometride uzayla ve saf mekanikte zamanla ilgilenir. Bu kavramlara ek olarak aslında kendi başına anlama yetisine âit fakat somut olarak edimselleştirilmesi (art zamanlı bir dizi şey ekleyerek ve bunları eş zamanlı olarak yan yana yerleştirerek) için zaman ve uzaya yardımcı kavramlarını gerektiren belli bir kavram vardır. Bu aritmetikte işlenen sayı kavramıdır. Bu nedenle, tüm duyusal bilgimizin biçimi olan saf matematik, her görüsel ve farklı bilginin organonudur.” Kant, *De Mundi*, AA 2: 398, CE 390. Bkz.: Aykut Küçükparmak, “Kant’ın Aritmetik Teorisi”, 52.

²⁵⁰ Öyleyse zamanda sadece niceliğin değil, aynı zamanda uzayın da bir kalıbının, e.d. şemasının olması gerekir denilebilir. Elbette uzayın kendisinde dizilik ve böylece bir art zamanlılık yoktur. Kant’ın uzaysal şematizmi gözden kaçırdığı veya görmezden geldiği yazınsal alanda tartışılan bir görüştür. Bkz.: Gregg E. Franzwa, “Space and the Schematism”, *Kant-Studien* 69, 1-4 (1978), 149. Krş.: P. F. Strawson, *The Bounds of Sense: An essay on Kant’s Critique of Pure Reason* (London, New York: Routledge, 2006), 31. Ne var ki, Kant tüm temsilleri zamana dayandırdığından, yani iç duyunun biçimsel koşulu altında kapsadığını düşündüğünden ayrıca uzaysal şematizme gerek duymaz diyebiliriz. Bununla birlikte uzaysal şematizmin geometrik nesnelere kuruluşunda rol alacağı için figüratif senteze ve monograma dayandığını belirtebiliriz. Geometrik şematizm için bkz.: Jørgensen, “Kant’s Schematism and the Foundations of Mathematics”, 16-31.

²⁵¹ Bkz.: B204.

²⁵² B439.

biçim verecektir. Aritmetik şema, görüde temsil edilen çoklu türdeşin yığıştırılmasının (*Aggregation*) zamandaki nicel (*quanti*) *a priori* tasarımıdır

Şema, kategoriye genellik ve *a priorilikle*, zaman ise dizi üzerinden bağlanır. Bu dizinin, genelinde şeması *sayıdır*. Bu nedenle, niceliği aritmetik şema olarak adlandırmak oldukça meşrûdur. Sonsuz zamanın niceliksel belirlenimi sayı şeması aracılığıyla olur. Zamanın tek bir zaman olarak kısıtlayan sayı kavramının sağladığı sentez kuralı olarak şeması olmalıdır.²⁵³ Bu kısıtlamayı yapan ayırt etme yetisi olan yargı yetisidir. Hayal gücü yargı gücü altında çalışarak bu işleve hizmet eder. Bu durumda kategorilerin sıra düzenine göre hareket ederek diyebiliriz ki türdeş çokluluğun sentezinin birliği sayı kavramıdır. Sayı kavramının şeması zamanda bir birimin bir başka birimle art zamanlı olarak toplanarak düşüncede tasarlanmasıdır. Eğer zamanda temsil ettiğim ‘bu defter’e âit türdeş birimlerden bir zamansal bütünlük ve yığışimli büyüklük bileştirirsem, bu bütünlüğü sayı şemasıyla sağlayabilirim. Bu nedenle, sayı bir tümlük kavramı olduğundan nicelik şeması da tümlüğün şemasıdır. Ne var ki birlik ve çokluk da zamanda tümleştirilmemiş türdeş birimler olarak tasarlanmalıdır, fakat bunlar kavramın gerektirdiği genelliğe ulaşamadıklarından şeması tam olarak olanaklı değildir çünkü altına getirmeyi olanaklı kılacak yetkinliğini kaybeder. Örneğin, bir nokta bir birimdir (birlik), noktalarından oluşmuş bir yığın çokludur (çokluk), ne var ki bu ikisi altında kapsayacak bir tümlüğe gereksinim duyacaklardır (çizgi). Çizginin düşüncede art zamanlılığını ise tümlük şeması sağlar.

2.2.2.2 Nitelik Kategorisinin Şematizmi

Nitelik bakımından şemalarını *zaman-içeriği* olarak belirtebiliriz. Hatırlanacağı üzere, nitelik bakımından yargılar (a) *Olumlu*, (b) *Olumsuz* ve (c) *Sonsuz* olarak üç bölümden ve buna koşut olarak nicelik kategorisi; (a) *Gerçeklik* (b) *Değilleme* ve (c) *Sınırlama* olmak üzere üç bölümden oluşur. Niteliksel şemaların zamandaki temsil edilişi içerikseldir.²⁵⁴ Niteliksel kategoriler niteliksel yargılara dayanır. Niteliksel şemanın zamandaki temsili içeriksel kalıp olduğundan gerçekliğin şeması onda duyuma karşılık gelendir e.d. zamanda varlık gösterendir. Bu durumda duyusal nesnenin niteliksel modeli, duyumun zamandaki kalıbının çıkarılmasıdır; bir başka

²⁵³ Bkz.: B182.

²⁵⁴ Bkz.: B185.

deyişle, onda varlık gösteren ve olumlanandır. Türdeş birimlerin bileştirilmiş (*compositio*) bir örneği şunu sunabiliriz: ‘bu bir kalem-dir’. Bu örnekteki ‘dır’ın zamandaki gerçekliği, genelliği, *a priori* kalıbı gerçekliğin şemasıdır. ‘Dır’ın zamanda modellenmesi, içeriksel kalıbı hayal gücü tarafından tasarılır ve düşünsel karşılığı olan gerçeklik kavramının içeriğini sağlar. Kant gerçeklik ve değilleme şemalarını şöyle anlatır:

Gerçeklik saf anlama yetisi kavramında genel olarak bir duyuma karşılık düşündür; öyleyse, kavramı kendisinde bir varlığı (zamanda) gösterendir; olumsuzlama ise kavramı bir yokluğu (zamanda) temsil edendir.

Zamanı doldurması ölçüsünde bir şeyin niteliği olarak bir gerçekliğin şeması, belli bir derecesi olan duyumdan onun zamanda yitişine dek inilirken ya da olumsuzlamasından belli bir büyüklüğe aşamalı olarak çıkılırken, o gerçekliğin zamandaki tam ve sürekli biçimdeş üretimidir.²⁵⁵

Empirik gerçeklik, gerçeklik kategorisinin altına gerçekliğin şeması aracılığıyla getirilir. ‘Dır’ın içeriksel modellenışı, gerçekliğin işlevini doldurur. O hâlde aracısız ‘-dır’; hayal gücü yoluyla e.d. aracı ‘-dır’ yoluyla aracılı ‘dır’ kavramının altına getirilir. Gerçeklik şeması duyusal ‘-dır’ın izini (*Sinn*), gerçeklik kavramının altına getirilerek onu gönderime sunar. Şematik ‘dır’, kavrama türdeş olmasıyla genel ve *a priori* ama duyusala türdeş olmasıyla zamansaldır. Şema, ‘dır’ın hayaldeki modeli, kalıbıdır. Duyusaldan geleni, kavramsalda kavranmasını sağlayandır. Bu nedenle, her şema gibi *a priori* bir aracı tasarımıdır.

Sayı kavramının şeması tarafından kısıtlanmış zaman boş zaman, gerçekliğin şemasıyla içeriksel olarak temsil edilmeye başlanır. Her şema nesneye ilişkin farklı bir sentez kuralını imler. Nicelik şeması saf görüselin saf sentez kurallarını verir e.d. diziyi, niteliksel şema empirik görüsel saf sentez kurallarını verir e.d. içeriği, ilişkisel şema, nesnenin varoluşuna ilişkin saf sentez kurallarının e.d. tanzimi ve son olarak kipsel şema, nesnenin birbirleriyle ve anlama yetisiyle ilişkili saf sentez kurallarının e.d. genel toplamı verir.

O hâlde matematiksel nitelik şeması empirik görüye ve algının beklentilerine ilişkindir. Bu nedenle görünümünün bütünü için “*tüm görünümünde gerçek olanın, bir duyum nes-*

²⁵⁵ A143/B182.

nesi olanın yoğunluklu bir büyüklüğü, e.d. bir derecesi vardır” ilkesine dayanır.²⁵⁶ Şimdi nasıl niceliğin yığılımlı bir saf büyüklüğü varsa, niteliğin de yoğunluklu bir büyüklüğü vardır. Saf büyüklüğün e.d. niceliğin altına getirilenin bu yoğunluklu büyüklüğün zamandaki temsili, gerçekliğin şemasıdır. Bize sunulan görünümüleri tüm empirik içeriklerinden soyutladığımızda elimizde bir saf görü (=0) kalır. Salt biçimin içeriği olan salt duyumun öznel bir tasarımıdır ve empirik bilincin konusudur ve *a priori*likten yoksun olduğundan nesnel değildir.²⁵⁷ Bu durumda her duyumun uzamlı değil fakat onu dolduran yoğunluklu bir büyüklüğü vardır. Bu nedenle saf görüde, henüz bir duyum söz konusu olmadığında, insan öznesine sunulan içeriğin dereceli bir büyüklüğü vardır. Yoğunluklu büyüklük, uzamlı değildir ve art zamanlı değil, eş zamanlı olarak tasarımlanır.²⁵⁸ Bu nedenle, yoğunluklu büyüklük salt dereceli bir birliktir. Örneğin, su içtiğim bardağın ısısının büyüklüğü zamanla azalabilir veya artabilir. Bu nedenle, bir görünümün yoğunluklu büyüklüğü (gerçekliği) saf büyüklük olan uzamlı büyüklüğü aynı kalsa da değişebilir. Tıpkı bir peçetenin suya koyulurken gerçeklikten yokluğa geçiyor görünmesi gibi. Uzamsal büyüklüğü aynı kalsa bile, yoğunluklu büyüklüğü değişebilir. Bir odadaki ışığın derecesi artırılıp azaltılabilir fakat ışık uzamlı olarak kalır. Bu nedenle nitelik ve niceliğin akışkan değil, sürekli bir büyüklüğü vardır.

Görünümde ayrımsanması parçalardan bütün tasarıma ilerleyen art zamanlı bir sentez olmayan bir şey olarak duyumun hiçbir uzamlı büyüklüğü yoktur, o aynı ânda duyumun olmaması bu anın boş olarak ve dolayısıyla =0 olarak tasarılanmasına götürecektir. Empirik görüde duyuma karşılık düşen şey gerçekliktir (*realitas pheanomenon*); yokluğuna karşılık düşen ise olumsuzlama=0'dır.²⁵⁹

O hâlde gerçekliğin zamanda sürekli ve türdeş bağlaşımı (*Koalition*) onun şemasıdır. Bu nedenle, ‘dır’ın şeması olarak da adlandırmıştık. Şimdi oldukça zor ve Kant’ın çok az bahsettiği

²⁵⁶ B297. Kant’ın burada anlattığı ilke kimyevî tepkimelerdeki kütle korunum yasasını andırır. Ne var ki Lomonossow ve Lavoisier’in Kant’ı etkileyip etkilemediği konusunda ciddi tartışmalar vardır. Bkz.: Stamatios D. Gerogiorgakis, “Spekulation und Physik im 18. Jahrhundert. Lomonossow, Kant und Lavoisier in Sachen Erhaltungsgesetz und Äther”, *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 28, 3 (2005): 255-64. Kant’ın kimyâyı bir bilim olarak kabul etmediğini (bilimden ziyâde dizgesel bir san’at olarak görür) bildiğimize göre kimyâdan değil, bilim olarak kabul ettiği fizikten (Newton) etkilenme olasılığı daha yüksek görünür. Bkz.: Kant, *Anfangsgründe*, AA 4: 468, CE 4.

²⁵⁷ Bkz.: B208.

²⁵⁸ A169/B210: “...derecenin yalnızca ayrımsanması art zamanlı değil ama [bir ve aynı zamandaki] ânsal olan büyüklüğü belirtir.”

²⁵⁹ A162/B209.

değilleme ve sınırlamanın kategorilerinin şemalarına bakalım. Değillenmenin şeması, ‘-değildir’in zamandaki modelidir. Değilleme şeması, zamanda duyuma karşılık gelmeyi e.d. gerçekliği olmayanı yani yokluğu *a priori* olarak temsil eder. “Bu bir kalem değildir” zamanda yokluk açısından temsil edilir. Değilleme şeması, yokluğun zamandaki kalıbı e.d. modelidir. Temsil edilen, ‘yokluğun’ boş içeriğidir. Değilleme işlevini dolduran bir başka değildir.²⁶⁰ Şimdi zaman, boş veya dolu olabilir. Zaman sonsuza dek ilerleyen bir dizi oluşturur. Bu çizgi boş veya dolu olabilir. Bu boş iç duyu biçiminin boş içeriksel modeli, değillenmenin şemasıdır. Bu nedenle de örneği verilemez.

Şimdi duyusal-nesnelerin duyumu, zamanda varlık gösteren olarak temsil edilen içeriğinin modeli, nesnelerin transendental içeriğidir. Duyumun derecesi vardır. Bu büyüklük/nicelik zamanı doldurabilir veya boşaltabilir (=0). Doldurma değillmeye dek sürer (ampulün sönmeye geçmesi gibi). Gerçeklikten değillmeye geçiş, gerçekliğin nice/mikdâr olarak tasarlanması olanaklı kılar. Bu durumda gerçeklik şeması varlığı zamanda temsil edendir ve derecesi vardır çünkü gerçekliğin yoğunluklu bir büyüklüğü varsa bunun zamanda transendental olarak temsili de onun şeması tarafından sağlanmalıdır. Gerçekliğin zamanda sürekli ve tekbiçimli üretilişini olanaklı kılan saf sentez kuralı olarak gerçeklik şemasıdır. Şimdi zaman yalnızca art zamanlı değil, aynı zamanda eşzamanlıdır. Görünümler bir ve aynı zamanda (=eş zamanlı) veya farklı zamanlarda (=art zamanlı) temsil edilir. Gerçeklik şeması empirik görüye ilişkin olduğundan ve niteliğin şeması zaman içeriği olduğundan art zamanlı değil, eş zamanlı temsilin dolu olarak temsidir. Böylece gerçeklik kavramı altına gerçeklik görüşü, gerçeklik şemasıyla yerleştirilmiş olur. Burada her gerçeklik yoğunluklu nice olarak temsil edilir. Nitelik şeması zamanda nicenin/mikdârın sürekli olarak ve tek biçimli olarak üretilmesinin koşuludur. Gerçekliğin şeması, değillemeden niceliğe/büyüklüğe, var olandan görünümünü yitirirne dek bir dereceye sahiptir. Bu nedenle, gerçeklik şeması, saf olmayan niceliğin e.d. niteliğin

²⁶⁰ Bkz.: B182.

zamandaki sürekli (kesintisiz)²⁶¹ ve tek biçimli olarak üretimini sağlayan bir sentez kuralıdır.²⁶²

Son olarak sonsuz yargılardan ve onların kategorisi olan sınırlamadan söz edelim. Kant nicelik kategorisini tek tek açıklamadığı gibi, sınırlama kategorisini şemasından da söz etmez. Bunun nedeni, olumsuz yargılarla sonsuz yargılar arasındaki ayrımın genel mantık açısından olanaksız olmasından ileriye geliyor olabilir. Şimdi sonsuz yargılar ile olumsuz yargılar arasındaki ayrım genel mantık açısından olanaksızdır fakat transendental mantık açısından bu farkı gösterebiliriz. Bu durumu açıklamaya çalışalım. Bu ayrım en yalın hâliyle şöyle açıklanabilir: “*olumsuz yargılarda koşaç, sonsuz yargılarda yüklem olumsuzlanır.*”²⁶³ Biz bu durumda içeriksel belirlenimi sağlayan ‘transendental olumlama’ olarak adlandıralım. O hâlde “...değildir” ile “...dır” yüklemine bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan yargının kavramı belirlenmiş değilme olur. Bu durumda sonsuz yargı “...-olmayan” olurken, olumsuz yargı “...değildir”in tasarımı olur. Bu nedenle de sonsuz ve olumsuz yargılar arasındaki ayrım genel mantık açısından belirlenemez olur. Peki bu durumda sınırlamanın şeması nedir? Bu zor sorunun yanıtı değillemenin şemasıyla benzer olsa da farklıdır. Sınırlamanın şeması zamanda var-olmayı temsil eder. Olumsuzlama ise zamanda sınırlamanın belirlenmiş bir değillemesini e.d. var-değildir’i temsil eder. Sınırlamanın şeması, var-olmayanın şemasıdır. Var-olmayanın şeması, duyusalda var-olmayı, düşünsel var-olmayan kavramı altına getirendir. O hâlde niteliğin şeması, gerçekliği açısından varlık gösterendir, değilme açısından varlık göstermeyen yani “var-değil”dir, sınırlama açısından ise “var-olmayan”dır. Örneğin, ‘ruh ölümsüzdür’ yargısında ölüm-süzün şeması sınırlamanın şemasıdır, değilme şeması ise ‘ölümlü değildir’in şemasıdır. Değilleme koşaçının değilmesinin zamandaki modeli, sonsuz ise yüklem alanının dışında kalan sonsuzun zamandaki modeli, kalıbıdır.

²⁶¹ Tüm görünümeler hem saf görü hem de empirik görü açısından sürekli büyüklüklerdir. Nicelik ve saf görü açısından sürekli büyüklükler uzamlı, nitelik ve empirik görü açısından görüler yoğunlukludur. Uzay ve zaman kendilerinde sürekli çünkü hiçbir türdeş olmayan parçaları yoktur ve en küçük parçalara izin vermezler: “Uzay uzaylardan oluşur, zaman zamanlardan” (B211).

²⁶² Bkz.: A140/B183.

²⁶³ Bkz.: Kant, *Jäsche Logik*, §22, AA 9: 104, CE 600. Krş.: Kant, *Logik Dohna-Wundlacken*, AA 24: 764, CE 496.

2.2.2.3 İlişki Kategorisinin Şematizmi

Üçüncü olarak ilişki kategorisinin şemasına bakalım. İlişkisel şemalar, nesnelerin kendi aralarındaki ilişkiye dâir şemalardır. İlişki bakımından şemaları, *zaman tanzimi* olarak belirtebiliriz. Şimdi ilişkisel yargıları, (a) *Yalın*, (b) *Varsayımsal* ve (c) *Ayrık* olarak üç bölümden ve buna koşul olarak ilişki kategorileri, (a) *Tözsellik* (b) *Nedensellik* (c) *Ortaklık* olmak üzere üç başlık altında toplanabilir.

2.2.2.3.1 İlke Bütüncüllüğü ve Doğa

Şimdi yargı, “iki kavram arasındaki ilişkinin tasarımı”²⁶⁴ ise ‘tek başına’ bir kavramdan da söz edemeyiz. Buna *yargı bütüncüllüğü* adını vermiştik. Yargı bütüncüllüğü, kavramların anlama yetisinin mantıksal işlevi aracılığıyla bir araya getirilmesidir. O hâlde tüm yargılar aslında ilişkisel yargılara indirgenebilir çünkü yalın yargılar özne yüklem ve koşaçtan oluşur²⁶⁵ ve diğer yargıların içeriğini oluşturur.²⁶⁶

Şimdi yargılar uzay-zamansal ilişkiler ve genelinde ilişki kategorisi temelinde gerçekliğin şemalar üzerinden düşüncede kurulmasını sağlar. Bu bakımdan hiçbir kavramın tek başına durmaması gibi hiçbir ilke de tek başına durmaz çünkü ilişkilerin bağlantılandırılmasından oluşan doğada gerçekliğin sürekli/kesintisiz bir büyüklüğü vardır. Doğaya ilişkin yargılar zamansal ilişkiler açısından uzay-zamansal durumlarla bağdaşır ve ilişkiler temelinde gerçekliğin bir imgesi oluşturulur.

Sentetik temel ilkeler doğrultusunda gerçekliğin bu tanzim ediciliği bize doğa kavramını sunar. Doğanın ilişkilendirilmiş niceler olduğunu da söyleyebiliriz. Böylece anlama yetisi her bir kategorisine denk düşen kuralı yargı yetisi temelinde doğaya uygular. Doğa yasalarının transendental temeli de sağlanmış olur. Öyleyse nasıl tek başına duran bir kavram yoksa, dünyada tek başına duran bir durum ve olay da yoktur. Dinamik dünya olarak doğa bu zorunlu bağlantılarla bir arada durur:

²⁶⁴ B140.

²⁶⁵ Bkz.: Kant, *Logik Dohna-Wundlacken*, AA 24: 764, CE 496.

²⁶⁶ Kant bu konuda hâklî bir uyarıda bulunur. Yalın yargıların diğer yargıların içeriğini oluşturması, varsayımsal ve ayrık yargıların yalın olduğu anlamına gelmemelidir. Yalın, varsayımsal ve ayrık yargılar anlama yetisinin üç farklı mantıksal işlevidir ve bu işlevler birbirine indirgenemezler. Bu nedenle Kant onların özgül farklılıklarına göre ele alınması gerektiğini belirtir. Bkz.: *Jäsche Logik*, §23-4, AA 9: 104-5, CE 601. Krş.: *Jäsche Logik*, §24.

Zaman zaman [üst üste] çakışan iki anlatımımız vardır: Dünya ve Doğa. Dünya tüm görünümünün matematiksel bütünlüğünü ve küçükte olduğu kadar büyükte de görünümünün sentezinin bütünlüğünü, yani bölünme yoluyla olduğu kadar bağlantılandırma (*compositio*) yoluyla da ileriye gitmede [bütünlüğünü] imler. Fakat tam da aynı dünya dinamik bir bütün olduğu sürece doğa olarak adlandırılır ve uzaydaki veya zamandaki yığılmayı (*aggregation*) bir niceliğe getirmeyi değil, daha ziyâde görünümünün varoluştaki birliği göz önüne alınır.²⁶⁷

O hâlde matematiksel ilkelerle kurulan malzemeye, ilişkisel ilkeler tarafından birlik verilir. Zamandaki varoluşlar bir dizgede tanzim edilir ve dinamik olduğu ölçüde doğa adını alır. Bu durumda yargıdaki bütünlük dünyadaki bütünlükle uyuşur çünkü kategoriler zaten kategoriler dayanıyordu. Deneyimi olanaklı kılınır ve ilişki şeması bu bütünü eş zamanlı, art zamanlı ve sürekli olarak hayal gücü tarafından düşüncede modelini kurar.

Dinamik bir şema olan ilişkinin şeması nesnelere kendileri arasındaki ilişkilerin varoluşlarına ve bu deneyimin benzetimlerine ilişkindir. Bu nedenle görünüm için “*deneyim yalnızca algıların zorunlu bir bağlantısının tasarımı yoluyla olanaklıdır*” genel temel ilkesine dayanır.²⁶⁸

Algıların zorunlu bağlantısını anlamak amacıyla ilişki şemalarında daha ayrıntılı durmak istiyoruz çünkü deneyimin birliğini yalnızca bu şemalar aracılığıyla kavrayabiliriz. Şimdi, deneyim, duyu nesnelere özsel bilgisini oluşturan algıların birliğinin bir bilinçteki sentetik birliği (ki her zaman kökensel tamalgıya dayanır) ise o hâlde algıların birliğinin olumsal olduğu sonucu doğar ve bu nedenle empirik görüşün bir arada toparlanması sağlayan edinme/yakalama edimiyle ortaya çıkarılır. Zamanda temsil edilen bu nesnelere varoluşunun *a priori* olarak bağlantılandırılan kavramlara gereksinim duyarız. Deneyimin olanağı, algıların bu saf *a priori* kavramlarla zorunlu bir bağlantısına dayanır.²⁶⁹ Bunu anlamak amacıyla (a) süreklilik (töz), (b) art zamanlılık (nedensellik) ve (c) eş zamanlılık (etkileşim) olmak üzere zamanın sırasıyla her şemaya denk düşen üç tarzı olduğundan bahsedebiliriz. Görünümümüz altında kapsamasını sağlayan bu zaman ilişkilerinin kuralları olan bu üç tarz, deneyimin ve tüm zamanının birliğine göre görünümünün varoluşunu olanaklı kılar.²⁷⁰

²⁶⁷ A418/B446.

²⁶⁸ B297 (*vba*).

²⁶⁹ Bkz.: B219.

²⁷⁰ Bkz.: B219-220.

Dinamik ilişkisel şemalar, bu bakımdan nesnenin kurucu değil (saf ve empirik görüyle değil), görünülerin varoluşlarına ve kendi aralarındaki ilişkisini anlatırlar. Matematiksel ilkeler, hem saf görü ve görünün aksiyomları hem de empirik görü ve algının önceleri bakımından görünümüleri sentezler ve bu nedenle Kant bunları “kurucu ilkeler” olarak da adlandırır. Buna karşın, verili varoluşa dâir ilkeler, artık kurucu değil, tanzim edici olacaklarından *tanzim edici ilkeler* olarak adlandırılır. Bu tanzim edicilik yine de *a priori* bir zemine dayanır.²⁷¹ O hâlde tanzim edici ilişkisel töz şemasına yakından bakalım. Dinamik ilişkisel şemalar özetle nesnenin varoluşuna dayanan ilişkilere ve bu doğrultuda deneyimin benzetimlerine dayanır.

Şimdi yalın önermeler, (a) *özne*, (b) *yüklem* ve (c) *koşaçtan* (kopula) oluşur. Özne ve yüklem yalın yargının içeriğidir. Koşaç ise yalın yargının biçimidir. Bu bakımdan tüm yargıların genel olarak biçimi ilişkiseldir. Buna dayanan ve dinamik kategori olan tözün şeması ise zamanda değişmeyen yani gerçekliğin zamandaki kalıcılığı olmuş olur.²⁷² Bu nedenle töz şeması, “*Görünümlerin tüm değişiminde töz kalıcıdır ve tözün nicesi doğada ne artar ne de azalır*” temel ilkesine dayanır.²⁷³ Tözün şeması gerçekliğin değişmeyeninin modelidir. Töz, Kant için maddîlikten başka bir şey değildir. Tözün şeması, zamandaki maddîliğin kalıbıdır. “Maddenin hâlleri” dediğimizde değişen hâl ve biçim fakat geriye kalan, kalıcı olan maddîliğidir. Töz böylece eş zamanlılığı (etkileşim) ve art zamanlılığı (nedensellik) kendisinde olanaklı kılar²⁷⁴; çünkü değişmeyen ve değişimin düşünülmesini olanaklı kılan bir dayanağa gereksinimimiz vardır.

Tüm görünüler zamandadır ve eş zamanlılık ve art zamanlılık da dayanak olarak (iç görünün kalıcı biçimi olarak) yalnızca onda tasarımılanabilir. Öyleyse içinde görünülerin tüm değişiminin düşünülmesi gereken zamanın kendisi kalıcı ve değişmezdir; çünkü zaman öyle bir şeydir ki art zamanlılık veya eş zamanlılık yalnızca onda ve onun belirlenimleri olarak tasarımılanabilir. Şimdi, zaman kendi başına algılanamaz. Buna göre algı nesnelinde, e.d. görünülerde, genelde zamanı temsil eden bir dayanak olmalıdır. Gelgelelim, tüm gerçekliğin, e.d. şeylerin varoluşuna âit olanın dayanağı tözdür; öyle ki tözde varoluşa âit olan her şey salt bir belirlenim olarak düşünülebilir. Buna göre, görü-

²⁷¹ Bkz.: B222.

²⁷² Bkz.: B183.

²⁷³ B182.

²⁷⁴ Bkz.: B225.

nümlerin tüm zamansal ilişkilerinin onunla ilişki içinde belirlenebilecekleri kalıcı yan görünümdeki tözdür, e.d onun gerçekliğidir ve değişen her şeyin dayanağı olarak her zaman aynı kalır. Böylece varoluşta değişemediği için doğadaki nicesi ne arttırılabilir ne de azaltılabilir.²⁷⁵

Töz kalıcılık yoluyla zamandaki sürekliliği olanaklı kılar. Bu nedenle töz, “duyuma karşılık düşen şey olarak gerçeklikle”²⁷⁶ zamansal sürekliliği sağlar. Böylece töz kavramının altına duyusal tözü (madde) toplayan töz şeması olmuş olur. Hayal gücünde ve zamanda gerçekliği tutan ve kalıcı olan bir dayanak olmalıdır. Bu dayanak töz kavramının altına nesnenin varoluşunu getirmelidir. Değişen zamanın kalıbı değil, zamanın içeriğidir. O hâlde zamanda bir değişen, akan giden zaman, bir değişmeyen kalıcı bir zaman vardır.²⁷⁷ Bu durumda zaman ilişkileri, e.d. eş zamanlılığı ve art zamanlılığı tutan bir dayanak vardır. Zamana dayanıklılık eden bu şey, her şeyin değişmesi durumunda geriye kalandır. Görünümün varoluşunun tözün altına getirilmesini sağlayan zamandaki kalıcılıktır. Görünümlerin bir ve aynı zamanda veya farklı zamanlarda belirlenimini sağlayan tözdür.

Tözün şeması gerçekliğin zamandaki kalıcılığıdır, e.d. gerçekliğin genel olarak empirik zaman belirleniminin bir dayanağı olarak tasarımıdır; öyle ki başka her şey değişirken kendisi kalıcıdır. (Zaman geçmez, ama onda değişebilirin varoluşu geçer. Öyleyse kendisi değişmeksizin kalıcı olan zamana, görünümde varoluşunda değişmez olan, e.d. töz karşılık düşer ve yalnızca tözde görünümünün art zamanlılığı ve eş zamanlılıkları zaman göre belirlenebilir).²⁷⁸

Töz başka hiçbir şeye gereksinim duymayan, ilişkisel bir zorunluluğu olmayan (ama hem zamansal hem de iliniksel ilişkileri olanaklı kılan) ise örneğin bir kalemin zamanda değişmeyen bir kalıcılığı vardır. Kalemin mürekkebi değişebilir, kalem bozulabilir, kalemin rengi solabilir ama onda gerçekliğe karşılık gelen gerçekliği değişmez, hâl değiştirebilir. Bu durumda töz hem yoğunluklu büyüklüğü hem de uzamlı büyüklüğü kendisinde bağlantılandıran (*nexus*) bir şemadır. Kalemin zamanda değişmemesi, kesintisiz nicel (dizi) ve nitel (içerik) büyüklüğü, onun şemasıdır. Kalemlerin hayal gücü aracılığıyla kurulan modelidir. Burada kalem empirik

²⁷⁵ A182/B225.

²⁷⁶ A168/B210.

²⁷⁷ Bkz.: A183/B226: “Eğer zamanın kendisine bir art zamanlılık yüklersek, içinde bu art zamanlılığı olanaklı olacağı bir başka zaman düşünmemiz gerekir”.

²⁷⁸ A143/B182.

bir kavram olduğundan yanıltıcı görünebilir. Modeli çıkarılan saf kavram olarak tözselliğin şeması, herhâangi bir tözün şeması değil.

Töz bize nesnelere kesintisiz büyüklüğünü, tikel olanın bilgisini hem art zamanlı olarak hem de eş zamanlı olarak tanzimini sağlar. Zamandaki süreklilik, art zamanlı olarak temsil edilen bir varoluşu bir büyüklük (örn. süre) olarak adlandırmamıza olanak sağlar çünkü eğer töz, kalıcılığı sağlamazsa varoluş ve zamansal ilişkiler olanaklı olmaz. Örneğin, bir çiçeğe zamanda çiçek olarak maddî sürekliliğini sağlayan ve dayanak olan bir töz olmazsa varoluşunu kaybeder. Eğer tüm art zamanlılığı veya eş zamanlılığı doldurursak bir nice/mikdâr (*quantum*) olamayacağından ne saf büyüklüğü (nicelik) ne de gerçekliği (nitelik) olanaklı olmuş olur. Bu nedenle töz nesnenin kendisinden, duyumdan, öznedeki değişimden başka bir şey değildir.²⁷⁹ O hâlde töz şeması, tanzim edicilikle dünyaya ilişkin tikel nesnenin sürekliliğini olanaklı kılar. Bu bakımdan ilinikler de bu töze ilişkin belirlenimlerdir, e.d. tözün varoluşunun tikel türleridir. İlinikler gerçektir, çünkü tözün varoluşuna ilişkindirler. Örneğin, “Bu beyaz bir kâğıttır” önermesindeki beyaz gerçektir. “Bu beyaz bir kâğıt değildir” önermesi ise olumsuzlayıcı bir belirlemedir. Bir kâğıdın sararmasının olanağı kalıcılıktır. Kant oldukça güç anlaşılabilen bir anlatımla der ki:

... [t]üm görünümde kalıcı olan nesnenin kendisidir, e.d. tözdür (*phenomenon*) ama değişen ya da değişebilen her şey yalnızca bu tözün ya da tözlerin varoluş tarzına ve belirlenimlerine âittir.²⁸⁰

Başkalaşım kavramının düzeltilmesi de bu kalıcılık üzerine dayanır. Ortaya çıkış ve yitip gidiş ortaya çıkanın ve yitip gidenin başkalaşımını değildir. Başkalaşım bir varoluş türüdür ki, aynı nesnenin bir başka var olma türünden doğar. Buna göre her şey kalır ve yalnızca durumu değişir. Bu başkalaşım öyleyse sona erebilen ya da başlayabilen belirlenimleri ilgilendirdiği için, biraz paradoksal görünen bir anlatımla diyebiliriz ki, yalnızca kalıcı olan (töz) başkalaşır ve değişebilen başkalaşıma uğramazken, tersine bir değişim başkalaşabilir, çünkü kimi belirlenimler sona ererken başkaları başlar.²⁸¹

²⁷⁹ A183/B227: “...tüm görünümde kalıcı olan nesnenin kendisidir, e.d. tözdür (*phenomenon*); ama değişen ya da değişebilen her şey yalnızca bu tözün ya da tözlerin varoluş tarzına ve dolayısıyla belirlenimlerine âittir”. Krş.: A185/B228: “...madde (töz) yitmez, ama salt bir biçim değişimine uğrar”.

²⁸⁰ A183/B227.

²⁸¹ A187/230.

Örneğin, madde hâl değiştirebilir (örneğin buz su olabilir). Buz, su veya buhâr buza ilişkin belirlenimlerdir ve tıpkı niteliğin derecesinin değişmesi ama kendisi kalıcılığı gibi, töz de başkalaşır ama başkalaşan kendisi değildir. Bu nedenle, töze madde değil, maddilik demek daha uygun olacaktır. Bu maddilik, tözün şeması, zamanda belirlenimleri olanaklı kıldır. Bu belirlenimlerin, tek bir zamanda ama art zamanlı olarak tanzim edilmeleri gerekir (çünkü su, bir ve aynı zamanda hem su hem de buz olamaz). Bu ise bizi ikinci ilişkisel şemaya götürecektir.

Şimdi yalın yargılarda, iki kavram arasındaki ilişki, varsayımsal yargılarda iki yargı arasındaki ilişki ve ayrı yargılarda ikiden fazla yargı arasındaki ilişki konu edinilir. Bu bakımdan ikinci ilişkisel kategori nedensellik ve varsayımsal yargılara, art zamanlılığa dayanırlar. Bu nedenle görünüm için “*tüm değişimler neden ve etki bağlantısı yasasına göre yer alır*” temel ilkesine dayanır.²⁸² Tözün şeması zamanda kalıcı olan ise hem eş zamanlılığı hem de art zamanlılığı sağlayacaktır. Nedensellik art zamanlılığa dayanır. O hâlde değişim zamanda önce geleni (öncel, neden) ve zamanda sonra geleni (etki, ardıl) gerektirir. Görünümdeki değişim, art zamanlıdır. Örneğin, ısıttığım buzun suya dönüşmesi bir başkalaşımdır ve sürekli büyüklüğü değişmeksiz, maddiliği değişmeksizin biçimi başkalaşır. O hâlde durumlar zamanda, bir ândadırlar. Örneğin, yağmurun yağması zamanda bir durumdur. Islanmak ise bir ikinci durumdur. Hayal gücü bu iki durumun algısını değişik zamanlarda, (görüş çöklusunun ayırmsanmasıyla)²⁸³ art zamanlı olarak nedensellik (neden ve etki) kategorisiyle birbirine bağlar. Bu durumda nedensellik kategorisinin şeması, neden ile sonucun/etkinin zamanda art zamanlı transendental temsil edilişidir.²⁸⁴

Nedenin ve genel olarak bir şeyin nedenselliğinin şeması gerçektir, öyle ki, koyduğu olduğu her zaman başka bir şey tarafından izlenir. Bu nedenle, kurala bağlı olduğu ölçüde çoklunun art zamanlılığından oluşur.²⁸⁵

Şimdi kategori bir şey ileri sürer/koyutlar. Böylece bir şeyin bir başka şeyin sonucu olması kategorik bir belirlenime bağlı olduğu anlaşılır. Nedensellik şeması, kavramının altına neden ve sonucu sağlayan görülerin almasını sağlar. Nedensellik şeması, çoklunun art zamanlı tem-

²⁸² A189/B232: “Alle Veränderungen geschehen nach dem Gesetze der Verknüpfung der Ursache und Wirkung”.

²⁸³ B234.

²⁸⁴ Bkz.: B183.

²⁸⁵ A144/B183.

sil edilmesinden oluşur. Öyleyse bir başka anlatımla, nedenin şeması “-ise”nin hayal gücündeki aracı tasarımıdır; “ise”nin şeması hayal gücünde neden ile nedenliyi birbirine bağlar. Zamanda art zamanlı olarak temsil edileni neden kuralı altına getirilir. O hâlde öncel zamanda önce (neden) geleni ve ardıl (sonuç) zamanda sonra gelinin temsilidir. Örneğin, “yağmur yağar ise toprak ıslanır” dediğimizde neden ve sonuç önermeleri “ise” eklemiyle birbirine bağlanmıştır. “Yağmur yağar” zamanda önce geleni ve “toprak ıslanır” ise zamanda sonra geleni temsil eder. O hâlde durumlar yargılar olarak ele alınır ve art zamanlı olarak birbirlerine fiziksel bağlantılandırılır (*nexus*) çünkü dinamik kategoriler artık salt nesnelere üzerine değil, nesnelere arasındaki ilişkiler üzerine tanzim edici bir işleve sahip olduklarından ‘anlama yetimizin uzayını’ bu türden ilişkilerle, olaylar, olgular ve durum belirlenimleriyle doldurur. Bu ‘anlama yetisi uzayı’ duyusallığın malzemesiyle birebir oturur ve onu bir düzende sunar. Peki bu nasıl yaparız?

Şimdi yakalama/edinme sentezinde bize sunulan çokludan görüsel birliği elde edebilmenin yolu onun içinden geçerek yakalama ve bir araya bağlamaktır. *Gemüt* bize sunulan izlenimler dizisinde, görünün kendi içindeki çokludan zamanı ayırt eder ve böylece fark ederiz ki tüm görülerimiz zamanın biçimi (tüm görünüşlerimiz transendental kökensel saf tam algının biçimsel birliğinin) altında durur.²⁸⁶ Böylece zamandaki yerini (*Zeitstelle*) fark ederiz. Genelinde bir-şey=X, e.d. transendental nesneyle ilgili olarak temsilî belirlenimleri, art zamanlılıkta öncel olarak gelen temsile kaynaklık edene dayanarak bir şeyi olay veya olgu olarak temsil ederiz. Eğer zamanda bir durum varsa, bu duruma kaynaklık eden bir başka durum da olmalıdır. Böylece zamansal yer, öncel olana göre belirlenir. Bu nedenle, zamanda art zamanlı olarak zamansal yeri olan bir durum, bir sonraki durumun (geleceğin), oluşma olanağı e.d. toplu olanağı olarak bağlaşımını (*Correlatum*) olanaklı kılandır, tıpkı geçmişin şimdinin bağlaşımını olması gibi. Böylece zamandaki tüm önceller, ardılları kendisine zorunlu olarak bağlar.²⁸⁷

Eğer şimdi önceki zamanı zorunlu olarak belirliyor olması olgusu (çünkü izleyen zaman öncekinden geçmeksizin başka hiçbir yolda ulaşmam) duyusallığımızın zorunlu yasası ve dolayısıyla tüm algıların biçimsel koşulu ise bu denli

²⁸⁶ Bkz.: A98.

²⁸⁷ Bkz.: A199/B244.

de zaman dizisinin empirik temsilinin vazgeçilmez bir yasasıdır, buna göre geçmiş zamanın görünümüleri gelecek zamandaki her bir varoluşu belirler ve bu sonucular olaylar olarak, ancak geçmiş zamanın görünümüleri onların varoluşlarını belirliyor olduğu e.d. bir kurala göre saptıyor olduğu sürece yer alabilirler çünkü yalnızca görünümelerde zamanların bağlantısının bu sürekliliğini empirik olarak bilebiliriz.²⁸⁸

O hâlde anlama yetisi görünümüne ve varoluşlarına belli bir düzen verir. Zamanda her durum için *a priori* bir zamansal yer (*Zeitstelle*) belirlenir. Bu zamansal yerde, görünüm-ler birbirlerine göre zamanda zorunlu bağlantı doğrultusunda bir dizide yerleşirler. Elimizde artık görünüm-lerden oluşmuş bir dizi bulunur. Bu durumda diyebiliriz ki nedensellik şeması, nicelik (*zaman-dizisi*) ve gerçeklik (*zaman-içeriği*) şemalarıyla doğrudan ilişkilidir çünkü nedensellik gerçekliğin bir dizide tasarlanmasından başka bir şey değildir. Ne var ki saf büyüklük uzamlı bir yığılmanın ve niteliksel büyüklüğün yoğunluklu bir bağlaşımın bileşimine (*compositio*) dâir matematiksel bir birleşme (*conjunctio*) iken, dinamik nedensellik şeması, birbirine zorunlu olarak âit ama türdeş olmayan tanzim edici bir fiziksel bağlantıdır (*nexus*). Bu zorunluluk görünümüleri zamanda öncel (önceleyen) ve ardıl (izleyen) olarak bir dizide kuralına göre nedenler. O hâlde diyebiliriz ki nasıl görünümün bütünlüğüne ilişkin bölümlerin imgede yeniden üretici hayal gücüyle sağlıyorsam, olanlar, olaylar ve durumlar olarak yargılara da yeniden hayal gücü aracılığıyla bir bütünde tanzim edici birlik verebilmeliyim.

Şimdi topluluk/etkileşim kavramının şemasına bakalım. Etkileşim kategorisine ayrık yargılardan varmıştık. Ayrık yargılarda yargıların varlık alanı birbirini dışlar veya bir alana dâir özgülleştirme yapar. Buradaki özgülleştirmelerin hepsi bir bütüne ilişkindir.

Şimdi etkileşim kategorisinin şeması, tözlerin karşılıklı etkileşimin zamanda *a priori* olarak ve eş zamanlı temsil edilidir.²⁸⁹ Bu nedenle görünüm-ler için “*tüm tözler, uzayda aynı zamanda algılanabilir oldukları sürece, baştan sona etkileşim içindedir*” temel ilkesine dayanır.²⁹⁰ Şimdi şeylere ilişkin algılarımız, birbirini karşılıklı olarak izlediğinde (örneğin, güneşin yükselerek havayı ısıtması ve odamda klima ile havayı bir ve aynı zamanda soğutmam) bu iki zamansal durum eş zamanlıdır. O hâlde bir ve ikinci ilişki-kel kategorilerin bir aradalığı bize eş

²⁸⁸ A144/B18

²⁸⁹ Burada Kant ilinikler doğrultusunda etkileşimin şemasının art zamalı, değil eş zamanlı olarak alır.

²⁹⁰ A211/B256.

zamanlı izlenebilir nedenselliği sağlayacaktır. Bu durumda nasıl zamanda bir an belirlemek, önce geleni veya sonra geleni (izleyen) belirleme olanağı ise tözler de karşılıklı dinamik etkileşim/topluluk içinde duracaklar ve baştan sona giden bir toplulukta duracaklardır.²⁹¹ O hâlde yersel topluluğun da olanağı olan topluluk ve onun şeması, nesnedeki bir etkinin bir diğer nesneye geçmesinin de olanağı olmuş olur. O hâlde tüm nesnelere etkileşimlerinin şeması, tüm temsilleri baştan sona birbirine bağlar ve *Gemüt*'te e.d. iç duyudaki tüm görünüm, tam algının baştan sona giden topluluğu altında durur ve tüm varoluşun toplamı olarak bir bütün oluşturur.²⁹² Kant bu konuyu şöyle anlatır:

İçinde tüm görünümün bağıntılı olmaları gereken dünya-bütününün birliği açıktır ki eş zamanlı olan tüm tözlerin topluluğunun gizlice varsayılan temel ilkesinin bir sonucudur, çünkü yalıtılmış olsalardı, parçaları olarak bir bütün oluşturamazlardı ve eğer bağlantıları (çoklunun etkileşimi) eş zamanlılıkları nedeniyle daha şimdiden zorunlu olsaydı, salt ideal bir ilişki olarak eş zamanlılıktan gerçek bir ilişki olarak o bağlantıyı çıkaramazdık, ama yeri geldiğinde göstermiştik ki topluluk aslında birarada var oluşun empirik bilgisinin olanağının zeminidir ve bu nedenle, aslında yalnızca bu empirik bilgiden geriye onun koşulu olarak topluluğa çıkarsama yapılabilir.²⁹³

Bu bütün doğanın kendisinden başka bir şey değildir ve doğa anlama yetisinin bu benzetimsel ilkeleriyle bir birlik kazanır, bu birlik önce anlama yetisinden ve tüm birliklerde transendental tamalgıdan gelir. Bu tam algı anlama yetisindeki kökensel kavramlardan oluşmuş uzayın doğrudan doğruya uyumunun bir sonuç olarak bize sunar. Böylece Kant'ta epistemoloji, mantık ve ontoloji duyusallık ve anlama yetisi yoluyla örtüşür. Bu nedenle, bu ilkeler, tam da Kant'ın önerdiği doğa (fizik) metafiziğin kendisinden başka bir şey değildir çünkü hem *a priori* hem de sentetik birliği empirik olan yoluyla kurarlar.

O hâlde zamandaki durumsal yerler, eş zamanlı bir etkileşim içinde ve tüm görünüm-ler birbiriyle bağlantı içinde dünya-bütününün birliği içinde dururlar. Böylece bu topluluk içindeki görünümün baştan sona giden bir birliği vardır. O hâlde etkileşim şeması, bir ve aynı zamanda düzen içinde duran doğanın, dünya-bütününün birliğinin de şeması, e.d. modelidir.

²⁹¹ Bkz.: B260.

²⁹² Bkz.: A214/B261.

²⁹³ A219/B266.

2.2.2.4 Kipsellik Kategorisinin Şematizmi

Şimdi kategoriler sıra düzenine göre son kategoriden ve onun şemalarından söz edelim. Kipsellik kategorisi bizi daha da zorlayacaktır çünkü kipsel yargılar bilgimizi genişletmezler. Anlama yetisinin yargı verme tarzlarına ilişkindir. Kip, biçimin tarzıdır. Nesnelere anlama yetisiyle ilişki içinde varoluşlarıyla ilgilidir.²⁹⁴

Kipsellik (*Modalität*) bakımından şemaları, *zamanın genel toplamı* olarak belirtebiliriz. Kipsel yargılar, (a) *Olasılıklı*, (b) *Edimsel* ve (c) *Zorunlu* olarak üç bölümden ve buna koşut olarak kipsel kategoriler, (a) *Olanak-Olanaksızlık*, (b) *Varlık-Yokluk*, (c) *Zorunluluk ve Olumsuzluk* olmak üzere üç bölümden oluşur.

Kipsellik kategorisinin genel şeması *zamanın genel toplamıdır*, çünkü kipsellik nesnelere anlama yetisiyle ilişkilerinin biçiminin tarzına ilişkindir. Bu bakımdan saf görüsel (nicelik), empirik görüsel (nitelik) olanın veya nesnenin varoluşuna dâir olanın (ilişki) zamanda genel bir toplam olarak temsil edişine ve üç temel postulata dayanır:

- (1) Deneyimin biçimsel koşullarıyla (görü ve kavramlarla göre) bağdaşan olanaklıdır.
- (2) Deneyimin maddî koşulları (duyum) ile bağlı olan edimseldir.
- (3) Edimsel olanla bağlantısı deneyimin evrensel koşullarına göre belirlenen zorunludur (zorunlu olarak var olur).²⁹⁵

Bu bakımdan olanağın şeması, çeşitli temsillerin zamanın koşullarıyla uyuşmasıdır. Örneğin, “bu kalem mavidir” ve “bu kalem mavi değildir” önermelerinin kavramları zamanda aynı anda var olamazlar. Yalnızca farklı zamanlarda temsil edilebilirler. Bu nedenle, şeyin “herhâangi bir” zamanda belirlenme olanağı onun şeması olur.²⁹⁶ Şeyin zamanda belirlenme olasılığının kalıbıdır, onun modelidir. Herhângiliğin modelidir. Bu herhâangi bir zaman aracılığıyla duyusal, düşünsel koşullar altına içeriği getirir. Bu altına getirmeyi sağlayan olanağın şemasıdır. Olanağın şeması, farklı temsillerin bir nesneye yönelik sentezinin, zaman koşullarıyla uyuşmasıdır. Örneğin, “...mavidir” ile “...mavi değildir” bir ve aynı zamanda (=eş za-

²⁹⁴ Bkz.: B110.

²⁹⁵ B266.

²⁹⁶ Bkz.: B183.

manlı) var olamazlar, yalnızca art zamanlı olabilirler. Bu durumda edimselliğin şeması, “herhâangi bir zamanda” belirlenmiş “bir”, “doldurulmuş” zamanın şemasıdır. Elimdeki kalem maviydi ancak siyah da olabilirdi. Mavi olduğuna dâir yargıma herhâangi bir zamanın doldurulmuş bir zamanında karşılaşıyorsam, yani edimsel ise bu karşılaşmayı sağlayan edimselliğin şemasıdır. O hâlde edimselliğin şeması, “bir zamanda varoluş”tur. Son olarak eğer bir nesneye dâir belirleme herhâangi bir zamanın (olanak), tek tek (edimsel) tüm zamanlarını dolduruyorsa, yani tüm zamanlarda varoluşunu sürdürüyorsa bu zorunluluğun şemasıdır.²⁹⁷ Örneğin, “insanın ölümü kaçınılmazdır” önermesi (deneyimlediğimiz) tüm zamanlarda geçerli bir önermedir. İnsanın ölümünün kaçınılmaz olduğu herhâangi bir zamanın tüm zamanlarında varoluşunu deneyimlediğimiz bir durumdur. Yine, “Amonyak, NHO_3 ’tür” önermesi varoluşunu tüm zamanlarda sürdüren bir önermedir. Böylece duyusal zorunluluk, zorunluluk şeması yoluyla zorunluluk kavramı altına getirilir. Gelgelelim, unutmayalım ki burada söylenmek istenen amonyağın kimyevî formülünün NHO_3 olmasının zorunluluğu değil, bu saf kavramın zamandaki zorunluluğudur çünkü empirik olan *a posteriori* olduğundan hiçbir zaman zorunlu olamaz. Buna karşın kavramı zorunlu olabilir. Örnekler yanıltıcıdır. Kategorik kavram saf olduğundan şemasını örneklendirmek zordur. Bu nedenle, açıklama amacıyla örneklere başvursak da geçerli olan salt kavramsal olandır ve onun şemasıdır.

2.3 METAFİZİĞİN AKLÎ ZEMİNİ

2.3.1 İdeaların Şematizmine Ön-Geçiş

Şimdi görümlerin gücü duyusallık, kavramların yetisi anlama yetisi, şemaların hayal yetisi ve ideaların yetisi ise akıldır. İdea aklın saf kavramıdır.²⁹⁸ Kavram bir işlevse o hâlde aklın saf işlevlerine idea diyebiliriz. Diyalektik bölümünde genelde ideanın kötü, eş deyişle aşkın kullanımı üzerinde durulur. Gelgelelim, ideanın doğru kullanımı, içkin bir kullanımı da vardır. İçkin kullanımda akıl olanaklı deneyimin sınırlarını aşmadan, belli ilkelerle iş görür.²⁹⁹ Ne var ki bir çıkarımlar ve ilkeler yetisi olan akıl, çıkarım (=koşullar) dizisinde koşulsuz temsil

²⁹⁷ Bkz.: B184.

²⁹⁸ A311/B368: “[s]af anlama yetisi kavramlarını kategoriler olarak adlandırmamız gibi, saf aklın kavramlarına yeni bir ad vereceğiz ve transendental idealar olarak adlandıracağız.”

²⁹⁹ B352.

eden (en) büyük öncülü edimsel kabul ederse aşkın bir kullanıma sahip olur.³⁰⁰ Biz için kullanımı şematizm bakımından değerlendireceğiz. Bu bakımdan *Transendental Diyalektik*'in ayrıntılarına girmeden, bilindiğini varsayarak, konumuzla ilgili kısma odaklanalım.

Eğer tüm insan bilgisinin derecelerinden söz edilebilirse, empirik gerçekliğe en yakın olanı görü ve en uzak olanı ise ideal³⁰¹ olarak belirtebiliriz. Bu sıralamayı Kant'tan farklı olarak³⁰² şematizm bakımında şöyle yapabiliriz: görü, kavramın şeması, kavram, ideanın şeması, idea(l)³⁰³. En alt yetimiz duyusallık ve en üst yetimiz ise akıldır. O hâlde bilgimiz, kendinde-bilinemez olan numenler (kendinde-şey) bakımından temsillerle başlar, kuramsal akılda dizgeleştirilir ve tekrar numenlerde (*akılın ereği olarak en üst iyi idealinde*)³⁰⁴ pratik akılla birleşir.

2.3.1.1 Akıl Birliği ve Aklın İşlevleri

Öyleyse bilmemiz gereken en önemli noktalarından biri en büyük öncül açısından aklın empirik bir kullanımının olmadığıdır, ancak akıl için kullanımında deneyim kavramlarına dizgesel birlik verir. Kant bunu, kategorik birlikten ayırarak “akıl birliği” olarak adlandırır.³⁰⁵ O hâlde bir ilkeler ve çıkarımlar yetisi olan aklın konumuz açısından; (a) *dizgesel birlik*, (b) *aklı çıkarım*, (c) *mutlak bütünlük* olmak üzere üç temel özelliğinden söz edebiliriz. Nasıl anlama

³⁰⁰ A306/B363: “[transendental ilkenin] mantıksal kullanımı içindeki akıl yargısının (sonuç) tümel koşulunu bulmaya çalışır ve akıl çıkarımının kendisi koşulunun tümel bir kural (büyük öncül) altına alınması aracılığıyla ortaya çıkan bir yargıdan başka bir şey değildir” ve “Koşulsuz olan edimsel olarak geçerliyse, özellikle onu koşullu her şeyden ayıran tüm belirlenimleri açısından irdeler ama saf aklın bu en üst ilkesinden doğan temel ilkeler tüm görünümeler açısından *aşkın* olacaktır.” (B365).

³⁰¹ A568/B596 “...ideal olarak adlandırdığım şey nesnel gerçekliğe ideanın olduğundan da uzak gibi görünür, bu terim ile yalnızca *in concreto* değil ama *in individuo* ideayı anlıyorum”

³⁰² A702/B730: “...tüm insan bilgisi görülerle başlar, buradan kavramlara geçer ve idealar ile sonlanır”.

³⁰³ Bkz.: Transendental İdeal.

³⁰⁴ A815/B843: “...salt doğa olarak yalnızca duyu dünyası olmasına karşın, yine de bir özgürlük dizgesi olarak anlaşılır ya da ahlâk dünyası denebilecek bu düşün dünyasındaki erekların dizgesel birliği kaçınılmaz olarak evrensel doğa yasalarına göre ve zorunlu ahlâk yasalarına göre büyük bütünü oluşturan tüm şeylerin ereksel birliğine götürür ve böylece pratik akıl ile kuramsal akı birleştirir. Dünya bir ideadan doğmuş olarak tasarlanmalıdır, eğer onsuz kendimizi akla yaraşır göremeyeceğimiz akıl kullanımı ile, e.d. bütünüyle en üst iyi ideası üzerine dayanan ahlâkî akıl kullanımı ile uyumlu olacaksa.” Krş. Kant, *KrV*, B372. Öyle anlaşılmaktadır ki Kant, Aristoteles ve Platon arasındaki gerilimi kurucu ve düzenleyici kullanıma dayanarak çözmek ister. Bilindiği üzere *agathon* (en üst iyi ideası) Platon'da çizgi benzetiminin son aşaması olarak ideaların asıl bilgisidir ve Platoncu ideaların amacının pratik olana ve özgürlüğe odaklı olması gibi, Kant da dizgesini pratik olan doğru yöneltecek şekilde oluşturulur. Demiurgos'un evrenin mimari ve düzenleyici olması gibi Tanrı ideası da insan için aynı işlevi görür. Ne var ki bu idea akliliğini insandan alır. O hâlde insan kendi aklının yasamacılığıyla tüm evreni düzenler. Akli Tanrı, insanın kendi aklına benzeterek kurguladığı bir ideadır.

³⁰⁵ Bkz.: A326/B382.

yetisi görülmeye birlik veriyorsa, akıl da anlama yetisi kavramlarına birlik verir çünkü aksî durumda anlama yetisi kavramı tikel bir ‘başı boşluğa’ sahip olacaktır. Bir şeyi biliriz ama neden ve ne amaçla bildiğimizi fark edemeyiz. Kant aklın bu birliğini dizgesel birlikle bağlantılı olarak şöyle tanımlar:

Aklın birliği dizgenin birliğidir ve bu dizgesel birlik akla onu nesnelere üzerine genişleten bir ilke olarak nesnel yolda değil ama nesnelere tüm olanaklı empirik bilgisinin üzerine genişleten bir maksim olarak öznel yolda hizmet eder.³⁰⁶

Anlama yetisi deneyim bakımından tikel yargılar verir, oysa akıl deneyimin “ötesine” geçen olumsuz kullanımında yanılsamalı (*Schein*) fakat olumlu kullanımında yeni türden çıkarımlara olanak verir. Akıl çıkarımlarının her biri, düşünce yetisinin bir bölümüne (anlama yetisi, yargı yetisi ve akıl) denk düşer. Anlama yetisiyle kurallar düşünülür (koşul). Yargı kuralları sentezler ve kuralı koşul altına alır (koşullu). Akıl ise kuralı yüklem yoluyla *a priori* belirler (sonuç).³⁰⁷ Yargıları dizgesel bir birlikte toplama, aklın bir işlevidir.³⁰⁸ Böylece nasıl empirik olan anlama yetisi için koşullu olan ise, akıl için de anlama yetisinin bu bilgileri koşulludur. Akıl, koşullu bilgileri koşulsuz olana yöneltecek bir maksime sahiptir.³⁰⁹ Aklın temel hedefi koşullar dizisini koşulsuz doğru yöneltmek ve idea bakımından bir birlik içinde toplamaktır. İdea, düzenler. Bu bakımdan, koşulsuz, koşulların bütünlüğünü olanaklı kılar. Akıl, bilgilerimizin tümünü koşulsuz ve mutlak bir bütünlüğe ulaştırmak ister. Böylece tüm bilgilerimiz, duyuş ve anlayışın ötesinde bir kavrayış kazanır. O hâlde bu bakımdan aklın saf kullanımını aşkın iken, anlama yetisi bakımından kullanımını ise içkindir.³¹⁰

2.3.1.2 Mutlak Bütünlük ve Platoncu Arkitektonik

Şimdi koşulların koşulsuz bütünlüğü bir transendental akıl kavramı, yani ideadır. Koşuldaki, görünümünün sentezindeki tam bütünlük, tümlüktür (*Allheit; universalitas*), koşulsuzdaki tam

³⁰⁶ A680/B708.

³⁰⁷ Bkz.: A304/B361.

³⁰⁸ Bkz.: A305.

³⁰⁹ Bkz.: A308.

³¹⁰ Bkz.: A327.

bütünlük tümelliktir (*Allgemeinheit; universalitas*).³¹¹ İlişkisel kategorilere, (a) *yalın*, (b) *varsayımsal* ve (c) *ayrık* olmak üzere, akılda üç tür akıl kavramı (a) *ruh*, (b) *dünya/âlem*, (c) *Tanrı* ve üç tür kıyasa denk düşer. Her bir idea nesnesi altında kavram çokluğunun tam bütünlüğünü sağlar. Kant'ın amacı Platoncu dizgeyi bu kategorilere denk düşen ideaları tözleştirme-sizin öykünerek ve transendental kullanımlarına dayanarak kendi dizgesinde oluşturmaktır. Böylece kuramsal ve pratik aklı tek bir idealde birleştirmeyi hedefler:

Platon, yalnızca insan aklının gerçek nedenselliğini gösterdiği ve ideaların (ey-lemlerin ve nesnelere) etkin nedenleri olduğu yerde, yani sadece ahlâkta de-ğil, aynı zamanda doğanın kendisi açısından da ideaların kökene sahip oldu-ğunun kanıtlarını göstermekte açıkça hâklıydı. Bir bitki, bir hayvân, dünyanın ya-pısının kurallı bir düzeni (ve belki de bütün bir doğa düzeni), bunların açıkça yalnızca idealara göre olanaklı olduklarının gösterir. Her ne kadar hiçbir bireysel yaratılmış, varoluşunun bireysel koşulları altında, türünün en mükemmel ideasıyla uyuşmasa da (bir insan, insanlığın kök-imgesi olarak ruhunda taşıdığı insanlık ideasıyla ne kadar az uyuyor olsa da), yine de bu idealar en üst an-lama yetisinde/düşünde [*Verstand*] tek, değiştirilemez, baştan sona giderek belirlenmiş ve şeylerin kökensel nedenleridir ve yalnızca tüm dünyaki [*Weltall*] şeylerin birleşimlerinin bütünü için tam olarak yeterlidir. Eğer Platon'un abartmalarındaki anlatımları bir kenârı bırakırsak, filozofun dünya düzeni fizi-ğinin kopyasını göz önünde bulundurduğu ve ereklere, yani idealara göre arki-tektonik bağlantısına ulaşan tinsel uçuşu saygıya ve öykünmeye değer bir ça-badır.³¹²

Gelgelelim, Kant sürekli bunun bir öykünme olduğunu tüm *Birinci Kritik* boyunca vurgular. Bu nedenle, buradaki dünyaya ilişkin düzen belirlenimi hiçbir şekilde kurucu ve tözsel ola-maz, yalnızca öyleymişçesine ele alınır. Her bir dinamik ilişkisel kategoriye denk düşen saf aklın transendental tasarımları, kendi altında koşulları bir koşulsuza ileterek tümelliğe ve mut-lak bütünlüğe ulaştırmak ister. Böylece tekillerden gelen bilgilerimiz (görüler yargı edimi altına getirilir) tek bir tekilde (en üst iyi) tekrar birleşir. Bu birleşme ideaların şemalarına ge-reksinir.³¹³ Şimdi bu konuyu biraz daha açalım.

³¹¹ Bkz.: B379.

³¹² A317/B374.

³¹³ Gasperoni, *Versinnlichung*, 55: “[İ]deaların duyusallıkla hiçbir ilgisi yokmuş ve kavramların da sadece sınırlı bir ölçüde ilgisi varmış gibi görünebilir. İdealar, simgesel olarak sergilenme yoluyla duyusallaştırılır. Kantçı bir

2.3.1.3 Aklın Düzenleyici Kullanımı ve *Focus Imaginarius*

Bildiğimiz üzere, akıl nesne üzerine kurucu bir kullanıma sahip değildir. Bu nedenle yalnızca anlama yetisinden gelen üzerine düşünür, çıkarım yapar. Akıl, çıkarım ve ilkeler yetisidir. Çıkarımı olanaklı kılan koşullar dizisi ise anlama yetisi tarafından akla sağlanır. Aklın bu doğrultudaki amacı sentezin mutlak bütünlüğüdür çünkü idea bilgilerimizi koşulsuzla yönelterek bu bütünlüğü ve dizgesel birliği olanaklı kılar. Bu dizgesel birlik aklın düzenleyici kullanımına dayanır. Kant düzenleyici kullanıma ve aklın, anlama yetisinden gelen nesne üzerine düşünmesine şu doğrultuda değinir: “Akıl hiçbir zaman doğrudan doğruya nesneyle değil, ama yalnızca anlama yetisi ile ilişki içindedir ve salt onun yoluyla kendisinin empirik kullanımını söz konusudur.”³¹⁴

O hâlde akıl hiçbir şekilde nesnelere kurmaz, yalnızca düzenler; onlara yalnızca olanaklı en büyük uygulamalarında, e.d., dizilerin bütünlüğü ile bağıntı içinde taşıyabilecekleri birliklerini verir.”³¹⁵ Aklın bu doğrultu işlevi anlamak değil kavramak, kurmak değil düzenlemektir. Bu nedenle Kant, “*nasıl anlama yetisi kavramları (algıları) anlamaya hizmet ediyorsa, aklın kavramları da kavramaya hizmet eder*”³¹⁶ der. Anlama yetisi koşullar dizisini ortaya çıkarırken, akıl bu koşullar dizisini bir erek doğrultusunda sonuca ve idea bakımında dizgesel ve mutlak bir birliğe ulaştırmaya çalışır. Anlama yetisinin mutlak birliği ile aklın mutlak birliği birbirinden farklıdır. Anlama yetisi nesneye ilişkin olduğundan öyle veya böyle tikel sonuçlara, koşullar dizisine (öncüllere) varır. Ne var ki, bu varış bir çeşitlilik ve türülülük sunar. Nasıl kavram görüdeki birliği veriyorsa, akıl da anlama yetisi kavramlarının çeşitliliğine bir birlik verir. Anlama yetisi kavramları tanzim eder, fakat akıl düzenler. Bu düzenleniş transendental idea doğrultusunda bir hedefe, Kant’ın anlatımıyla “hayalî bir odağa” (*focus imaginarius*) doğru olur. Diyalektiğin bu olumlu kullanımında anlama yetisi kavramları belli bir hedefe yöneltilir. Bu hedef doğrultusunda anlama yetisi, kavramlarının yön çizgilerini bir noktaya doğru yakınsar. Bu nokta olanaklı deneyimin sınırlarının ötesindedir, ancak anlama yetisi kavramlarına bir birlik verir. Böylece akıl bu kavramları hem en büyük yayılımı sağlar hem

bakış açısından bu başlangıçta büyük ölçüde sorunsuzdur, çünkü benzetim yoluyla ilerleyen dolaylı karşılık bulma kavramını izler.”

³¹⁴ A335/B392.

³¹⁵ A643/B671.

³¹⁶ A311/B367.

de en büyük dizgesel birliği olanaklı kılar. Gelgelelim, akıl burada bir hatâya düşer. Anlama yetisine yön veren bu çizgilerin imlediği nesnenin kendisinden çıktığını sanır. Eğer akıl buradaki nesneye gerçeklik ve tözsellik yüklemese ideaların oldukça yararlı olduklarını fark ederiz: gerçek değil ama gerçekmişçesine, tözsel değil ama tözselmişçesine ele almak! Akıl bir ilke, bir idea, bütünün biçimi ideası yoluyla tüm bilgisini dizgeleştirir. Böylece mutlak birliğini sağlamak ister. Bu birliği transendental idealara başvurarak sağlamaya çalışır. İdea, bu durumda Platoncu dizgede olduğu gibi nesnelere özlerini veren değil, nesnenin biçim bakımından tam birliğini sağlayan kavramdır.³¹⁷

2.3.2 Aklın Transendental Varsayımı ve Yeniden Empirik Kavramlar

Şimdi yukarıda aklın anlama yetisinin tikelliğine, tümellik verdiğini açıklamıştık. Aklın bu mantıksal ilkesi aracılığıyla tikeller aklın dizgesel birliği altında toplanır. Böylece akıl hem dizgeselliği hem de tutarlılığı yakalamaya çalışır. O hâlde aklın düzenleyici kullanımını daha iyi anlamak için dizgesel birlik ilkelerine yakından bakmamız gerekir.

Şimdi biz doğayı idea doğrultusunda sorgularız ve bu idea doğrultusunda bir hedefe yöneliriz, yani koşulları koşulsuza yöneltiriz. Bunu aklın mantıksal ilkesi yoluyla yaparız. Bu mantıksal ilkeye dayanılarak kurulan aklın birliği kaçınılmaz olarak olasılıklıdır. Bu bakımdan dizgesel birlik salt bir ideadır ve bir ereğe göre tasarlanmıştır. Aklın varsayımsal kullanımı yalnızca düzenleyicidir. Bu tasarlanmış/yansıtılan birlik kendinde değil, olasılıklıdır, bir başka anlatımla salt olanaklıdır. O hâlde aklın anlama yetisine dayanan tikel ve çoklu kuralları tümel ilkeler altında getirmeye çalışır.³¹⁸ Burada aklın ilgisi, birçok kavram için belli ilkelerin oluşumuna dayanır. Peki aklın bu birliği nasıl kurulur?

Birlik ilkesi aklın bir yasasıdır çünkü anlama yetisinin ‘bağımsız’ ve ‘başı boş’ tikel bilgilerinin birbiriyle çelişip çelişmediğini başka şekilde anlayamayız, üstelik bunları kavrayamayız da. Bu nedenle tutarlılık yoksa, empirik doğruluk da sağlanamaz. Bu bakımdan dizgesel birlik empirik doğruluğun koşuludur ve hem geçerli hem de zorunlu sayılmalıdır. Kant bunu “*transendental varsayım*”³¹⁹ olarak adlandırır ve “...*empirik doğruluk açısından doğanın*

³¹⁷ Bkz.: A645/B673.

³¹⁸ Bkz.: A647/B675.

³¹⁹ Bkz.: A651/B679.

nesnel dizgesel birliği baştan sona nesnel olarak geçerli ve zorunlu sayılmalıdır” şeklinde dile getirir.³²⁰

Şimdi her şeyden önce doğada çeşitli türler bulunur. Doğa, dinamik bir bütün olarak tekil görünümünden oluşur. Akıl, örtük bir özdeşlik ve birlik varsayımı altında bu türsel çeşitliliği dizgesel bir birlik altına getirmek ister. O hâlde akıl bu birliği tüm olanaklı empirik kavramlar aracılığıyla yapar. Ne var ki Kant ne *Mantık Dersleri*’inde ne de *Birinci Kritik*’te empirik kavramlar üzerine yalın ve bütünlüklü bir şekilde konuşur. Elimizde yalnızca takip edilmesi güç ipuçları vardır. Gelgelelim, *Üçüncü Kritik*’in basılmamış *Birinci Önsöz*’ü ve *Jaschë Logik*’teki birtakım açıklamalar bizi bu konuda biraz aydınlatabilir.³²¹

Şimdi Kant *Jaschë Logik*’te empirik bir kavramın³²², oluşumunun (a) *karşılaştırma*, (b) *üzerine düşünüm* ve (c) *soyutlama* edimleri yoluyla gerçekleştirdiğini belirtir. Kant’a göre temsillerden kavram üretilmek için gerekli olan “evrensel ve temel koşullar” üç aşamalı olarak takip edilmelidir. Kişi öncelikle, bilincin birliğine ilişkin olarak temsiller birbirleri arasında karşılaştırır, ikinci olarak çeşitli temsiller bir bilinçte kavranılır ve nihâyetinde verili temsillerde farklı olan her şey birbirinden soyutlanır.³²³ Örneğin, doğada belli türden bir tekil örümcekler görürüm. Sonrasında bu örümcekleri karşılaştırır ve farklılıklarına odaklanırım. İkinci aşamada üzerine düşünür, ortak özelliklerini bulmaya çalışırım (örn. tarantula). En son aşamada ise şekil veya nitelik bakımından diğer türlerden soyutlarım.^{324 325}

Ne var ki bu aşamalar empirik bir kavramın nasıl oluştuğunu anlatsa bile ne olduğunu açıklamaz ve Kant’ın kimi zaman saf türevsel kavramlara empirik kavram demesi³²⁶ kimi za-

³²⁰ A651/B679.

³²¹ Kategoriler tüm kavramların zemini olduklarından empirik kavramlar veya türevsel empirik kavramlar da ona dayanmalıdır. Böylece empirik kavramların şematik işlevleri de kategorilerin şemalarına dayanır. Böylece diyebiliriz ki örnekler, şemalara dayanır.

³²² Kant burada doğrudan empirik kavram olduğundan söz etmez, ancak verdiği örneklerden Kant’ın empirik kavramları anlatmak istediği varsayılabilir. Kant birçok yerde empirik ve saf kavramlara sahip olduğumuzdan söz eder, fakat bunların doğa düzeninde veya doğa metafiziğindeki yerinden tam olarak söz etmez.

³²³ Bkz.: Kant, *Jäsche Logik*, §6, AA 9: 94, CE 592.

³²⁴ Bkz.: Kant, *Jäsche Logik*, §6, AA 9: 94, CE 592. *Birinci Kritik*’te transendental üzerine düşünüm yetisi, karşılaştırmayla iç içe bir *ayırt etme yetisi* ve *a priori* kavramların nasıl belirleneceğinin bir yetisi olarak ele alınır. Bkz. Kant, *KrV*, A260/B316. Krş.: A262.

³²⁵ Kant ikinci aşamadaki ortak özellikler bulma özelliğini *Birinci Kritik*’te yargı yetisine devretse de bunun düşünümsel yargı yetisi olduğundan söz etmez. Bu eksikliğin farkına vararak *Üçüncü Kritik*’in son bölümünü teleolojik yargı yetisine ayırmıştır.

³²⁶ Krş.: Kant, *Anfangsgründe*, AA 4: 510, CE 47: “Dış algılarımızı, genel olarak bir nesne olarak, bir maddenin ampirik kavramına dönüştürmemizin ilk kez olanaklı hâle gelmesi nicelik kavramlarımızın maddeye ilk uygu-

man ise doğadaki sıradan bir varlığı empirik kavram olarak belirtmesi³²⁷ gerçekten kafa karıştırıcıdır. Bu kafa karışıklığını önlemek için doğanın temelinde bulunan ve anlama yetisinin kökensel saf kavramlarına ve duyusallığın saf kipleriyle birleşmesinden doğan türevsel saf kavramlar³²⁸ ile deneyimden doğan³²⁹ *a posteriori* sıradan empirik kavramları ayırmayı öneriyoruz. Kavram, birçok şeyde ortak olabilen damgalar aracılığıyla oluşturulmuş bir tasarım³³⁰ ise empirik kavram da deneyimdeki görünümde yukarıdaki üç edim aracılığıyla kurulan ortak/genel (*gemen*) tasarımıdır. O hâlde duyusallığa dayanan empirik kavramlar yapısı gereği her zaman eksik olacaklarından tam olarak tanımlanamaz çünkü sözü edilen damgaların ne kadarının kapsandığı ne kadarının kapsamadığını belirleyecek herhâangi bir gücümüz yoktur. O hâlde empirik kavramda söz edilen ‘öz’, varlıkların nesnelere empirik kavramı bir ideadır. Evimin önünde bir kısır duruyor olabilir, ancak evimin önünde ‘kısır’ kavramı duruyor değildir! Kısır kavramı sözcüğün düz anlamıyla bir ideadır. Bu durumda empirik kavramları nasıl anlaşılır kılacağımız belli ilkelere dayanıyor olmalıdır. Şimdi bu ilkelere odaklanalım.

2.3.3 Dizgesel Birlik İlkeleri

Aklın varsayımsal kullanımına dayanan bu apodiktik mantıksal ilke, anlama yetisinin sonsuz çeşitlilikte kurallarının (=kavramlarının) dizgesel birliklerini varsayar.³³¹ Kant’tan farklı olarak bahsedeceğimiz ilkelerden ilki *cinsdeşlik ilkesidir*.³³² Empirik kavramlar, daha üst ve tümel kavramlardan türetilmelidir çünkü tümelden tikeli çıkarsamadığımız ölçüde aklın hiçbir

lanması, yalnızca onun bir alanı doldurma özelliğine dayanır.” Krş.: Kant, *Anfangsgründe*, AA 4: 535, CE 74: “...bu nedenle, empirik madde kavramının temelinde yatan şeyin ardındaki metafizik soruşturma, yalnızca, olanaklı olduğu ölçüde, dinamik açıklama temellerini keşfetmek için doğa felsefesine rehberlik etme amacı açısından kullanışlıdır, çünkü yalnızca bunlar, belirli yasalar umuduna ve dolayısıyla açıklamaların gerçek bir akli tutarlılığına izin verir”.

³²⁷ Krş.: A137/B176: “...empirik tabak kavramı, saf geometrik çember kavramı ile türdeşdir.”. Krş. A141/B42: “[Empirik] köpek kavramı belli bir kural imler...” Krş.: A723/B755: “...[empirik] altın kavramı...”

³²⁸ Bkz.: A82/B108.

³²⁹ Bkz.: A220/B267: “Kendi içinde bir sentez kapsayan bir kavram eğer bu sentez deneyime âit değilse boş olarak görülecek ve hiçbir nesne ile ilişkili olmayacaktır; bu sentez ya deneyime ondan doğmuş olarak âit olabilir, ki o zaman kavram bir empirik kavram adını alır, ya da üzerine genelde deneyimin biçimi açısından dayandığı *a priori* koşul olarak ona âittir, ki o zaman bir saf kavramdır ve gene de yalnızca deneyime âittir, çünkü nesnesi ile yalnızca bu deneyimde karşılaşılabılır.”

³³⁰ Bkz.: B377.

³³¹ Bkz.: A648/B676 ve A650/B678.

³³² Kant bu ilkeyi türdeşlik ilkesi olarak ele alır. Bkz. A657/B685: “... [a]kıl, daha üst cinsler altında çoklunun türdeşliği ilkesi yoluyla anlama yetisi için alan hazırlar”. Cinsdeşlik adlandırmasının anlaşılabilirlik açısından daha uygun olduğunu düşünüyoruz.

kullanımı olanaklı değildir çünkü akıl tikeli (verili) tümelden türetme yetisidir. Örneğin, köpek kavramını hayvân kavramından türetirim.

Eğer kavram henüz verili değilse, yargı gücü aracılığıyla köpeği hayvân kavramının altına yerleştiririm çünkü akıl verili olan üzerine sentez yapar. O hâlde doğadaki sonsuz çeşitliliğin arkasında bir birlik olduğunu varsaymaksızın doğayı kavrayamam. Çeşitliliğin birliği bir ideadır.³³³ Böylece doğadaki çeşitliliği daha üst bir cinse, daha üst cinsleri en üst cinse dek izlerim. O hâlde doğadaki birlik için öncelikle cinslerin örtük ve özdeş birliği varsayılmalıdır. Bu, karşılaştırma yoluyla ve yukarıda söz edilen edimler aracılığıyla olanaklıdır.³³⁴

Şimdi cinsdeşlik ile karşıtlık içinde duran *türlülük ilkesinden* bahsedelim. Nasıl cinsdeşlik bir üst cins varsayıyorsa, türlülük ilkesi ise çokluğu ve çeşitliliği varsayar. Türlülük ilkesi ayrı türdenliğe (heterojen) odaklanarak doğadaki türlülüğü ve çeşitliliği öne çıkarır. Cinsdeşlik ilkesinde köpek ve kedi için ortak bir kavram varsayıyorsa, türlülük ilkesinde de bu kavramların daha alt türlerine aklın ilgisi doğrultusunda eğilir.³³⁵ Örneğin, hayvândan ziyâde kangal veya van kedisi türlerine odaklanan biri, türlülük ilkesi doğrultusunda bir irdeleme yapar. Bu nedenle cinsdeşlik ilkesine odaklı bir transendental biyolog; kurgusallığa, cinslere, aynı türdenliğe/türdeşliğe (*homojeniteye*) eğilimliyken, bir diğeri empirik olana, farklı türdenliğe (*heterojenliğe*), türlere ve ayrılığa eğilimli olacaktır.

Şimdi cinsdeşlik ve türlülük ilkesinin kabul edilmesi bir türden diğer türe geçişi de varsayar. Bu durumda her iki ilkenin bir araya getirilmesinden süreklilik ilkesi doğar.³³⁶ Dizgesel birliklerin olanaklı olabilmesi *süreklilik ilkesini* gerektirir³³⁷ çünkü eğer çeşitlilikte bir benzerlik görmeseydik ve türdeşliği varsaymasaydık hiçbir kavramımız ve deneyim olanaklı olmazdı çünkü aynı türden olmayanlar bir üst cinste toplanamazlar. Örneğin, kedi ve köpek arasında veya insan ve şempanze arasında bir türdeşlik varsaymasaydık, doğayı bir bütünde

³³³ Bkz.: A653.

³³⁴ Kant'ın bu konuda oldukça belirsiz konuştuğunu iletmemiz gerekir çünkü söz edilen "karşılaştırarak ortaklık" bulma ediminin hangi yetilerin nasıl yaptığı açıklanmamıştır.

³³⁵ Bkz.: A654/B682.

³³⁶ Jessica J. Williams'ın empirik kavramların ve bu kavramların şematizminin anlaşılmasının döneminin doğa tarihindeki doğayı tasnif ederken dayanılan biçim sürekliliği tartışmasıyla ilgili olduğunu ileri sürer. Bkz.: Jessica J. Williams, "The Shape of a Four-Footed Animal in General": Kant on Empirical Schemata and the System of Nature", *HOPOS: The Journal of the International Society for the History of Philosophy of Science* 10, 1 (01 Mart 2020), s. 10. Kant *Üçüncü Kritik*'te düşünümsel yargı gücüne dayanarak doğa dizgesi kurma fikrini yeniden ele alacaktır. Bkz.: Kant, *Erste Einleitung*, AA 20: 214, CE 17.

³³⁷ Bkz.: A653/BA681.

düzenleyemez ve ona dizgesel birlik veremezdik. Bu durumda taksonomi de olanaklı olmaz ve biyoloji büyük bir eksikliğin içine düşerdi.³³⁸

2.3.4 Dizgesel İlkelerin Duyusallaştırılması

2.3.3.1 Kavram ve Ufuk

Şimdi doğaya ilişkin bu düzenleyici ilkeleri açıkladıktan sonra bu mantıksal birlik ilkelerinin nasıl duyuşsal kılınabileceğine biraz daha yakından bakalım. Kant'ın verdiği örneği izleyerek her kavramı bir nokta olarak düşünelim. Kavramın nokta-i nazarından e.d. ufkundan düzenleyebileceği ve birlik verebileceği bir şeyler çokluğu vardır.³³⁹ Kavram ufkunun karşısında sonsuz nokta (=doğadaki sonsuz türler) vardır. O hâlde bu noktalardan her biri bir üsttekine göre daha dar bir ufka sahiptir. Nasıl kavram bir üst cinsde cinsdeşlik açısından gidiyorsa, benzer şekilde türülülük ilkesine göre de alt türlere doğru ilerler. O hâlde her kavramın bir görüş alanı, yani ufku vardır. Bu doğrultuda mantıksal ufuk daha küçük ufuklardan, eş deyişle alt türlerden oluşur. Eğer bir nokta tekil ise alanı olamayacağından ufku da olmaz çünkü mantıksal olanın işlevsel olması ve nesne kapsayabilmesi gerekir çünkü kavramın kural ve işlev özelliği bulunur. Örneğin, köpek kavramının bir ufku vardır. Bu ufuk altında sonsuz sayıda köpek kapsanır. Eğer köpekleri türlerine göre ayırt edecek olursak bu durumda elimizde köpek kavramının alt türleri, örneğin kangal olacaktır. Ne var ki kangal türü yine kendi altında aynı türe âit olabilecek köpekleri kapsar. Buna karşın eğer tüm kangalları tasnif eder ve elimizde yalnızca tek bir kangal kalırsa, örneğin benimle yaşayan bir kangaldan söz edersem, bu kangal tek olacağından altında artık bir başka canlı kapsayamaz. Bu nedenle benimle yaşayan bir kangalın artık bir ufku yoktur çünkü tektir.³⁴⁰

Bununla birlikte, farklı ufuklar bir başka anlatımla cinsler için ortak bir ufuktan söz edebiliriz ve cinslerin bu ortak ufka doğru çekildiğini düşünebiliriz. Bu ortak ufuk bir üst cinstir. Böylece bu işlem, ortak noktaya doğru çekilme, en üst cinsde dek sürer. Bu en üst cins

³³⁸ Kant'ın Carl Linaeus'un taksonomik çalışmalarından etkilendiği oldukça açıktır, ancak konumuzu aştığından bu konuyu hızlıca geçiyoruz. Bkz.: Kant, *Opus Postumum*, AA 22: 491, CE 139.

³³⁹ Bkz.: A658/B686.

³⁴⁰ Gelgelelim, köpek tekil olsa bile uzay-zamansal ve saf kavramsal açıdan yine de altında bir çokluk kapsar. Burada artık kurucu ve tanzim edici değil, düzenleyici bakış açısından kavramlar ele alındığından ilgili durum konumuz açısından göz ardı edilebilir.

tümel ve asıl ufuktur.³⁴¹ Tümel ve asıl ufuk, en üst kavramın nokta-i nazarından belirlenmiştir ve tüm çokluluğu (cinsler, türler ve alt türleri ve hattâ tüm çeşitliliği) altına getirir. Bizi bu en üst nokta-i nazara götüren türdeşlik yasasıdır. Buna karşın bizi daha alt nokta-i nazarlara e.d. en büyük olanaklı çeşitliliğe doğru götüren ise türülük yasasıdır. Gelgelelim, olanaklı bütün kavramların alanı hiçbir şekilde boş değildir çünkü türler ve cinsler arasında bir boşluk (gdz.: süreklilik ilkesi) yoktur. Bu nedenle, boş bir ara uzayla ayrılmış ve yalıtılmış, kökensel ve ilksel cinsler yoktur. Tüm cinsler, türler ve alt türler çokluluğu bir en üst ve tümel cinsin bölümleridir. Bu durumda biçimin sürekliliği baştan sona doğru giden bir süreklilik gösterir.³⁴² Her ne kadar türlerin çeşitliliği birbirini sınırlasa da (örneğin köpek kedinin, kedi köpeğin canlılık bakımından alanını sınırlar), bir türden diğerine geçişi sağlayan kimi ayrımsal dereceler vardır. Örneğin, kangaldan finoya geçişi sağlayan bir biçimsel süreklilik olmalıdır. Bu durumda ilk yasa, kökensel cinslerin çeşitliliğinin çokluğuna bir önlemdir ve aynı türdenliği/türdeşliği öne sürer. Buna karşın ikinci yasa, birlik eğilimini sınırlar. Tümel kavramların tekillere uygulanmasından önce alt türlere ayırmayı gerektirir. Üçüncü yasamız ise birlik ve çokluk eğilimini birleştirir. Böylece çoklukta, bir türden diğerine aşamalı geçişi sağlayan bir türdeşlik arar. Bu üç yasa da tek bir kökten türeyen çeşitli dallar arasında bir tür yakınlık belirtir. O hâlde bir türden diğerine geçişi sağlayan mantıksal biçim sürekliliği yasası aslında transendental bir biçim sürekliliği yasasına dayanmalıdır. Eğer bu transendental yasa olmasaydı (tıpkı kendinde-şey bakımından temsillerin olanaklı kılan transendental yakınlık olmaksızın empirik yakınlığın da olanaksız olması gibi), biçimlerin sürekliliği olanaksız olurdu. Ne var ki bu biçim sürekliliğine deneyimde karşılaşılmaz, önümüzde bir idea olarak durur.³⁴³

Şimdi dizgesel birlik ilkelerini deneyimde kullanılmalarına uygun olarak sunacak olursak, onları çokluk, yakınlık/süreklilik ve birlik olarak belirtebiliriz ve Kant bu ilkelerin “*her biri yetkinliklerini en üst derecesinde bir idea olarak alınır*”³⁴⁴ der, bu nedenle deneyimde karşılaşılmaz. Akıl, duyusallıkla kısıtlanmış anlama yetisini ve daha sonra ilgili idealar doğrultusunda bir birlik araştırmasına girer. Örneğin, doğada bir çiçek çokluluğu ile karşılaştırım. Daha sonra doğada bulduğum bu çiçek-benzeri şeyleri çiçek ideasına göre birbirine ben-

³⁴¹ Bkz.: B687.

³⁴² Bkz.: B687.

³⁴³ Bkz.: B688-9.

³⁴⁴ Bkz.: A662/B691.

zetirim. En sonunda onları tek bir çiçek cinsi altında birleştiririm. Böylece görelî çiçek ideası varsayımı altında, bu ideasal nesnelere bulunmasa bile, akıl kurduğu yakınlıklarla bu birliği varmaya çalışır. Ortaya çıkan *ad hoc* çözümler bu birlik doğrultusunda açıklanmaya çalışılır. Örneğin, kendi türünün tek örneği olan ornitorenkin ördek mi yoksa kunduz mu olduğu ilginç ve türlüölük ilkesine zarar verici görünse de cinsdeşlik (örn. *monotremata*) açısından yine de yararlı olacaktır. O hâlde bu ilkeler, aklın empirik kullanımında buldurucu/höristik amaçlarla kullandığı salt idealardır. Bu idealar yaklaştıracıdır (asimptomatik), bu nedenle hiçbir zaman onlara ulaşamaz. Ne var ki, aklın empirik kullanımında oldukça yararlı ve kullanışlıdır.

2.3.5 Aklın Tümel Kavramı ve Nesnenin Akla Veriliş Kipleri

Şimdi kategorileri açıklarken onların matematiksel ve dinamik olarak ayrıldığından söz etmiştik. Bu durumda kurucu ve görüsel olanlar, matematiksel; buna karşın, tanzim edici³⁴⁵ ve ilişkisel olanlar ise dinamiktir. Bu bakımdan aklın yalnızca düzenleyici kullanımı olduğundan akıl matematiksel kural veya ilkelere sahip olamaz çünkü aklın duyusal görüyle herhâangi bir bağı yoktur. O hâlde aklın matematiksel ilkelerinin şeması olanaksızdır. Gelgelelim, aklın düzenleyici kullanımda dinamik şeması veya şemaları olabilir. Şimdi bu konuya daha yakından bakalım.

Daha önce açıkladığımız üzere, duyusallık anlama yetisine bir malzeme sunar, anlama yetisi ise akla bir nesne sunar. Akıl tüm bunları bir tümel altına getirir, düzenler ve dizgesel birlik verir. Anlama yetisi tekillerin birliğini sağlayarak anlar, akıl ise tekillere birlik vererek tümelde kavrar. Eğer duyusallık şema (veya görüsel imgeler) sağlamasaydı, anlama yetisinin edimleri belirlenemez ve boş olarak kalırdı.³⁴⁶ Akıl da kavramların kavramlarının yetisi olduğundan eğer ona anlama yetisi tarafından bir içerik sağlanmazsa boş kalır. Bu durumda akla, akıl birliği için bir şemanın sağlanması gerekir. Aklın matematiksel ilkeleri olamayacağına

³⁴⁵ Akıl matematiksel kategorileri kullanamaz çünkü görüsel değildir, ne var ki bir nesnenin var oluşu ve birbiriyle ilişkileri üzerine düşünebildiğinden dinamik kategorileri kullanabilir. Bu nedenle biz duyusal-nesnelere ilişkin kategorik kullanıma sahip dinamik kategorileri tanzim edici, fakat akıldaki kullanımları durumunda ise düzenleyici olarak nitelendirmeyi uygun bulduk. Aksî takdirde kullanımlar birbirine karışacaktı.

³⁴⁶ Bkz.: A665/B693.

göre aklın dizgesel birliği için gereken Şema, yani anlama yetisini baştan sona giden birliğinin Şeması, görüsel olamaz.

Gelgelelim, akla düzenleyici ilkeler bakımından bir Şema sağlanabilir. Akla, tıpkı anlama yetisini Şemasına benzetimli olarak bir Şema verilir. Bu Şema, anlama yetisinin bilgisinin bir ilkede birleştirilmesi veya bölünmesinin maksimum (en büyük) ideasıdır. Aklın Şeması, duyu-sallık Şemasının bir benzeridir. Bu nedenle edimsel değil, bir ideanın nesnesinin greliliksine dayanan Şemasıdır. Bu Şema yoluyla tüm bilgilerimize bir tümel altında birlik verilir. Bu nedenle, nesnenin Şeması değil, nesneye ilişkin düzenleyici ilkenin duyu-sallıktan ‘yknlen’ bir Şemasıdır.³⁴⁷

Şimdi aklın bu Şemalarına daha yakından bakalım. Dizgesel birlik ilkeleri anlama yetisinin sunduğu tikel bilgilere baştan sona giden bir birlik verir. Bu durumda düzenleyici ilkeler, ikincil ve dolaylı da olsa, nesneye ilişkin nesnel geçerlilik taŐırlar.³⁴⁸ Akıl, nesnelere kurucu değil, düzenleyici olarak düşünebildiğinden, aklın düzenleyici maksimleri aklın ilgisine/çıkarına uygun Şekilde işler.³⁴⁹ örtük özdeşlik aklın bir maksimidir. Bu nedenle, aklın düzenleyici maksimleri öznel ilkelerdir, nesnel değildirler çünkü düzenleyicilerdir. Aklın ilgisine uygun olarak, üç temel ilke (okluk, yakınlık, birlik), düzenleyicilere göre farklı sonuçlara yol açar. Türlülük ilkesiyle ilgilenen çokluğa, cinsdeŐlikle ilgilenen yıđıŐtırmaya (*Aggregation*) odaklanacaktır. Bu yönelimler, tümüyle aklın öznel ilgisine dayanır. Nesnenin doğasının kapatan bu olumsuzluklardan kurtulmanın yolu, nesnenin kuruluşunu belirleyebilecek bir irdelemedir. Böylece nesnenin kuruluşunu, aklın olumsal ve öznel ilgisinden soyutlayabilirsek, onu tam anlamıyla anlayabilir ve kavrayabiliriz, aks durumda doğruluğun üstü kapanır.³⁵⁰

O hâlde nesnenin kurucu matematiksel ve dinamik Şeması ile düzenleyici (aklî) dinamik Şeması farklı türdendir ve ilki nesnel ve zorunlu bir yöntem tasarımı iken ikincisi öznel ve olumsal bir yöntem tasarımıdır. Bu durumda dizgesel birlikleri kurmayı olanaklı kılan dinamik düzenleyici Şemalar ile nesnenin kurucu tanzim edici Şemaları ayırt edilebilirse hem dizgesel birliklere nesnellik atfedilmez hem de nesnenin gerçek doğası anlaşılabilir. Nesnenin yapısı olumsal niteliklerle örtüldüğünde, nesnel geçerlilik ve gerçeklik göz ardı edilmeye baş-

³⁴⁷ Bkz.: A665/B693.

³⁴⁸ Bkz.: A665/B693.

³⁴⁹ Bkz.: A666/B694.

³⁵⁰ Bkz.: A667/B695.

lanır. O hâlde kurucu şematizm ve düzenleyici şematizm, nesneyi anlamamıza ve kavramamıza olanaklı kılar.

Öyleyse doğanın kendisinde, e.d. dinamik dünya bütününde, aklın ilgisi doğrultusunda bir düzen aramak oldukça meşrûdur. Bu bakımdan doğada düzen bulma yöntemi, bu yöntem ne kadar belirlenemez olursa olsun meşrûdur. Aklın düzenleyici ilkesi, doğada ilgisine uygun olarak bir düzen arar. Bu ilke yoluyla, olanaklı deneyimin içinde kalarak bilgimizi genişletiriz ve bilgilerimizi dizgesel bir birliğe doğru yönlendiririz.³⁵¹

Bu dizgesel birlikleri anlamak amacıyla bir nesnenin akla nasıl verildiğine bakalım. Akla bir nesne ya tam/mutlak olarak ya da ideadaki bir nesne/görelî bir varsayım olarak verilir.³⁵² Tümüyle verilen nesnede kavram zaten nesneyi belirler, fakat ideadaki nesne yalnızca bir şemadır. Bu nedenle duyusal-nesne değildir. O hâlde ideadaki nesnenin şeması, başka nesnelerin bu idea ile öznesel bağıntısını sağlar. Böylece dolaylı yoldan dizgesel bir birlik tasarlanabilir. Bu bakımdan, dizgesel birliğin oluşturulmasının sağlayacak ideasal şemalara gereksinimiz vardır. Örneğin, en üst zihin kavramı bir ideadır ve en üst zihin kavramının şeması bu varlığın görelî varsayımıdır. Bu nedenle, nesnel geçerliliği ve gerçekliği olmasa bile düzenleyici kullanımda meşrû bir işlevi bulunur. Bu şema, en büyük akıl birliğinin koşullarına göre düzenlenmiştir. Böylece en üst zihin şeması, aklın olumlu empirik kullanımında dizgesel birliğin sağlanmasına hizmet eder. Deneyim nesnesinin nedeni veya zemini, bu ideanın şemasından sağlanır. Şeyin kavramının şeması, en üst zihin ideasıdır. Aklın bu dinamik şeması, buldurucudur; böylece bize nesnenin (kategorik şemalar durumunda olduğu gibi) nasıl kurulduğunu değil, deneyim nesnelerinin bağlantı ve düzeninin araştırma yöntemini sunar.

2.3.6 İdeaların Düzenleyici Dedüksiyonu

Bu açıklamalar doğrultusunda, öncelikle idea nesnelere ve sonra bu nesnelerin şemalarından söz edelim. Diyalektik kötü kullanımında bizi yanılsamaya sürüklerken doğru ve meş-

³⁵¹ Bkz.: A667/B695.

³⁵² Kant, *KrV*, A670/B698: “Bir şeyin aklıma mutlak bir nesne olarak verilmesi ile yalnızca ideada bir nesne olarak verilmesi arasında büyük bir ayrım vardır. İlk durumda kavramlar nesneyi belirlemek için kullanılır, ikinci durumda ise gerçek salt bir şema vardır ve bu şema doğrudan doğruya hiçbir nesneyle bağıntılı değildir, hattâ varsayımsal olarak da verili bir nesne yoktur; tersine bu şema yalnızca başka nesnelere dizgesel birliklerine göre bu idea ile bağıntı aracılığıyla ve buna göre dolaylı olarak tasarımlamamıza hizmet eder.”

rû kullanımında ise aklın ilgisine ve ereğine uygun olarak buldurucu ve yararlı sonuçlara götürür.

Nasıl anlama yetisinin saf kavramları dört başlık (nicelik, nitelik, ilişki ve kipsellik) altında belirtilebilirse, aklın ideaları da üç öge olarak (ruh, dünya, tanrı) belirtilebilir. Benzer şekilde kategorilerin dedüksiyonu türünden olmayan bir dedüksiyonu gereklidir. Bu saf aklın kavramlarının nesnel geçerlilik taşıyor olduğu sürece olanaklıdır.³⁵³ Bu dedüksiyon her üç ideasal kavramın altındaki tikel bilgilerini toplamak için gereken bir görelî idea nesnesi e.d. şeması varsaymaktan başka bir anlama gelmez.³⁵⁴

Akla, mutlak olarak verili bir nesne (=kavram tarafından belirlenmiş duyuşal-nesne) yoktur, ancak akıl dizgesel birliğini tamamlamak için *sanki (als ob)* bir nesne varmış gibi varsayarak³⁵⁵ bilgilerini düzenler. Bu durumda ideada görelî olarak verilmiş bir nesneyi onun ideasının şeması olarak tanımlayabiliriz.

O hâlde ideaların, duyuşal-nesneye ilişkin olmadığından ve onlar gibi nesnel olmadıklarından, kurucu değil ama düzenleyici bir dedüksiyonundan söz edebiliriz. Eğer saf aklın bu dedüksiyonu olmasaydı, anlama yetisinden gelen tikel bilgiler bir tümelden yoksun olacak ve 'başı boş' kalacaklardır. Aklın maksimi, düzenleyici ilkelerle, empirik bilgi çoklusunu hem işler hem deneyimin ötesine geçmeksizin akılda empirik bilgiyi genişletir³⁵⁶ hem de tutarlılığını sağlayarak bir ideale doğrultur.³⁵⁷ Şimdi bu doğrultuda, ideaların düzenine göre düzenleyici ilkelere bakalım.

2.3.5.1 Psikolojik İdeanın Şeması: Salt Düşünen Ben

Şimdi biz biliyoruz ki anlama yetisinden gelen tikel bilgiler hiçbir şekilde kendi başlarına bir dizge kuramazlar. Dizgesel birlik aklın birliğinden gelir ve bir maksimdir. Maksim olması nedeniyle de nesnel geçerliliği yalnızca dolaylı yoldan olur; bir başka anlatımla, maksim öz-

³⁵³ Bkz.: A669/B697.

³⁵⁴ Bkz.: B689.

³⁵⁵ Görelî ve mutlak varsayım için krş.: A676/B704.

³⁵⁶ Bkz.: A674/B702.

³⁵⁷ Bu durumda diyebiliriz ki anlama yetisi ile duyuşallık arasındaki örtüşme ilk türden doğruluktur, akıl ile anlama yetisi arasındaki tutarlılık ise ikinci türden bir doğruluk sağlar.

neldir. Ne var ki akıl bilgilerini nihâyete vardırarak amacıyla her ideaya denk düşen bir analitik idea nesnesi varsayar.

İlk idea nesnesi, Ben'dir ve şeması salt düşünen bir doğa olarak kabul edilen *Gemüt*'tür, yani ruhtur. Psikolojik düzenleyici ilkesinin şeması, o hâlde ruhtur, yani doğamızın salt düşünen tarafının kalıcılığının varsayılmasıdır.³⁵⁸ Bu düşünen doğaya deneyimde karşılaşılmaz, kendisi görelî veya hayalî bir koşulsuz olarak tüm Ben koşullarına birlik verir. Bu nedenle, hiçbir kategorik belirleme ona uygulanamaz çünkü aklın psikolojik ilkesinin bir şemasıdır (ve salt kişisel durumunda aklın bir hayalî olduğunu söyleyebiliriz). Bu salt ben şeması (veya imgesi) yoluyla anlama yetisindeki tikel bilgileri bir araya getirir ve onlara dizgesel birlik verir. Salt Ben şeması, iç duyunun tüm görünümüne dizgesel birik vermeyi sağlar.³⁵⁹

O hâlde en üst yeti olarak akıl, insan öznesine ilişkin olarak bir salt düşünen doğa görelî varsayımı yapar. Bu salt Ben veya Ruh şeması, iç duyunun tüm görünümüne ve temsillerine veya tasarımlarına birlik kazandırır: "*Psikolojik idea düzenleyici bir kavramın şemasından başka bir şeyi imlemez/gönderimde bulunmaz.*"³⁶⁰ Salt düşünen doğanın dizgesel birliğini hem koşulsuz hem de kökensel olarak düşünürüz. Böylece akıl bir yalın töz ideası şeması ve onun hayalî nesnesini düşünür. Bu yalın töz dışındaki edimsellikler ile hem art zamanlı hem de eş zamanlı bir etkileşim içinde durur. İdeanın bu kalıcı nesnesi, yalın ve kendine yeterli bir zihin ideasından başka bir şey değildir. Aksî takdîrde kişiliğimdiki özdeşliğimi düşünemez ve 'kim olduğumu bilemezdim' çünkü Ben'ime ilişkin bilgileri salt tikel düzeyde anlarsam kendimi tümelleştiremez ve dizgesel birliğimi varsayamazdım. Benimin *sanki* bir nesnesi varmış gibi düşünmeliyim ve hayalî bir odakta toplamalıyım.

Ne var ki bu kategorik töz kavramı gibi edimsel değildir, ancak edimselmiş gibi ele alınır. Psikolojinin bu dinamik şemasıyla sanki tüm belirlenimler tek bir öznenen çıkmış ve temel bir tümel güce dayanıyormuş gibi ele alınır. Böylece *Gemüt*'ün değişimleri, bu kalıcı görünen öznenen durumları olmuş olur. Bu neden tözün yalınlığı, psikolojik düzenleyici idea-

³⁵⁸ Bkz.: A682/B710.

³⁵⁹ Bkz.: A682/B710.

³⁶⁰ A684/B712.

nın bir şematik özelliği olarak varsayılmalıdır çünkü hiçbir şekilde görüsel olmadıklarından ne cisimsel olup olmadıkları sorulmalıdır³⁶¹ ne de bunlar tanışık olabilecek özelliklerdir.

O hâlde özetle, psikolojik ideanın nesnesi görelî bir varsayımla aklın dinamik bir şeması, yani hayalî içerik sağlayan aracı tasarımıdır. Böylece Ben'e ilişkin görünümeler sanki tek bir kalıcı tözden çıkmışçasına ele alınır ve tikel bilgiler bu Ben şeması doğrultusunda düzenlenir. Aklın bu dinamik tümel nesnesi, psikolojik tikel bilgileri bir hedefe yöneltir. Akıl, bu hayalî varsayımla bilgilerini düzenler. Böylece anlama yetisinin belirlediği kısıtlamaların ötesine geçmeksizin kendi alanını genişletir.

2.3.5.2 Kozmolojik İdeanın Şeması: Genelinde Doğa

Psikolojik ideanın şeması için geçerli olan durum kozmolojik ideanın şeması için de geçerlidir. Kozmolojik idea nesnesinin bu şeması, dünyadır. Dünya açısından doğa ya düşünen ya da cisimseldir. Cisimsel doğayı "iç olanakları" açısından düşünmek, anlama yetisinin konusudur ve duysal (saf ve empirik) görüye bağlı olduğundan bir ideaya gereksinmez. Fakat düşünen doğa, psikolojik idea açısından salt Ben, bir ideaya gereksinir. Bunu yukarıda zaten açıklamıştık. Cisimsel doğa ise anlama yetisinin konusudur.

O hâlde burada ele alınan genelinde doğa kavramıdır ve ulaşılmak istenen koşullar dizisini tam/mutlak bir bütünde kapsayan bir kuraldır. Anlama yetisinin sağladığı koşullar dizisini (geriye giden ya da yükselen) sonsuza ilerliyormuş gibi ele almamızı sağlar. Bu durumda, akıl sanki koşullar dizisinin dışında kalarak belirleyici bir nedenmiş gibi ele alınır. O hâlde önümüzde duyu nesnesi değil, ama anlama yetisinin bir nesnesi varmış ve durumlar dizisi, mutlak olarak düşünsel bir neden yoluyla başlamış gibi davranır.³⁶² Bu nedenle kozmolojik ideanın düzenleyici şemasıyla teolojik ideanın şeması birbirine bağlıdır.

Kozmolojik idealar bu durumda diyalektiğin iyi kullanımında düzenleyici ilke işlevi görür. Ne var ki, akıl, koşullar dizisinin mutlak bütünlüğü edimsel değil ama ideal bir yolla görelî olarak varsayar.

³⁶¹ Bkz.: A684/B712.

³⁶² Bkz.: A685/B713.

2.3.5.3 Teolojik İdeanın Şeması: Antropomorfik Aklî Tanrı

Son olarak teolojik ideanın düzenleyici ilkesi, olanaklı deneyime âit her şeyin mutlak ve baştan sona birbirine bağlı ve her zaman duyu dünyasında koşullu bir birliği varmış gibi varsaymaktır. Görünümlerin genel toplamı, yani duyu dünyasının kendisi dışında en üst ve her şeye yeterli olanın tek bir zemini, bağımsız, kökensel ve bilgece niyetleri olan bir varlık varmış gibi varsaymaktır.³⁶³

Saf aklın bu son düzenleyici şeması bir antropomorfik aklî tanrıdır. Ontolojik kanıtlanmanın olanaksızlığından biliyoruz ki böyle bir tanrıyı kavramından türetmek olanaksızdır, bu nedenle olanaktan edimsele bir geçiş sağlanamaz.³⁶⁴ Gelgelelim, Tanrı düzenleyici bir idea olarak ele alınırsa, dizgesel birlik doğrultusunda aklın ayrık kullanımı üzerinden tüm şeylerin bağlantısını olanaklı kılabilir. Bu bağlantıda genelinde dünyadaki her şey kendine yeterli ve en üst bir varlık aracılığıyla, tek tüm-kuşatıcı varlıkla, tıpkı uzayın duyu dünyasının tamamını kuşatması gibi, kavranılır. Bu aklî tanrı şeması, deneyimin ötesinde değil, ama içinde bir genişleme sağlar.

Şimdi Kant “*akıl kavramları üzerine dayanan en üst biçimsel birlik şeylerin ereksel birliğidir*”³⁶⁵ diyerek aklın kendi ilgisine ve ereğine uygun olarak dünyadaki her düzeni sanki tek bir üst aklın bilgece niyetlerinden çıkmış gibi düşündüğünü belirtir. Bu en üst aklî düzenleyici ilke dünyadaki şeyleri bağlantılandırmak için önümüze yeni bakış açıları ve olanaklar sunar. Böylece aklımız dünyadaki deneyim alanını teleolojik yasalara uygun biçimde düzenler ve onlara *en büyük dizgesel birliği* verir. Bir en üst Zihin, tıpkı uzayın, şeylerin biricik tam kuşatıcı nedeni olması gibi, dünya bütünü biricik nedeni ve olanağıdır.³⁶⁶

Akl bu idea ile empirik kullanımda en büyük genişlemeyi sağlar ve sanki nesnelere, “tüm aklın o kök-ingesinden/ kök-hayalinden” çıkmış gibi yönlendiriliriz. Bu kök hayal insan aklı kadar yasamacıdır çünkü insan kendi aklına öykünerek böyle bir zihni kurgulamıştır.

³⁶³ Bkz.: A688/B715.

³⁶⁴ Bkz.: A598/B626: “Varlık açıktır ki gerçek bir yüklem değildir, e.d. bir şeyin kavramına eklenebilecek bir şeyin kavramı değildir.”

³⁶⁵ A687/B715.

³⁶⁶ Bkz.: A686/B715: “...da zeigt es sich klar, daß die Idee desselben, so wie alle spekulative Ideen, nichts weiter sagen wolle, als daß die Vernunft gebiete, alle Verknüpfung der Welt nach Principien einer systematischen Einheit zu betrachten, mithing als ob sie insgesamt aus einem einzigen *allbefasenden* Wesen als oberster und allgenügsamer Ursache entsprungen wären.” (*vba*)

İnsan kendi aklına benzetimli olarak bir başka akılı karşısına koyar. Böylece doğanın, dinamik dünyanın bütününün tüm dizgesel birliği bu akıldan türetilir. En üst Zihin şeması, böylece dünya birliğinin şeması ve dünyayı bilgece niyetlere göre yaratan bir en üst zihin şeması, doğa araştırmasının bir ilkesine dönüşür.³⁶⁷ Bu nedenle, burada artık önemli olan bu Zihnin bilinip bilinmeyeceği değil, aklın dizgeselliği açısından yararı ve nasıl kullanılacağıdır. Burada görelî olarak varsayılan insan aklına benzetimli olarak genelinde transendental bir şeyin şemasıdır (anlama yetisindeki transendental nesne=x gibi, bu aklın transendental nesnesidir). Bu nedenle, dinamik dünya için dizgesellik ve ereğe uygunluk bakımından düşündüğümüz kavranılamayan ve bilinemeyen bir akıl varlığıdır. Bu varlık insan aklına ve onun dizgesel birliğine öykünülerek varsayılmıştır. Bu nedenle, aklımızın koşulları bu en üst zihin de varsayılmıştır. Eksiksizliğini ve ereğe uygunluğunu insan aklından alır. Ne var ki, bu görelî en üst antropomorfik Zihnin, elbette nesnel gerçekliği ve geçerliliği yoktur çünkü tümüyle akıl tarafından kurgulanmıştır.³⁶⁸ Bu kurgulama, empirik olana erek ve dizgesellik verdiği ölçüde anlamlı ve kullanışlıdır. Aksî durumda, akıl kendisi tarafından kurgulanmış bir varlık tarafından kendi kendisine tarafından yanıtılır.

O hâlde özetle, “*tam ereğe uygun birlik yetkinliktir/mükemmelliktir*”.³⁶⁹ Bu birlik deneyimde bulunamaz çünkü deneyim tikel olanı sunduğundan bir dizgesel birliği ve mutlak bütünlüğü yoktur. Bu aklın bir işlevidir ve bilgilerine en büyük ereksel ve dizgesel birliği vererek tüm insan bilgisini kavramımızı olanaklı kılar. Birlik ideası aklın özüne sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bakımdan insan akılı yasa verici olarak doğayı düzenler. Şimdi ne var ki bu ereklerin doğanın evrensel kurallarıyla uyuşması gerekir. Bir başka anlatımla, doğadaki fiziksel-mekanik düzende bir ereksellik ararız ancak bunun doğanın kendi düzenindeki “iç ve evrensel yasalarına” uygun olması gerekir.³⁷⁰

Aklın asıl kullanımını düzenleyici kullanımındır ve amacı empirik tikel bilgilere bir düzen ve birlik vermektir. En üst yeti, tüm insan bilgisine derli toplu bir birlik verir. Aklın ta-

³⁶⁷ Bkz.: A698/B726.

³⁶⁸ Bkz.: A698/B726

³⁶⁹ A694/B721.

³⁷⁰ Bkz.: A691/B719.

mamlanmış bir kritiği, anlama yetisinin katarsisini sağlayarak³⁷¹, onu asıl kullanımına kavuşturacak, tutarlığı ve doğruluğu sağlayacak, akli empirik olanla kısıtlanmış alanının içinde genişletecektir. Eğer akli asıl değil, kurucu bir kullanımı ile iş görürsek hayalî bilgilere ulaşır ve bir yanılısamaya düşeriz.

Öyleyse, en üst yetimizin işlevi, kavramların kavramlarıyla (=idealar), en üst ve en büyük birliği sağlamaktır. Böylece duyusalığa gelen tekil bilgiler, anlama yetisinde tikelleşecek, akıl ise anlama yetisinde tikel bilgileri tümelleştirir. En sonunda kendi ereğine uygun bir şekilde bir buldurucu (höristik) ve yararlı amaçlarla bilgi çoklusunu ideaların şemaları (salt düşünen ben, dünya-bütünü, aklî tanrı) aracılığıyla dizgeleştirir. Bu doğrultuda son olarak dizgelerin nasıl kurulduğuna ilişkin Kant'ın ele aldığı son bölümden bahsedelim.

2.3.7 Kantçı Arkitektonik

Kant'tın arkitektonik anlayışını açıklamak ve şematizm bakımından ele alarak eleştirel felsefenin bütününe ilişkin bir kavrayışı ortaya sermek istiyoruz, fakat bu bölümde Kant oldukça belirsiz konuşur. Paula Manchester (2008), "Kant'ın arkitektonik anlayışının önemi hâlâ belirsizliğini korur" der.³⁷² Üstelik Kant'ın kendisi de bu bölümü bilimsel olan açıdan bir zorunluluk olarak görür.³⁷³ O hâlde diyebiliriz ki Kant'ın arkitektonik anlayışının hem belirsiz kalmış hem de Transendental Analitik'in etkisinden kurtulamayan düşünür ve yorumcular tarafından yeterince takdir edilmemiştir.³⁷⁴ Bu noktada eleştirel arkitektoniğin şematizmle olan ilgisi *a forteriori* olarak yeterli ilgiyi görmemiştir.

2.3.6.1 Kant'ın Babil Kulesi

Birinci Kritik yapıtı bilindiği üzere iki ana bölüme ayrılır: Öğeler Öğretisi ve Yöntem Öğretisi. Yapıtın amacı bir açıdan deneyimi ötesine geçip tözleştirilen yapıları yıkmaksa, bir diğer

³⁷¹ Kant diyalektiğin doğru kullanımını anlama yetisinin katarsisi olduğu belirtir. Bkz.: Kant, *Jäsche Logik*, AA 9: 17, CE 532.

³⁷² Paula Manchester, "Kant's Conception of Architectonic in Its Philosophical Context", *Kant-Studien* 99, 2 (2008), 133.

³⁷³ Bkz.: Kant, *KrV*, A832/B860.

³⁷⁴ Bkz.: Jeremy Livingston, "Ends and Schema in Kant's Architectonic", 27 (set: 04 Haziran 2023), https://www.academia.edu/38929605/Ends_and_schema_in_Kants_Architectonic: "...I believe in its context, Kant's schema plays a role that has not yet been fully appreciated."

amacı da deneyime dayanan yapılar inşâ etmektir. Kant, adını anmaksızın kullandığı bu efsanesiyle kendi sunacağı bölüme ilişkin de güçlü bir benzetme yapmıştır. Yapıtın ilk bölümünde, bir bînâ için gereken malzemelerin tüm öğeleri sunulmuştu. Yöntem Öğretisi bölümünde ise Kant bu yapının nasıl oluşturulacağını göstermek ister. Böylece deneyimin ötesine geçmeden ama zeminin deneyimde bulan bir Babil Kulesi'nin olanağını araştırmaya girişiriz. Bu doğrultuda, Öğeler Öğretisi bölümündeki, malzemenin bolluğu, ikinci bölümü gölgede bırakmıştır denilebilir; ne var ki, ilk bölüm (Ek dışında) yalnızca tikel olanın bilgisini sunar. Bu yapı gereğinden bir bînâ inşâ etmek için yapılması gereken yöntem bölümüne odaklanmaktadır. Bu bölümde dizgenin biçimine göre koşulları ele alınır.

Şimdi şematizm bölümünde ve ona ilişkin olan temel ilkeleri açıkladığımızda aslında genel bir metafiziksel dizgenin ve Newtoncu kuramsal fiziğin kurucu ve tanzim edici (ki anlama yetisi bakımından tanzim edici ilkeler düzenleyici olanların aksine nesnel olduklarından kurucu olarak görülebilir) temel ilkelerinden bahsetmiştik olduk. Şimdi bununla birlikte Bölüm II'de bu ilkelerin akıl bakımından nasıl metafiziksel kılınacağından söz etmiş olduk. Bu son bölümde ise tüm bunları tamamlayacak bir konuyu ele almak istiyoruz. Kant dizgesini tamamlamak için yapıtının son bölümünü saf aklın arkitektoniğine adar. Ne var ki bu bölüm Yöntem Öğretisi bölümüyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle kısalığı önemiyle bir karşıtlık içindedir.

Kant, arkitektoniği “dizgeler kurma san‘atı”³⁷⁵ olarak tanımlar. Bilimler yalnızca *sente-tik a priori* bir özelliğe sahip dizgelerdir (örn. fizik), buna karşın dizgesel san‘atlar (örn. kimyâ) salt empirik olduklarından böyle bir zorunluluğa sahip değildir.³⁷⁶ O hâlde bilgilerimiz bir yığılma içerisindedir ve yığılma derlenip toparlanarak bir düzen içerisinde dizgeleştirilmelidir çünkü dizge yoluyla aklın özsel ereklerine ulaşılır. Bilgilerimizin nasıl ve hangi ilkelere göre düzenleneceğini yukarıdaki bölümlerden hareketle öğrenmiştik: *tikel bilgi çoklusunun idea altındaki birliği*.³⁷⁷ Bilgi bînâsının malzemesi Öğeler Öğretisi bölümünde ele alınmıştı. İdeanın verdiği düzen buradan gelen bilgilerin bütününe biçimiyle ilgilidir. İdea altında çokluyu ve çokludaki parçaların birbirleriyle ilişkilerini *a priori* olarak belirler. Bilime ilişkin idea ise

³⁷⁵ Bkz.: A832/B860.

³⁷⁶ Bkz.: Kant, *Anfangsgründe*, AA 4: 468, CE 4.

³⁷⁷ Bkz.: A832/860.

ereğinin kendi bütününe biçimiyle örtüşmesini imler. Böylece bilgilerimiz yığılmaz (*Aggregation*), ama bir erek doğrultusunda bir bütünde dizgeleşir.³⁷⁸

2.3.6.2 Teknik ve Arkitektonik Birlik Şeması

Birlik dizgesel veya teknik olabilir. Her iki birlik de belli bir idea doğrultusunda oluşturulduklarından uygulanabilmeleri, e.d, ereklerini yerine getirebilmeleri için şemaya gereksinirler. Teknik birlik pragmatik amaçlarla sunulan birliktir. Örneğin, bir sözlük yazarı Kant'ın kavramlarını belli bir düzen doğrultusunda hazırladığı bir sözlük yazdığına iş görecektir amaçlar için bir çalışma yapmış olur. Bu nedenle teknik birlik, olumsal ve empirik özellikler taşır. Teknik birlik şeması ise bir erek doğrultusunda bilgi çoklusunu düzenlemeyi olanaklı kılan aracı tasarımıdır. Buna karşın empirik olmayan ve salt ideadan kaynaklan ve tüm bilgilerimize aklın ereklere doğrultusunda düzen ve birlik vermeyi olanaklı kılan aracı tasarım ise arkitektonik birliğin şemasıdır. O hâlde teknik birlik şeması, keyfî ve olumsal amaçlarla bilgilerimizin bir araya getirilmesini sağlar. Örneğin, bir bibliyografik çalışmalar buna örnek verebilir. Gelgelelim, arkitektonik birliğin şeması, tek ve en üst erek doğrultusunda bilgilerimizin bütününe olanaklı kılar.³⁷⁹

Her bilim belli bir ideaya ve bilim ideasının şemasına (*momogram*) dayanır, fakat hiçbir bilim ideasına tümüyle denk düşmez. Bilim ideası henüz akılda tam olarak gelişmemiş bir tohum olarak durur. Bilimlerin bu ideaları aklın kendisinde aranmalıdırlar. Bu nedenle akıl bilimlerinde kuruculara değil, doğrudan aklın ilgisi doğrultusunda akıldaki bilim ideasını temel almak gerekir³⁸⁰ (aksî durumda zaten hem tarihsel olacak hem de evrenselliğini yitirecektir). Nihâyetinde dizgenin (bilimin de) birliği teknik bir birliktir. Tüm dizgesel birlikleri bir araya getirecek bir arkitektonik birliğe gereksinimiz vardır. Dizgelerin kendilerine özgü ideaları ve her idea bir başka ideada birleştirmeyi olanaklı kılar. Tüm insan bilgisine dâir bu bütün bir erek doğrultusunda arkitektonik birlik elde eder.³⁸¹

³⁷⁸ Bkz.: A833/B861: “Bütün eklenmiştir (*articulatio*), yığılmış (*coacervatio*) değildir; şüphesiz içsel olarak (*per intus susceptionem*) büyüyebilir fakat dışsal olarak (*per appositionem*) değil, tıpkı büyümesi hiçbir üyenin eklenmesini gerektirmeyen, daha ziyâde oranında hiçbir başkalaşım olmadan her bir üyenin ereğine göre daha güçlü ve zinde olduğu bir hayvânın bedeni gibi.”

³⁷⁹ Bkz.: A833/B861.

³⁸⁰ Bkz.: A834/B862.

³⁸¹ Bkz.: A834/B862.

2.3.6.3 *Conceptus Cosmicus* ve *Summum Bonum*

Şimdi kanon bilginin³⁸² ve bilgi yetilerinin doğru kullanımına ilişkin ilkelerin toplamı ise saf aklın kullanımının (eğer dolaylı da olsa nesnel geçerliliğe varsa) kanonu aklın pratik kullanımını olur.³⁸³ Aklın koşulsuz olana yönelik mutlak bütünlük isteği onu birtakım nihâî ereklerle ve en sonunda da tek bir en üst ereğe ulaştırmak ister. Şimdi Kant “System der transzendentalen Ideen” adlı bölümün sonlarında ideaları *analitik* ve *sentetik* olarak iki bölüme ayırır. Oldukça önemli gördüğümüz bu dipnotun bir bölümünü aktarmak istiyoruz:

[M]etafizik araştırmasının üç aslı ereği olarak yalnızca olarak üç ideası vardır: *Tanrı*, *Özgürlük* ve *Ölümsüzlük*. İdeaların dizgesel bir sunuluşunda sentetik olarak verilen sıra en uygunu olacaktır, fakat araştırmada düzeni tersine çeviren [ve] zorunlu olarak önce gelmesi gereken analitik düzen büyük tasarımı gerçekleştirmemiz için daha uygun olacaktır zîrâ deneyimde aracısız verileden, ruh öğretisinden çıkarak, dünya öğretilerine ve oradan da Tanrı’nın bilgisine ilerleyebiliriz.³⁸⁴

Bu noktada ideaların analitik bakımdan ve sentetik bakımdan sunuluşlarında bir farklılık bulunur. Kant burada anmasa da *İkinci Kritik*’te Tanrı ideasını en üst iyi ile ilişkilendirir. *Birinci Kritik*’te yine nihâî nesnelere olarak “irade özgürlüğü, ruhun ölümsüzlüğü ve Tanrının varoluşu” olarak belirler.³⁸⁵ Diyebiliriz ki analitik bakımdan idea olan Tanrı sentetik idea bakımdan en üst iyi ideasıdır.³⁸⁶ Bu bakımdan Kant kendi dizgesini nihâî erek olarak en üst iyide birleştirir.

Ne var ki Kant nihâî ve özsel erekler³⁸⁷ üzerine oldukça belirsiz şekilde konuşur, fakat diyebiliriz ki doğa dünyası (altgüdümlü erekler) ve ahlâk dünyası (nihâî erekler) tek bir nok-

³⁸² Kant, *Jäsche Logik*, AA 9: 16, CE 531: “...ein Kanon zur *Dijudication* (der formalen Richtigkeit unsers Erkenntnisses)” (*vba*).

³⁸³ Bkz.: A796/B824.

³⁸⁴ A339/B397.

³⁸⁵ Bkz.: A798/B826.

³⁸⁶ Kant, *KpV*, TR 159: “Öyleyse doğanın en üst nedeni, en üst iyi için varsayılmasının zorunlu olması ölçüsünde, bir varlıktır ki, anlama yetisi ve irade yoluyla doğanın nedeni (sonuçta yaratıcısı), e.d. Tanrıdır. Buna göre, ün üst türevsel iyinin (en iyi dünyanın) olanağının konutlaması aynı zamanda bir en üst kökensel iyinin edimselliğinin, yani Tanrının varoluşunun konutlamasıdır. Şimdi, en üst İyiyi ilerletmek bizim için ödevdi; dolayısıyla bu en üst İyinin olanağını varsaymak yalnızca yetki değil, ama ayrıca ödev ile gereksinim olarak bağlı zorunluktur; ki bu ancak Tanrının varoluşunun koşulu altında yer aldığı için, bunun varsayımını ödev ile ayırmamacasına bağlar, e.d. Tanrının varoluşunu kabul etmek ahlâkî olarak zorunludur.”

³⁸⁷ Kant’ın özsel erekler anlatımı ile ne anlatmak istediği Kant uzmanları tarafından tartışılmaktadır. Bkz.: Paula Manchester, “Kant’s Conception of Architectonic in Its Historical Context”, *Journal of the History of Philosophy* 41, 2 (2003), 187.

tada bir araya gelir ve aklın özsel ereklarine hizmet ederler: “dünya tek bir ideadan doğmuş olarak tasarılanmalıdır”³⁸⁸ Bu açıdan felsefe skolastik kavram anlamında salt biçimsel ve mantıksal tamamlanmışlığa dayanan bir dizge olarak ele alınmamalıdır. Skolastik felsefe kavramı salt biçimsellik ve mantıksal tamlık üzerine kurulu dizgesel birliği amaçlar, oysa *conceptus cosmicus* olarak ele alınmalıdır³⁸⁹; bir başka anlatımla, herkesi ilgilendiren özsel ereğe göre dizgesel birlik olarak felsefe.

Felsefe, bu özsel ereklar bakımından tüm insan bilgisinin bilimidir. Özsel ereklar nihâî erekların ve nihâî ereklere bağlı altgüdümlü erekların üst cinsidir. Nihâî ereklere ilişkin felsefe ahlâk felsefesidir. Bu nedenle Kant, “eskiler filozof adı altında her zaman ve özel olarak ahlâkçıyı anlardı” der çünkü filozof akli yoluyla kendini denetleyebilir ve denetleyebildiği ölçüde ahlâkî ve tutarlı bir yaşam sürer. Kant’a göre felsefe öğrenilemez, ancak felsefecilik öğrenilebilir. Bu doğrultuda felsefe, doğa ve ahlâk bakımından yasamadır ve felsefeci ise aklın yasamacısıdır. Filozof diğer akıl san’atçılarından (matematikçi, mantıkçı ve doğa bilimci) farklıdır. Filozof hem tüm akıl san’atçılarının malzemesini belirler hem onlardan araç olarak yararlanarak insan aklının özsel ereklarını geliştirir. Bu filozof herkesin içinde bulunan bir kök imgedir ve felsefeyi değil, felsefe yapmayı/felsefeciliği sağlayan bir idealdir.

O hâlde görevimiz aklımızda bulunan evrensel kuralları araştırmaktır ve bu açıdan felsefe herkesi ilgilendiren bir kozmopolitan/evrensel kavramdır (*conceptus cosmicus*). Bu ideal öğretmen her insanda bulunan bir kök imgedir ve filozof olarak adlandırılır. Filozof yasamacıdır ve felsefe insan aklının yasamasıdır. Yasama, bir erek doğrultusunda dizgeleştirmektir. Dizgeleştirme, deneyime dayandığında ve felsefi olduğunda metafizik adını alır. Yasama iki alanda gerçekleşir: doğa (doğa yasaları) ve özgürlük (ahlâk yasaları). Bu iki alan tek bir dizgede birleşirler. Hâkikî felsefe, doğa ve ahlâk (metafiziği) alanıyla birlikte *eleştirinin* kendisidir. Bir bilim olarak metafizik insan aklının tüm kültürünün doruk noktasıdır.³⁹⁰ Arkitektonik birlik şeması, tüm bilgilerimizi en üst ve iç ereğe bağlı bir bütünün şemasıdır. Bu şema, zeminini deneyimden elde eden Kant’ın Babil Kulesidir.

³⁸⁸ Bkz.: A816/B844.

³⁸⁹ Bkz.: A838/B866.

³⁹⁰ Bkz.: A850/B878.

O hâlde diyebiliriz ki her insan kendi aklı doğrultusunda bir yasamacıdır ve ideali, kök imgesi filozoftur. Filozof, tikel bilgileri dizgeleştiren ve evrensele ulaşan kişiyse felsefe zemini deneyime dayanan tümelin bilgisidir. Her insan yasamacı olduğu ölçüde bilgisine dizgesel birlik verecektir ve özsel ereklere hizmet edecektir. O hâlde amacımız, evrensel felsefe kavramına uygun ölçüde ve deneyime dayanan dizgeler kurmak ve yaşamaktır. Bu yasama hem tikel bilgilerimizi bir tümelde kavramamızı sağlayacak bir yandan da insanın özgürlüğünü temellendirecektir.

3 BAĞLAM ÖĞRETİSİNE GİRİŞ

3.1 Tam Bütünlüklü Akıl Kavramı

3.1.1 Anlama ve Kavrama Ayrım

Bu bölümde amacımız Kant'ın eleştirel metafiziğinden hareketle ortaya konulabilecek ve Kant'ın bazı noktalarda değindiği ama tam olarak bahsetmediği bir idea kavramı ve bu kavramın dizgesiyle ilgilenecek olan bir alanı ileri sürmektir. Bu idea kavramı aklın düzenleyici kullanımına dayanır ve şeması tüm dizgesel san'atların³⁹¹ ve bilimlerin nesnesi olabilecek ideal bir tasarıdır. Kant'ın kendi felsefesinde yeterince değinmediği bu tarihsel ve bağlamsal nesne burada ele alacağımız konuyu oluşturur. Bu tam bütünlüklü akıl kavramıyla akıl nesnelere ve bütünlük bakımından asıl amacı olan kavrayışa ve dizgesel birliğe daha iyi hizmet edecektir çünkü aklın temel işlevi kavramaktır. Kant bunu “*nasıl anlama yetisi kavramları (algıları) anlamaya hizmet ediyorsa, aklın kavramları da kavramaya hizmet eder*”³⁹² şeklinde anlatır.

Şimdi anlama yetisindeki gönderime nesne verilmeli ve anlamlı/duyusal kılınmalıdır.³⁹³ Bu gönderime de akılda bir bütünlük verilmeli ve kavrayış kazandırılmalıdır. Böylece bilgilerimize hem genelde bütünlük hem de özelde bütünlük verme olanağı yakalarız. Bu noktada, kanaatimizce kavramın en üst ideali, bir başka anlatımla en üst idea kavramı tam bütünlüklü akıl kavramı olmalıdır.

3.1.2 Genelinde Kavram İdeasının Şeması

Bu kavram düzenleyici şematizm ve özelde teknik birlik şeması yoluyla bilimlerin ve olumsal dizgelerin odağını tek bir nesneye yöneltmek onun bütünlüklü olarak kavranmasını sağlayabilir. Tam bütünlüklü akıl kavramı, kavramları şematize ederek ve onları cinsdeşlik ilkesi doğrultusunda dizgelenmiş bir bütünde birleştirerek en üst idea kavramını oluşturmamıza olanak

³⁹¹ Dizgesel san'at anlatımını Kantçı anlamda kullanıyoruz, fakat dizgeselliği yalnızca akıl ile değil, insana ilişkin tüm alanların aklileştirilmesi anlamında kullanıyoruz.

³⁹² A311/B367 (*vba*).

³⁹³ Bkz.: A240/B299; A146/B185.

tanır. Tam bütünlüklü akıl kavramı hiçbir şekilde deneyime veya tikel bir nesneye karşılık gelmez çünkü bir ideadır.

Şimdi arkitektoniğin amacı bilgiyi aklın saf idealarının şemaları yoluyla bir dizge doğrultusunda düzenlemektir, böylece bilimin amacını ve yöntemini de belirlemektir. Bilimin en üst amacı ise doğa ve özgürlüğün birliğidir. Akıl, bilimin tüm dallarını bir dizgede birleştirmeye ve özsel ereklere doğru yöneltmeye çalışır. Gelgelelim, aklın bütünlüklü kavramı ise yön çizgilerini tek bir noktaya doğrultmamıza olanak tanır. Bu durumda böyle bir kavramın bize ne türden bir katkı sağladığı sorulabilir. Bu kavramın gerekliliği neye dayanır? Nasıl her bir bilim tek bir hayalî odakta birleşiyorlarsa, aynı zamanda tek bir nesneye de yönelerek onu tam anlamıyla kavramımıza da olanak tanınmalıdır. Bu durumda teknik birlik şeması yön çizgilerini geçmişe veya şu ana yöneltir (örn. temel-kuvvet ideası). Buna karşın, arkitektonik birliğe ilişkin yön çizgiler ise geleceğe yönelir.

Şimdi biz bir kavram ideasının şeması aracılığıyla hem bilimsel bakımdan hem de aklın genel birliği bakımından kavramların en üst cinslerine doğru bir eğilime içine gireriz.³⁹⁴ Gelgelelim, insan aklı açısından yalnızca kategorik kavramların değil, her türden kavramın da bir şemasından da bahsetmemiz gerekir. Sözelimi, bir sözcük kullanımında birçok anlamı barındırır ve sözcüğün şeması (belli bir odak doğrultusundaki) anlamın biricikliğidir. Sözlük yazarı gerek empirik verilerden gerekse gündelik konuşmalardan gerekse o dilin tarihinden hareketle sözü edilen hayalî odağa e.d. anlama doğru akıldan gelen yön çizgilerini doğrultur. Bu hayalî anlam düşüncede hayal gücü tarafından kurulur. Nasıl köpek kavramı hayal gücü tarafından düşüncede canlandırılan bir tasarımsa sözcüklerin anlamları da düşüncede hayal yetisi tarafından canlandırılır. Gelgelelim, kavramlar ve dizgenin bütünü açısından çifte bir erikle karşı karşıyayız. İnsan dünyasında bir kavrama yönelme ereksiz olmaz çünkü bir kavram tüm bakımlardan kuşatılmıştır. Okuduğum kitabın kapağını belirleyen yalnızca yayınevi değildir, art ve eş zamanlı neden-etki sonucunda oluşan ve oluşmuş sonsuz değişkendir. O hâlde aklın tam bütünlüklü kavramı bir nesneyi tüm olası bakımlardan kuşatmayı varsayar.

³⁹⁴ Bunu cinsdeşlik bölümünde ele almıştık.

3.1.3 Empirik ve Türevsel Kavramlar

Tüm temel empirik kavramlar ve saf türevsel kavramlar bir şemaya sahiptir. Örneğin, kuvvet kavramının ideası veya şeması evrenin her yerinde tek bir temel kuvvetin var olduğunu varsaymaktır.³⁹⁵ O hâlde ışığın, maddenin, manyetizmanın fizyolojik sentetik ilkeler temel alınarak türevsel kavram şemaları doğrultusunda ilkeleri çıkarılabilir.³⁹⁶ Kategorik şemalara dayalı genel temel ilkelerle oluşturulan dizge genel metafiziktir; buna karşın, türevsel veya empirik kavramlara dayalı dizgeler özel metafiziğin konusunu teşkil eder, diyebiliriz.³⁹⁷ Bununla birlikte, (tamlığı sağlanmış) bir kategoriler çizelgesi veya genel mantık dizgesi bize bu araştırmada yol göstericilik sağlamalıdır.³⁹⁸ Bunların dizgesel bir birliğe ulaştırmak için yapılması gereken aklın birliğini uygulamaktır çünkü fiziğin metafiziği (cisimsel doğa açısından fizyoloji) hem doğanın transendental yasalarının ortaya çıkarılmasıdır, yani insan bilgisinin ilk ilkelerin bilimi olarak metafiziktir³⁹⁹ hem de bir araştırma nesnesi açısından doğa metafiziği olarak özel metafiziktir.

³⁹⁵ A649/B677: “Mantığın var olup olmadığını hiçbir biçimde saptayamayacağı bir temel-kuvvet ideası en azından kuvvetler çoklusunun dizgesel bir tasarımını ilgilendiren bir sorundur. Aklın mantıksal ilkesi bu birliğin olanaklı ölçüde ortaya çıkarılmasını ister ve şu ya da bu kuvvetin görünümünün birbirleri ile özdeş olarak bulunmalarının artması ölçüsünde bunların bir ve aynı kuvvetin değişik belirişlerinden başka bir şey olmamaları olasılığı artar. Bu sonuncusu (görelî olarak) bunların temel-kuvvetleri olarak adlandırılabilir. Geri kalan kuvvetler için de aynı şey geçerlidir.”

³⁹⁶ Kant bu konuda A82’de şu anlatımları kullanır: “...saf anlama yetisinin gerçek kökensel kavramları olarak Kategorilerin ayrıca eşit ölçüde saf türev kavramları da vardır. Tamamlanmış bir transendental felsefe dizgesinde hiçbir biçimde atlanamayacak olsalar da salt eleştirel bir araştırmada bunlara kısaca değinmek yeterli olacaktır.”

³⁹⁷ Kantçı bakış açısından bir biyoloji metafiziğinin olanağının empirik kavramlara mı yoksa saf türevsel kavramlara mı dayanacağı ve ontolojik temel ilkelere bağlı belirlenimleri ilgi çekici bir araştırma konusudur.

³⁹⁸ Bkz.: Michael Friedman, *Kant’s Construction of Nature: A Reading of the Metaphysical Foundations of Natural Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 592: “...anlama yetisinin kategorileri ve ilkeleri tarafından gerekli kılınan (fakat edimsel olarak sergilenmeyen) empirik kavramların matematiksel kuruluşuna ilişkin bir olasılık vardır. Yine de kategorilerin ve ilkelerin tam ve eksiksiz bir şekilde edimselleştirilmesi (şimdiye kadar) yalnızca, matematiksel Newton fiziği tarafından tanımlanan ve Kant’ın bakış açısıyla *Metafiziğin Temelleri*’nde cisimsel doğanın özel metafiziğine dayanan maddî doğanın alt alanında elde edilmiştir. Deneyimizin kurucu temellerini bu alanın ötesine genişletmek için, akıl yetisinin düzenleyici kullanımına âit ek *a priori* ilkelere gereksinimimiz vardır ve bu yeti, anlama yetisinden farklı olarak, saf görü biçimleri içinde şemataze edilemez. Dolayısıyla, termik fenomenler, elektrik ve manyetik fenomenler, kimyevî fenomenler, biyolojik fenomenler vb. deneyimize rehberlik eden (düzenleyici) *a priori* ilkeler, bu açıdan, anlama yetisinin kategorileri ve ilkelerinden daha az matematikselidir. Yine de matematiği bu alanların empirik kavramlarına başarılı bir şekilde uyguladığımız ölçüde, en azından onlar için uygun şekilde kurucu bir temellendirmenin başlangıcını da bulduk.”

³⁹⁹ Bkz.: A843/B871: “Metafizik insan bilgisinin ilk ilkelerinin bilimdir dendiği zaman, amaç bütünüyle tikel bir bilgi türünü belirtmek değil, ama yalnızca evrensellik açısından belli bir konum ya da düzey ayrımını göstermekti.”

O hâlde bir erekten yoksun hiçbir doğa araştırması metafizik adını almaya uygun değildir. Bu nedenle ideaların analitik (ruh, dünya, Tanrı) ve sentetik şemaları (ölümsüzlük, özgürlük, en üst iyi) ile teknik birlik ideasının şeması olmaksızın bilgilerimiz tümellemeye; bir başka anlatımla, metafiziğin olanağı doğaya ilişkin şematik işlevlerin birliğine dayanır. Metafiziğin aklın en son ereği ile özsel erekler doğrultusunda birleştirilmesi ise tüm insan bilgisine birlik verecektir.⁴⁰⁰ Bu durumda bilgilerimiz tek bir noktaya asimptomatik olarak yaklaşacak ve en üst iyide birleşecektir.

Ne var ki burada tek bir yol yoktur. Dünyayı açıklama ve değiştirme amacındaki tüm dizgeler en iyiyi ulaşmanın kendi yollarından gittiğini varsayarlar. Demek ki eğer saf aklın kanonu nasıl pratik akılsa⁴⁰¹ bu durumda asıl araştırılması gereken aklın düzenleyici kullanımındaki evrensel yasaların olanaklı olup olmadığıdır. Bu olanaklı yasalar ancak tarihsellik üzerinden anlaşılabilir. Nasıl yukarıda gösterdiğimiz üzere anlama yetisinin ilkelerinin metafiziksel zemini zamansa, aklın yasalarının zemini de tarihsellik olmalıdır. Bu nedenle aklın tarihsellik üzerinden anlaşılan kavramlarına aklın tam bütünlüklü kavramı diyorum. Bu adlandırma kavramın her türden alanın ufkuyla kuşatılmasından ötürü seçilmiştir ve tamlığı bir ideadır. Şüphesiz aklın tam bütünlüklü kavramı mutlak değildir, akla idea nesnesi durumunda olduğu gibi görelî bir varsayım olarak, yani kısmî olarak verilmiştir. Kısmî verilmişlik sözü edilen kavramın ufuk doğrultusunda analizini gerektirir.

3.2 Bütüncüllük ve Evren

3.3.1 Çıkarım Bütüncüllüğü

Şimdi yargı ve ilke bütüncüllüğü bölümünde hiçbir kavramın tek başına durmadığını ve ilişki kategorisi altında birbiriyle bağlı olduklarını anlatmıştık. Yargılar uzay ve zamandaki ilişkiler temelinde gerçekliğin kategorik şemalara dayanarak kurulmasını sağlar. Hiçbir kavramın tek başına durmaması gibi hiçbir ilke de tek başına durmaz çünkü ilişkilerin bağlantılandırılmasından oluşan doğada gerçekliğin sürekli/kesintisiz bir büyüklüğü vardır.

⁴⁰⁰ Gdz.: 2.3.6.

⁴⁰¹ Bkz.: Kant, A797/B825: "...saf aklın doğru bir kullanımı varsa bunun bir kanonu da olmalıdır, o zaman bu kanon kurgusal değil, pratik akıl kullanımını ilgilendirecektir."

Doğaya ilişkin yargılar zamansal ilişkiler açısından uzay-zamansal durumlarla bağdaşır ve ilişkiler temelinde gerçekliğin bir imgesi oluşturulur. Benzer bir durum aklın ilişki kategorisi bakımından kurulan bu tarihselliğinde de söz konusudur. O hâlde yargılar anlama yetisindeki bütünlüğe, ilkeler doğaya ilişkin bütünlüğe ve çıkarımlar akıldaki bütünlüğe ilişkindir. Nasıl ontolojik olarak kavram tek başına durmuyorsa, tarihsel kuruluştaki da hiçbir çıkarım tek başına duramaz. Çıkarımlar veya çıkarımlardan hareketle oluşturulmuş yapılar eş ve art zamanlı etkileşim hâlinindedir ve birbirine bağlıdırlar. İlke tek başına durmaz. Bir çıkarımlar bütünlüğü içinde kavrayış kazanır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki kategorik ve ilkesel bütünlük doğrultusunda aklın teknik birlik ideası ve nihâyetinde arkitektonik birlik ideası doğrultusunda elde edebileceği yeni bir araştırma tarzı vardır. Aklın çıkarımları açısından önümüzde yeni bir araştırma alanı, bağlamlar alanı diyebileceğimiz bir alan açılır. Bu alanla nesnenin kuruculuğuna zarar vermeden, anlam ve gönderimden kopmadan farklı tarzlarda düzenleyen ve kavrayış kazandıran, yani anlamlandıran bir yöntemin olanağı önümüze açılır.

3.3.2 Doğa, Dünya ve Evren

Gerçekliğin sentetik temel ilkelere dayanılarak bu şekilde tanzim edilmesi, aklın düzenleyici kullanımı yoluyla çıkarımlar temelinde oluşturulabilecek olası ve hayalî dizgelerin de zemini teşkil eder. Gerçeklik temel ilkeler ve zamansallık üzerinde bağlantılandırılarak kurulur ve iddia ediyoruz ki elde edilmiş gerçekliğe tarihsellik ve çıkarımlar temelinde bir tümellik verilir. Koşullu olan bilgilerimiz koşulsuz birliğe ve mutlak bütünlüğe eriştirilmiş olur. Böylece ilkeler bütüncüllüğünü deneyimin sürekliliğini sağlayarak bir bütün olarak doğayı olanaklı kılar. Çıkarımlar bütüncüllüğü gerçeklik rehberliğinde bütüne ilişkin olası dizgeler ve dizgenin bütünü (arkitektonik) oluşturulur. Gerçeklik biricik olmasına karşın onu düzenleyen olası ve olumsal dizgelerin biricik olmaması kavrayış alanları veya dünya görüşleri denilebilecek yeni alanların olanağını sağlar.

Bu noktada Kant'ın dünya kavramından ne anladığını biraz daha irdelemek istiyoruz çünkü zorunlu veya olası dizgelerin anlaşılması Kant'ın dünya kavramından ne anladığına yönelmemizi gerektirir. Kant *Birinci Kritik*'te dünyayı öncelikle “görünümlerin matematiksel

bütünü” olarak tanımlar.⁴⁰² Buna karşın, dünya aynı zamanda dinamik bütünlük anlamına da gelir. Dinamik dünya, doğadır. Dünya aynı zamanda matematiksel ve dinamik bütünlüğü kapsar şekilde kullanır. Burada dünyayı bu şekilde bir bütün olarak ele almanın bir antinomi olup olmadığı sorulabilir. Şüphesiz Kant, dünyaya “görünümlerin toplamı”⁴⁰³ ya da “olanaklı deneyim alanı”⁴⁰⁴ derken söylemek istediği duyu dünyasıdır. Sean Gaston (2013) bunu hâklı olarak vurgular: “Dünya sorunu, dünya bir bütün olarak düşünölmeye başladığında ortaya çıkar. Kant’a göre, bir bütün olarak dünyanın herhâangi bir edimsel deneyimine sahip olamayız ve bu deneyim olmadan edimsel bir dünya kavramına sahip olamayız. Eleştirel felsefe, bir bütün olarak dünyanın bizim için yalnızca bir idea olduğunu kabul etmemizi gerektirir.”⁴⁰⁵ Bu nedenle kozmolojik idea olarak dünya ile duyu dünyası veya fiziksel dünya birbirine karıştırılmamalıdır. Fiziksel dünya tikel deneyimin konusudur buna karşın bir idea olarak dünya genel olarak tüm deneyimi konu edinir. Tüm deneyimi konu edindiğinden gerçekliği olanaksızdır.⁴⁰⁶ Gelgelelim, idea olarak dünyanın bir düzenleyici şemasından bahsedebiliriz. Buna karşın duyu dünyası tanzim edici ilkeler tarafından kurulur. Fiziksel dünya, verili görünümlerin toplamıdır, buna karşın idea olarak dünya tüm görünümlerin toplamıdır.⁴⁰⁷ İdea olarak dünya koşullar dizisini bir bütünde düzenlemeye yarar. Bu düzenleme antropomorfik aklî tanrı yoluyla düşünölmür. Bu nedenle, tıpkı Demiurgos’un evreni kurmaması ama mimarı olması gibi antropomorfik aklî tanrı da (aslında insanın kendisinden gelen yasallıktır bu, mimari insan aklına dayanır) dünyanın düzenlenmesini sağlar.⁴⁰⁸ Böylece duyu dünyası ile zihin dünyası düzenleyici idealar yoluyla birbirine bağlanır. Numen olarak insan bu koşullar dizisinin hem içinde hem de dışındadır böylece onu doğa açısından kurar fakat idea olarak dünya açısından düzenler. İnsan böylece dünyayı yasama olanağı elde eder. Doğa ile özgürlük alanları, yani koşullar dizisinin içi ile koşullar dizisinin ötesi idealar yoluyla bir araya gelir.⁴⁰⁹ Fenomen olarak insan

⁴⁰² Bkz.: A418/B446.

⁴⁰³ Bkz.: A257/B313.

⁴⁰⁴ Bkz.: A229/B281.

⁴⁰⁵ Sean Gaston, *The Concept of World from Kant to Derrida* (London, New York: Rowman & Littlefield International, 2013), 10.

⁴⁰⁶ Bkz.: A 420/B 447. Bkz.: Sean Gaston, *The Concept of World from Kant to Derrida*, 11.

⁴⁰⁷ Bkz.: A 845/B 873. Krş.: A 498/B 52.

⁴⁰⁸ Kant, *Opus Postumum* AA 21: 34, CE 236: “Tanrı, dünya ve yaratıcı (*architectus*). Ancak ikincisi, Demiurge değildir: mekanik olarak hareket eden bir ilke[dir].”

⁴⁰⁹ A329/B386: “... [saf] akıl kavramları belki de doğa kavramlarından pratik kavramlara bir geçişi olanaklı kılarak ahlâkî idealarn kendilerine aklın kurgusal bilgileri ile destek ve bağlantı sağlayabilirler.”

koşullar dizisinin içindedir, buna karşın numen olarak insan dizinin dışındadır. Numen olarak insan düzenleyicilik yoluyla koşullar dizisini değiştirme olanağı elde eder. Numen olarak insan dünyadaki düşünsel bir varlıktır. Kant numen olarak insanı şöyle tanımlar:

Şimdi dünyada tek bir varlık türü vardır ki, nedenselliği teleolojiktir, e.d. erek-
lere yöneliktir ve aynı zamanda öyle bir yapıdadır ki, bu varlıkların ereklere
kendileri için ona göre belirlemek zorunda oldukları yasa koşulsuz olarak ve
doğanın koşullarından bağımsız ama zorunlu olarak kendinde tasarımılanır. Bu
türün varlığı insan, ama *numenon* olarak sayılan insandır; tek bir doğa varlığı-
dır öyle ki onda onun kendi yapısı yanından gene de duyu üstü bir yetiyi (öz-
gürlük) ve dahası bu yetinin kendi önüne en üst erek olarak (dünyadaki en üst
iyi olarak) koyabileceği nesnesiyle birlikte nedensellik yarasını tanıyabilir.⁴¹⁰

Düşün dünyası ile duyu dünyası sentetik temel ilkeler temelinde yükselen dizgeyi erekler doğ-
rultusunda tek bir ideada birleşir: “dünya bir ideadan doğmuş olarak tasarımılanmal-
dır”.⁴¹¹Bununla birlikte, Kant *Opus Postumum*’da görünümünün bütünü değil ama tüm “şeyle-
rin bütününe” yönelir. Böylece dizgesine sadece görünümünden değil aynı zamanda
şeyler veya varlıklar açısından tam bir bütünlük vermek ister: “bir bütün olarak şeylerin top-
yekûn bütünlüğü [*Totalität*]: evren [*universum*]”.⁴¹² Evren hem dünyayı hem de Tanrı kavra-
mını içerir: “şeylerin bütünlüğü (*universum*) Tanrı ve dünyayı kapar. Dünya duyuvarlıklar-
ının bütünü anlamına gelir.”⁴¹³ Bu nedenle, Kant, dünya ile evren kavramlarının ayrılması ge-
rektiğini ve birincisinin idealara, ikincisinin transendental felsefeye ilişkin olduğunu belirtir.⁴¹⁴
Evren birdir fakat dünyalar çeşitli olabilir:

Bir dünya vardır. İdealizm ve transendental egoizm, duyuvarlıkların nesnel
gerçekliğini (dolayısıyla deneyimini) terk edemez; çünkü şunu demekle bir ve
aynı şeydir: böyle nesnelere vardır ya da: ben deneyim olarak adlandırılan be-
nim temsil durumumun yasa benzeri bir çokluk zinciri sunduğu bir özneyim.
Uzayda dünyalar (*mundi*) olabilir ve yine de yalnızca bir evren (*universum*)
vardır.⁴¹⁵

⁴¹⁰ Kant, *KdU*, §84, TR 327-8.

⁴¹¹ Bkz.: A816/B844 (*vba*).

⁴¹² Kant, *Opus Postumum*, AA 21: 29, CE 233.

⁴¹³ Kant, *Opus Postumum*, AA 21: 22, CE 228

⁴¹⁴ Kant, *Opus Postumum*, AA 21: 29, CE 233.

⁴¹⁵ Kant, *Opus Postumum*, AA 21: 58, CE 244.

Evren o hâlde tüm evren şeylerin bütünlüğünü imler. Böylece yalnızca doğaya veya dünyaya ilişkin bir bütünlük değil, her şeyin bir bütünlüğünü isteriz. O hâlde elimizde üç tür bütünlük vardır: görünümlerin dinamik bütünlüğü (doğa), görünümlerin matematiksel ve dinamik bütünlüğü (dünya), tüm şeylerin bütünlüğü (evren). Kant'ın "İdealar Dizgesinde Transendental Felsefenin En Üst Nokta-i Nazarı: Tanrı ve Dünyadaki İnsan -Kendini Ödev Yasaları yoluyla Kısıtlayan" başlıklı metniyle eleştirel dizgesini nihâî bir bütünlüğe erdirmek istediği anlaşılmaktadır. Kant'ın gerek *Birinci Kritik*'in sonunda arkitektoniğe ve arkitektonik birlik şeması yoluyla tüm dizgelere birlik vermek istediğini ve insanın yasamacılığına değindiğini görmüştük. Yine *Opus Postumum*'da "Tanrı, dünya ve insan: dünyada duyusal-pratik bir varlık (arkitektonik)"⁴¹⁶ şeklinde notu evren ile söylenmek istenen tüm şeylere yönelik verilmiş bütünlük ve bunun arkitektonik şema yoluyla sağlandığı olmalıdır.⁴¹⁷

3.3 Tarihsel Şematizm

3.2.1 Ufuk ve Tarihsellik Bakımından Aklın Şemaları

Aklın tam bütünlüklü kavramları vardır ve bu kavramlar ufuklar doğrultusunda anlaşılır. Kavramın kendisi kural olarak ufuktur.⁴¹⁸ İlke ve yasanın kendisi kural olması bakımından ufuktur. Dizge, ilkeler açısından ufuktur. Bununla birlikte, anlama yetisi için zemini sağlayan nasıl zamansallık ise o hâlde diyebiliriz ki akıl da tarihsellik üzerinden şemalarını sağlar. Ne var ki Kant bu türden bir tarihsellikten söz etmez. Yirmiyahu Yovel *Kant and Philosophy of History* adlı yapıtında bu sorunu şöyle betimler:

[A]klın tarihi ile empirik tarih arasında nasıl bir köprü kurulabilir? Kant'ın bir yanıtının olmadığını ve olamayacağını düşünüyorum. Tarihsel şematizm sorunu gerçek bir antinomiye bağlıdır, çünkü Kant'ın zaman teorisi temelinde akıl ile empirik tarih arasında hiçbir dolayım düşünülemez.⁴¹⁹

⁴¹⁶ Kant, *Opus Postumum*, AA 21: 31, CE 235.

⁴¹⁷ Gdz.: 2.3.6

⁴¹⁸ Gdz.: 2.3.3.

⁴¹⁹ Yirmiyahu Yovel, *Kant and the Philosophy of History* (Princeton: Princeton University Press, 1980), 21.

Bir tam bütünlüklü kavram, bir tam bütünlük şeması tarihsellik aracılığıyla kavranılır kılınır. Nasıl zaman duyuşsal olanı anlama yetisinin altına getirerek anlamı olanaklı kılıyorsa, tarihsellik de anlama yetisindeki tikel bilgileri akıl altında düzenleyerek onlara tam bütünlük verir. Bu nedenle anlama yetisini tarafından düşünülür kılan anlam gönderimin duyuşsal olanağıdır. Nesnenin akıldaki bu tümel karşılığına ise kavrayış denir.⁴²⁰ Kavramın tam bütünlüğü yalnızca genelinde bir-şey=X'in tam bütünlüğünün ideasının şemasıyla olanaklı olacaktır; öyle tam bütünlüklü akıl kavramını hem bilimlerin ufukları hem de dizgesel san'atların ufukları altında kavranılabilir kılınır. Böyle bir kavramın benzetimli şeması vardır.

Öncelikle doğa dünyasındaki bir olağan empirik kavram cinsdeşlik ilkesi doğrultusunda (en) üst cins varsayımı altında iş görür. Örneğin, meşe kavramı genel bir ağaç cinsi altında anlaşılır kılınır. Buna karşın, insan dünyasındaki bir kavram da böyle bir cinsi varsayacaktır. Örneğin, kalem bir araç cinsi altında kavranılabilir. Harf, alfabe altında kapsanır. Ne var ki her iki dünyadaki var olanları bir ereğe bağılı kılınır. Bu durumda teknik bir ideanın şeması bir doğa varlığına ilişkin bilgiyi geçmişten (eğer söz konusu olan doğa tarihiyse) elde eder çünkü (zaman bir biçim olarak durmasına karşın) zamanındaki varoluş akıp giderken hakkında konuşulabilir olan tek şey geçmiş olur.

Tarihsel nedensellik, doğal nedensellikle birlikte şu anın en belirleyici koşuludur. Düşünmek biçimi tarihinden bağımsız olabilir ancak hiçbir düşünce içeriksel açıdan tarihten yalıtılamaz, tıpkı saf aklın içerik bakımından pratik akla bağılı olması gibi. Zamanda akıp giden varoluş (fenomen olarak töz), anlama yetisi ilkelerine bağılı olarak kurulur. Bunu şematizm bölümünde açıklamıştık. O hâlde doğadaki (e.d dinamik dünya) kavramlar, aklın düzenleyici ilkeleri doğrultusunda ele alınmalıdır. Buna karşın insan dünyasındaki kavramlar da benzer ilkelere gereksinir. Aklın tüm ufuklarının konusu olabilecek kavram, aklın tam bütünlüklü kavramıdır.

3.2.2 Kategoriler Açısından Tam Bütünlüklü Kavramının Şeması

Aklın tarihsel bir nedenselliği vardır ve bu nedensellik tıpkı tanzim edici ilkelerin doğal nedenselliğe dayanması gibi aklın ilişki kategorisini kullanmasına dayanır. Aklın varsayımsal ve ayrık kullanımına benzetimli olarak iş görür. O hâlde her kategori ve temel ilkeler doğrultu-

⁴²⁰ Bkz.: A311/B367. Gdz.: 2.1.1.

sunda yeniden bir değerlendirme yapılabilir. Nasıl duyudaki büyüklüğün bir uzamı ve yoğunluğu varsa, anlama yetisinden akla gelen kavramları da uzamları ve yoğunlukları vardır.

Aklın bütünlüklü kavramının şeması, bütünlüklü nesnesini, tıpkı anlama yetisinin nesnesini zamanda temsil etmesi gibi tarihte temsil eder. Kavrayışın, uzamsal büyüklüğü (nicelik), yoğunluklu dereceleri (nitelik), eş zamanlılığı (senkronik), art zamanlılığı (diyakronik) ve tarihsel sürekliliği (kültür) vardır. Ufuklar, aynı nesneye yönelen yön çizgileri, anlamın yoğunluklu ve uzamlı derecesini arttırır veya azaltır. Örneğin, her bir ilişkisel kategori açısından yeni bir değerlendirme yapılabilir. Yalın kategorisi açısından diyebiliriz ki tarihteki töz doğadaki akıldır, Kant'ın anlatımıyla numen olarak dünyadaki yasamacı insandır. Ürünü bakımından kültüredür.⁴²¹ Nasıl doğa süreklilik ilkesi bakımından kesintisiz ise insan dünyasındaki kültür de süreklidir. Tarihte cisimsel veya düşünen tözlerin eş zamanlı etkileşimi ve nedenselliği aklın bütünlüklü kavramının tözsel şemasıdır. Tözlerin zamandaki art zamanlı etkileşimi, aklın bütünlüklü kavramının nedenselliğinin şemasıdır. Bir kişi, olay veya durumu düşünelim. Tüm bunlar belli bir 'bağlam' içerisinde gerçekleşir ve sınırsızca ufkun eş zamanlı ve art zamanlı olarak konusudur. Bu nedenle, doğada olduğu kadar insan dünyasında da (düzenleyici bakımdan) her şey etkileşim hâindedir. Bu nedendir ki biyoloji salt biyoloji olarak görülemez, aynı zamanda ideolojik boyutlara sahiptir. İçinde doğduğum kültür, karakterim, mevcut dünyanın bilim, sanat ve politik anlayışı eş zamanlı ve art zamanlı etkileşim hâindedir. Kendi başına herhâangi bir şeyden ve canlıdan bahsedemeyiz. İnsan yalnızca dünyada anlam kazabilir ve dünyaya anlam verebilir: "...dünyanın sakini: dünyadaki insan."⁴²² O hâlde tüm bunlar birer olumsal hedef doğrultusunda ortaya çıkan ve aklın bütünlüklü kavramını ve bütünlüklü kavramların arkitektonik birliği olarak evreni oluşturmama hizmet eder.

3.2.3 Ufuk, Bağlam ve *Cosmotheoros*

Tam bütünlüklü kavram ideasının şeması, bir hedef doğrultusunda hayalî bir odağa yönelir. Bu hedef doğrultusunda anlama yetisi kavramlarının ve aklın yön çizgilerini bir noktaya doğru yakınsar. Kendisi aracılığıyla bir odaksal bir noktaya ve tam bütünlüklü ideale asimptomatik olarak ulaşmamı sağlayan tüm yön çizgilerine *ufuk* ve yön çizgilerinin eklemenebilir (*ar-*

⁴²¹ Bu töz gerçek değil, bir ideadır.

⁴²² Kant, *Opus Postumum*, AA 21: 27, CE 231.

ticulatio) şekilde oluşturduğu her alana *bağlam* diyorum. Tüm bağlamlar, ufuklar ve görü türleri (duyu görüsü dışındaki görüler) tarafından kuşatılmaya çalışılan kavramın özüne ise *hakikat* diyorum.

O hâlde her bağlam ister biyolojik olsun ister kültürel, kökensel-tarihseldir ve her bağlamın kendine özgü nesnesi vardır. Tüm bağlamların nesnesi, aklın tam bütünlüklü kavramıdır. Bağlam bu nedenle kuralları önceden belirlenmiş anlamlandırma/kavrama mekânıdır ve bir aradallığın zeminidir. Her bağlam ufuksaldır ve en genel cinstir. Kant'ta temsilin işlevi neyse bizim için de bağlamın işlevi odur: her türden olanaklı deneyimin ve dolayısıyla bilginin kurucu veya düzenleyici olanak zemini. Bağlam bilmeyi olanaklı kıldığında temsile dönüşür. Düşünmeyi olanaklı kılan bağlama tasarım diyorum.⁴²³ Bunun yanı sıra, insanın türünün kendisi ve tek tek her insan da bir bağlamdır çünkü psikolojik ideanın şemasıdır. Ne var ki insanın türünün duyuşal görü dışında bir yetisi yoktur ve mutlak, aklın hiçbir zaman ulaşamadığı nesnesidir.

Tam bütünlüklü akıl kavramıyla her olumsal dizgenin etkileri de nesne üzerinden okunabilir. Aklın tam bütünlüklü kavramının nesnelere sonsuz ufuklarla önceden kuşatılmıştır. Bu önsellik tarihselliğe dayanır. Böylece diyebiliriz ki nasıl duyuşallık ve dolayısıyla zamansallık olmaksızın anlama yetisinden kullanımından bahsedemiyorsak benzer şekilde tarihsellik olmaksızın aklın kullanımından da bahsedemeyiz. Düşüncenin evrenselliği tarihsellik yoluyla temellenmelidir. Aksî durumda, kendi bağlamının mutlaklığını varsayacaktır.

Ben, bağlamların refleksiyonu yoluyla kendini bilebilir. Kendinde, diğer bağlamlardan yalıtılmış bir saf ben düşünülemez. Ben böylece genel bağlamlar-arasılık (dünya görüşleri, dizgeler) ve özel bağlamlar-arasılık (diğer insanlar) yoluyla kendini bilir. Bu nedenle Kant, “*cosmotheoros bir ideada dünya görüşü yaratandır*” der.⁴²⁴ Karakter olarak insanın amacı zetetik (soruşturan) bir yönteme uymak ve dizge kurmaktır. İnsan *architectus*dur.⁴²⁵

⁴²³ Gdz.: 1.1.5 ve 2.1.4.

⁴²⁴ Kant, *Opus Postumum*, AA 21: 31, CE 235.

⁴²⁵ Kant, *Opus Postumum*, AA 21: 34, CE 236: “Tanrı, dünya ve yaratıcı (*architectus*), Gelgelelim ikincisi, Demiurgos değildir: mekanik olarak hareket eden bir ilke[dir]”.

SONUÇ

Çalışmamızda özellikle Kant'ın şematizm anlayışını ortaya serdik ve eleştirel felsefedeki görevini belirginleştirdik. Ne var ki bu araştırma bizi oldukça farklı noktalara yöneltti. Kant'ın oldukça kısa şekilde açıkladığı şematizmi anlamak amacıyla Kant'ın şemalarla ne türden bir sorunu çözmeye çalıştığına odaklandık. Kant felsefesi açısından özelde *Birinci Kritik* ve genelde eleştirel felsefenin temel sorununu anlamaya çalıştık. Böylece fark ettik ki alt-üst ikiliği Kant'ın tüm felsefesini (özellikle bilgi bakımından) karakterize etmektedir. Kant'ın yaptığı birçok ayırım da bu bakımdan ya duyusallığa ya da düşünselliğe eğilimlidir. Kant'ın hem duyusallığa hem de düşünselliğe özel olarak odaklanmasına karşın bu ikisini bir araya getiren bir tür “ara” alana, bir başka anlatımla, ‘hayal gücü öğretisine’ değinmemesi bu konunun anlaşılmasını oldukça güç hâle getirmiştir. Konunun anlaşılmasının bu güçlüğü aynı zamanda şematizm ile Kant'ın neyi temellendirmek istediğinin de anlaşılmasını güçleştirmiştir.

Bu doğrultuda eleştirel felsefenin temel sorununun *alt-üst sorunu* olduğunu iddia ettik. Alt-üst sorunu duyusallık ile düşünselliğin nasıl bir araya getirileceği sorunudur. Bu çerçevede alt ve üst alanlarına ve bu alanların öğelerine dâir bir araştırmaya koyulduk. Birbiriyle uyuşan birçok öğeyi sergileyerek ana iddiamızı güçlendirdik. Böylece alt ve üst ayırımının yetilerden başlayan, tüm temsil türlerine ve daha birçok öğeye dek inen özelliğini gösterdik. Alt ile üstü bir araya getirme aslında alt alanın üst alanın altına getirilmesi anlamına gelir çünkü eleştirel felsefenin amacı duyusallıktan gelen malzemeyi *Gemüt* temelinde düşünselleştirmektir. O hâlde alt-üst sorunu yalnızca altına getirme edimiyle anlaşılabilir. Böylece ilgili bölümde transendental ve ontolojik altına getirme sorununa odaklandık. Bilgilerimiz altına getirme edimiyle bir süreklilik kazanır. Ne var ki altına getirme ediminin gerçekleşmesi için iki farklı öğe arasında (kavram ve görü) bir türdeşlik olması gerekir. O hâlde bu türdeşliği sağlayacak bir edime gereksinimimiz vardır. Şematizmin amacı böylece daha da belirginleşir: görünüm ve kategori arasında altına getirme edimini sağlamak için altına getirilen ile altına getiren arasındaki sürekliliği ve aracılığı olanaklı kılma. Bu aracılığı sağlayan hayal gücü ve aracı tasarım ise şemadır.

Bu bakımdan şematizmin, birbirinden tümüyle bağımsız bu iki alanı bir araya getirmesi ölçüsünde anlaşılabilirliğini, bir araya getiren yetinin ise transendental tamalgı doğrultusunda çalışan hayal gücü olduğunu ve duyusallık ile anlam yetisi arasında nasıl bir aracılık

ettiğini öğrenmiş olduk. Ne var ki bu bir araya getirmenin dizgesel açıdan daha aslı bir ereği ve sonucu vardır: *kuramsal fiziği ve genel metafiziği temellendirmek*. Şemalar, sentetik temel ilkeleri temellendirdiğinden genel metafiziğin (=ontoloji) ve kuramsal fiziğin de temelini oluşturmuş oldu. Kant felsefesinin salt metafizik ya da salt bilgi kuramı olmadığını da temellendirmiş olduk. Şematizm zamansallık üzerinden tüm sentetik ilkeleri temellendirerek bize genel metafiziğin ve kuramsal fiziğin insan bilgisinin ilk ilkelerinin bilimi bakımından metafiziksel kökenlerini de sunmuş oldu.

Şematizmin bütünlüklü olarak anlaşılması amacıyla temsil ve tasarım arasındaki ayırma dayanarak dört düşünce kipine denk düşen dört olası şematizm ortaya çıktı. Bu doğrultuda şematik işlev ve şema ayırımına gittik. Bütünden parçaya doğru ilerledik. Öncelikle tüm şematik işlevleri dizgesel bir şekilde sunmaya çalıştık. Bu çerçevede, kategorilerin şematik işlevinin *transendental şema*, duyuusal kavramların şematik işlevinin *monogram*, empirik kavramların şematik işlevinin *örnek*, düşünümsel kavramların şemasının *simge*, ahlâk yasasının şematik işlevinin *tip*, saf ideanın şemasının psikolojik bakımdan *salt düşünen doğa*, kozmolojik bakımdan *genelinde doğa*, teolojik bakımdan *antropomorfik aklı tanrı* olduğunu ve dizgesel bakımdan *teknik birlik şeması* ve *arkitektonik birlik şeması* olduğunu saptadık.

Bu doğrultuda, transendental şemalar ve fizyolojik temel ilkeler bakımından genel metafiziğin ve kuramsal fiziğin sentetik temel ilkelerinin ne olduğunu ve bu temel ilkelerin olası bir dizgede bizim için nasıl yol gösterici olduğunu gösterdik. Diğer şematik işlevler bakımından (örn. empirik kavramlar) özel metafiziklerin ve dizgelerin, dizgesel ilkeler doğrultusunda nasıl olanaklı olduğunu gördük.

Şimdi düşünselleştirme ediminin, altın toplamının tek bir düzeyi olmadığı ortaya çıktı. Nasıl duyuşallığın öğeleri anlama yetisi altında kapsanıyorsa, anlama yetisinin öğeleri de akıl altında kapsanır. Aklın bu altına getirme edimi tüm tikel bilgilerimize tümellik vererek onları nasıl bir bütünde kavradığımızın da olanağını gösterdi çünkü aksî takdîrde tikel bilgilerimiz tek başına bir kavrayış sağlayamazdı. Tümelleştirme edimi bizi ideaların şematizmine götürdü. İdeaların şematizminde, kavram ideasının şeması, aklın saf idealarının şeması, teknik birlik ve arkitektonik birlik ideasının şeması bakımından tüm bilgilerimize nasıl tümellik verebileceğini göstermiş olduk. Böylece öğrendik ki tekillerden (görüler) başlayan bilgilerimizin

çokluğu yine tek bir noktada, aklın nihâi ereği olarak en üst iyide ve aklın özsel ereklende birleşir. Böylece dizgemiz bütünlüklü bir kavrayış kazanır.

Son bölümde ise tüm bu söylenenler ışığında aklın tam bütünlüklü kavramından ve çıkarımların bütüncüllüğü açısından olası dizgelerin tarihsel konumlandırılışından söz ettik. Aklın bu kavramının tüm ufukların konusu olabilecek ideal bir kavram olduğunu tespit ettik. *Cosmotheoros* ve *architectus* olarak insanın evreni nasıl düzenlediğine değindik.

KAYNAKLAR

- Allison, H.E. *Kant's Transcendental Idealism*. New Haven, London: Yale University Press, 2004.
- Arendt, Hannah. *Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler*. Çeviren Devrim Sezer ve İsmail Ilgar. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Baumgarten, Alexander. *Metaphysics: A Critical Translation with Kant's Elucidations, Selected Notes and Related Materials*. Çeviren Courtney D. Fugate ve John Hymers. New York, London: Bloomsbury, 2013.
- Bennett, Jonathan. *Kant's Analytic*. Cambridge: Cambridge University Press, 1966.
- Camus, Albert. *Sisifos Söyleni*. Çeviren Tahsin Yücel. İstanbul: Can Yayınları, 2016.
- Cassin, Barbara, ed. *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon*. Translation/Transnation. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2014.
- Caygill, Howard. *A Kant Dictionary*. Oxford, UK: Blackwell Publishers, 2008.
- Chipman, Lauchlan. "Kant's Categories and their Schematism" 63, sy 1-4 (1972): 36-50. <https://doi.org/10.1515/kant.1972.63.1-4.36>.
- Curtius, Ernst Robert. "Das Schematismuskapitel in der Kritik der reinen Vernunft." *Kant-Studien* 19 (1904).
- Çitil, A. Ayhan. *Kant Okumaları: Birinci Kritik*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- . "Kant's Theory of Object and Some Consequences of a Deepening of This Theory". Boğaziçi Üniversitesi, 2000.
- . *Matematik ve Metafizik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- Dağtaoğlu, Ahmet Emre. "Saf Aklın Eleştirisi'nde Matematik ve Empirik Kavramların Şematizmi Sorunu". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 31, sy 2 (2014): 97-114.
- Demir, Büşra. "Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramında Kant Etkisine İlişkin Bir Değerlendirme". İstanbul Üniversitesi, 2022.
- Eco, Umberto. *Kant and the Platypus: Essays on Language and Cognition*. San Diego: Harcourt, 2000.
- Eisler, Rudolf. *Kant-Lexikon: Nachschlagewerk zu Kants sämtlichen Schriften, Briefen und handschriftlichem Nachlaß*. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag, 1984.

- Ferraris, Maurizio. *İmgelem*. Çeviren Firat Genç. İstanbul: Dost Kitapevi, 2008.
- Filieri, Luigi. "Concept-less Schemata: The Reciprocity of Imagination and Understanding in Kant's Aesthetics". *Kantian Review* 26, sy 4 (2021): 511-29. <https://doi.org/10.1017/S1369415421000480>.
- Franzwa, Gregg E. "Space and the Schematism". *Kant-Studien* 69, sy 1-4 (1978): 149-59.
- Friedman, Michael. *Kant's Construction of Nature: A Reading of the Metaphysical Foundations of Natural Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139014083>.
- Gasperoni, Lidia. *Versinnlichung: Kants Transzendentaler Schematismus Und Seine Revision in der Nachfolge*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2016.
- Gaston, Sean. *The Concept of World from Kant to Derrida*. London; New York: Rowman & Littlefield International, 2013.
- Gerogiorgakis, Stamatios D. "Spekulation und Physik im 18. Jahrhundert. Lomonossow, Kant und Lavoisier in Sachen Erhaltungsgesetz und Äther". *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 28, sy 3 (2005): 255-64. <https://doi.org/10.1002/bewi.200401060>.
- Glenn, John D. "Kant's Theory of Symbolism". İçinde *Knowledge and Value: Essays in Honor of Harold N. Lee*, editör Andrew J. Reck, 13-21. Dordrecht: Springer Netherlands, 1972. https://doi.org/10.1007/978-94-010-2824-0_2.
- Gözkân, H. Bülent. *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Güven, Özgüç. "Eleştirel Döneminde Kant'ın Gemüt, Seele ve Geist Anlayışı". *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları* 36 (2017): 409-23.
- Hanna, Robert. *Kant, Science, and Human Nature*. Oxford: New York: Clarendon Press; Oxford University Press, 2006.
- Haşlakoğlu, Oğuz. "Kant Estetiğinde Sembol Tanımının Eleştirisi". *Journal*, sy 3 (2014): 79-86.
- Heidegger, Martin. *Kant ve Metafizik Problemi*. Çeviren Kaan H. Ökten. 1. basım. Felsefe: Çağaloğlu-İstanbul: Alfa, 2021.
- Howard, Stephen. "Kant and Force: Dynamics, Natural Science and Transcendental Philosophy". Kingston University, 2017.
- Johnson, Mark. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. London: University of Chicago Press, 2007.

- Jørgensen, Klaus Frovin. "Kant's Schematism and the Foundations of Mathematics". Roskilde Universitet, 2005.
- Kane, Brian. "Music, Image Schemata and 'The Hidden Art'". *Nonsite.Org* (blog), t.y. <https://nonsite.org/music-image-schemata-and-the-hidden-art/>.
- Katunar, Daniela, ve Igor Eterovic. "Kant's Notion of Schema and its Basis in Linguistic Analysis". *Synthesis philosophica* 32 (10 Nisan 2018): 311-34. <https://doi.org/10.21464/sp32204>.
- Koç, Yalçın. *Theologia'nın Esasları: Felsefe'nin ve Teoloji'nin Nazariyatı Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.
- Küçükparmak, Aykut. "Kant'ın Aritmetik Teorisi". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 9, sy 1 (2019): 39-58.
- Lamoureux, Lucie. "From Mirror to Mirage: The Idea of Logical Space in Kant, Wittgenstein, and van Fraassen". The University of Western Ontario, 2012.
- Livingston, Jeremy. "Ends and Schema in Kant's Architectonic". Erişim 04 Haziran 2023. https://www.academia.edu/38929605/Ends_and_schema_in_Kants_Architectonic.
- Longuenesse, Béatrice. *Kant and the Capacity to Judge: Sensibility and Discursivity in the Transcendental Analytic of the Critique of Pure Reason*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1998.
- Makkreel, Rudolf A. *Imagination and Interpretation in Kant: The Hermeneutical Import of the Critique of Judgment*. University of Chicago Press, 1990.
- Manchester, Paula. "Kant's Conception of Architectonic in Its Historical Context". *Journal of the History of Philosophy* 41, sy 2 (2003).
- . "Kant's Conception of Architectonic in Its Philosophical Context". *Kant-Studien* 99, sy 2 (2008): 133-51. <https://doi.org/10.1515/KANT.2008.010>.
- Matherne, Samantha. "Kant and the Art of Schematism". *Kantian Review* 19, sy 2 (2014): 181-205.
- Pendlebury, Michael. "Making Sense of Kant's Schematism". *Philosophy and Phenomenological Research* 55, sy 4 (1995).
- Pippin, Robert B. "The Schematism and Empirical Concepts". *Kant Studien* 67, sy 1-4 (1976): 156-71.
- Salman, Selda. "Saf Aklın Eleştirisi'nde Şematizmin Rolü ve Önemi". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 11, sy 4 (2021): 1495-1513. <https://doi.org/10.18491/beytulhikme.1833>.

- Scaglia, Lara. *Kant's Notion of a Transcendental Schema: The Constitution of Objective Cognition Between Epistemology and Psychology*. New York: Peter Lang, 2020.
- Schaper, Eva. "Kant's Schematism Reconsidered". *The Review of Metaphysics* 18, sy 2 (1964): 267-92.
- Schopenhauer, Arthur. *Die Welt als Wille und Vorstellung*. Zürich: Diogenes, 1977.
- Schopenhauer, Arthur. *Manuscript Remains (V2): Critical Debates (1809-1818), Volume II: Manuscript Remains in Four Volumes*. First edition. London: Bloomsbury Publishing, 2022.
- Strawson, P. F. *Freedom and Resentment and Other Essays*. London; New York: Routledge, 2008.
- . *The Bounds of Sense: An essay on Kant's Critique of Pure Reason*. London, New York: Routledge, 2006.
- Tarımcıoğlu, Halise. "Kant'ta Matematik Nesnelerin Kuruluşu". İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Türk, Elif. "Kant'ın Transendental Felsefesinde Şematizm Sorunsalı". Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2021.
- Warnock, G. J. "Concepts and Schematism". *Analysis* 9, sy 5 (1949): 77-82. <https://doi.org/10.2307/3326605>.
- Willaschek, Marcus, Jürgen Stolzenberg, Georg Mohr, ve Stefano Bacin, ed. *Kant-Lexikon*. Berlin Boston: De Gruyter, 2015.
- Williams, Jessica J. "'The Shape of a Four-Footed Animal in General': Kant on Empirical Schemata and the System of Nature". *HOPOS: The Journal of the International Society for the History of Philosophy of Science* 10, sy 1 (01 Mart 2020): 1-23. <https://doi.org/10.1086/707521>.
- Young, Ahn Kahn. "Schema and Symbol: A Study in Kant's Doctrine of Schematism". Free University Press, 1985.
- Yovel, Yirmiyahu. *Kant and the Philosophy of History*. Princeton: Princeton University Press, 1980.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Ahmet		KARACA
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce		Almanca, Arapça
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2012	2016	Mehmet Akif Ersoy A.İ.H.L
Lisans	2016	2020	İstanbul Üniversitesi
Yüksek Lisans	2020	2023	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
	Tarih	18/07/2023	
	İmza		
	Adı Soyadı	Ahmet KARACA	

